

Atatürk Dergisi

Journal of Atatürk

Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü'nün resmi yayın organıdır

Cilt / Volume 13 • Sayı / Issue 1 • Haziran / June 2024

EISSN 1302-7549

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/atauniad>

Atatürk Dergisi

Journal of Atatürk

CHIEF EDITOR / BAŞ EDITÖR

S. Esin DAYI

Department of History, Atatürk University, Institute of Atatürk Principles and History of Turkish Revolution, Erzurum, Turkey
Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Tarih Bölümü, Erzurum, Türkiye

ASSOCIATE EDITOR / YARDIMCI EDITÖR

İsmail EYYÜPOĞLU

Department of History of the Republic of Turkey, Atatürk University, Faculty of Literature, Erzurum, Turkey
Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bölümü, Erzurum, Türkiye

FOREIGN LANGUAGE EDITOR / YABANCI DİL EDITÖRÜ

Tevfik DARIYEMEZ

Department of Foreign Languages, Atatürk University, Faculty of Foreign Languages, Erzurum, Turkey
Atatürk Üniversitesi, Yabancı Diller Fakültesi, Yabancı Diller Bölümü, Erzurum, Türkiye

FIELD EDITOR / ALAN EDITÖRÜ

Asaf ÖZKAN

Department of History of the Republic of Turkey, Atatürk University, Faculty of Literature, Erzurum, Turkey
Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bölümü, Erzurum, Türkiye

EDITORIAL BOARD / YAYIN KURULU

Erdal AYDOĞAN

Department of History, Atatürk University, Institute of Atatürk Principles and History of Turkish Revolution, Erzurum, Turkey
Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Tarih Bölümü, Erzurum, Türkiye

Mustafa BUDAK

Department of Atatürk Principles and History of Revolution, İstanbul University, Institute of Atatürk Principles and History of Revolution, İstanbul, Turkey
İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü, İstanbul, Türkiye

Ömer ERDEN

Department of History of the Republic of Turkey
Ordu University, Faculty of Science Literature, Ordu, Turkey
Ordu Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bölümü, Ordu, Türkiye

Hüseyin KALEMLİ

Department of History of the Republic of Turkey, Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Faculty of Science Literature, Nevşehir, Turkey
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bölümü, Nevşehir, Türkiye

Zafer KOYLU

Department of History of the Republic of Turkey, Eskişehir Osmangazi University, Faculty of Arts and Sciences, Eskişehir, Turkey
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bölümü, Eskişehir, Türkiye

Nuri KÖSTÜKLÜ

Department of History Education, Necmettin Erbakan University, Faculty of Ahmet Keleşoğlu Education, Konya, Turkey
Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi, Tarih Eğitimi Bölümü, Konya, Türkiye

Tuncay ÖĞÜN

Department of Contemporary History, Muğla Sıtkı Koçman University, Faculty of Literature, Muğla, Turkey
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Yakın Çağ Tarihi Bölümü, Muğla, Türkiye

Makbule SARIKAYA

Department of History of the Republic of Turkey, Ardahan University, Faculty of Humanities and Literature, Ardahan, Turkey
Ardahan Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bölümü, Ardahan, Türkiye

Serpil SÜRMELE

Department of Mathematics and Science Education, Ondokuz Mayıs University, Faculty of Education, Samsun, Turkey
Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi Bölümü, Samsun, Türkiye

Enis ŞAHİN

Department of History, Sakarya University, Faculty of Science Literature, Sakarya, Turkey
Sakarya Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Sakarya, Türkiye

Orhan TURAN

Department of History, Batman University, Faculty of Science Literature, Batman, Turkey
Batman Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bölümü, Batman, Türkiye

Selçuk URAL

Department of History of the Republic of Turkey, Kars Kafkas University, Faculty of Science and Literature, Kars, Turkey
Kars Kafkas Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bölümü, Kars, Türkiye

Atatürk Dergisi

Journal of Atatürk

AIMS AND SCOPE

Journal of Atatürk is a peer-reviewed, open-access, online-only publication issued by Atatürk University. The journal is released biannually in both English and Turkish, with issues published in June and December.

JOURNAL HISTORY

As of 2000, the journal has changed its title to Journal of Atatürk.

Previous Title (1978-1999)

Institute of Atatürk Principles and History of Turkish Revolution

Current Title (2000-)

Journal of Atatürk

EISSN: 1302-7549

Journal of Atatürk is indexed in ERIH PLUS, EBSCO and China National Knowledge Infrastructure (CNKI).

The Journal of Atatürk aims to significantly contribute to the academic discourse by publishing manuscripts of the utmost scientific caliber that revolve around Atatürk's principles and reforms. The journal's content encompasses original articles and reviews that adhere to ethical guidelines.

The journal's scope is comprehensive and includes an in-depth exploration of the reforms enacted by Mustafa Kemal Atatürk, among other subjects. This investigation extends to the societal, political, military, economic, and cultural factors that facilitated these reforms, all of which are analyzed through historical scientific methods.

The primary audience for this journal comprises researchers specializing in Mustafa Kemal Atatürk's principles and reforms, as well as both amateur and professional individuals engaged in this domain. It also welcomes anyone with an interest in this field.

Disclaimer

The statements or opinions expressed in the manuscripts published in the journal reflect the views of the author(s) and not the views of the editors, editorial board, and/or publisher. The editors, editorial board, and publisher are not responsible for the content of the manuscripts and do not necessarily endorse the views expressed in them. It is the responsibility of the authors to ensure that their work is accurate and well-researched, and the views expressed in their manuscripts are their own. The editors, editorial board, and publisher simply provide a platform for the authors to share their work with the scientific community.

Open Access Statement

Journal of Atatürk is an open access publication.

Starting on 2022 July, all content published in the journal is licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial (CC BY-NC) 4.0 International License which allows third parties to use the content for non-commercial purposes as long as they give credit to the original work. This license allows for the content to be shared and adapted for non-commercial purposes, promoting the dissemination and use of the research published in the journal.

The content published before 2022 July was licensed under a traditional copyright, but the archive is still available for free access.

You can find the current version of the Instructions to Authors at <https://dergipark.org.tr/en/pub/atauniad/writing-rules>.

Contact (Editor in Chief) / İletişim (Baş Editör)

S. Esin DAYI

Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü,
Tarih Bölümü, Erzurum, Türkiye

✉ edayi@atauni.edu.tr

✉ atailens@atauni.edu.tr

🌐 <https://dergipark.org.tr/pub/atauniad>

☎ + 0442 2314463

Contact (Publisher) / İletişim (Yayıncı)

Atatürk University

Atatürk University, Erzurum, Turkey
Atatürk Üniversitesi Rektörlüğü 25240 Erzurum, Türkiye

✉ ataunijournals@atauni.edu.tr

🌐 <https://bilimseldergiler.atauni.edu.tr>

☎ +90 442 231 15 16

Atatürk Dergisi

Journal of Atatürk

AMAÇ VE KAPSAM

Atatürk Dergisi, hakemli, açık erişimli ve yalnızca çevrimiçi olarak Atatürk Üniversitesi tarafından yayınlanan bir dergidir.

Atatürk Dergisi, Haziran ve Aralık aylarında, İngilizce ve Türkçe olarak yılda iki kez yayınlanan bir dergidir.

Dergi Tarihçesi

2000 yılından itibaren dergi adını "Atatürk Dergisi" olarak değiştirmiştir.

Önceki Adı (1978-1999)

Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi

Mevcut Adı (2000-...)

Journal of Atatürk

E-ISSN: 1302-7549

Atatürk Dergisi, ERIH PLUS, EBSCO ve China National Knowledge Infrastructure (CNKI) tarafından indekslenmektedir.

Journal of Atatürk, Atatürk'ün prensipleri ve reformları etrafında dönen yazıları en üst düzeyde bilimsel kalitede yayınlamak için akademik tartışmaya önemli katkılar sağlamayı amaçlamaktadır. Derginin içeriği, etik kurallara uygun özgün makaleleri ve derlemeleri kapsar.

Derginin kapsamı oldukça geniş olup Mustafa Kemal Atatürk'ün gerçekleştirdiği reformların yanı sıra farklı konuları da içerir. Bu inceleme, bu reformları kolaylaştıran toplumsal, siyasi, askerî, ekonomik ve kültürel faktörleri derinlemesine ele alır; hepsi tarihsel bilimsel yöntemlerle analiz edilir.

Bu derginin temel hedef kitleleri, Mustafa Kemal Atatürk'ün prensipleri ve reformları konusunda uzmanlaşmış araştırmacılar ile bu alanda amatör veya profesyonel olarak faaliyet gösteren bireylerden oluşmaktadır. Aynı zamanda bu alana ilgi duyan herkesi de içtenlikle karşılamaktadır.

Sorumluluk Reddi

Dergide yayınlanan makalelerde kibeyan veya görüşler sadece yazar(lar)ın görüşleridir ve editörler, yayın kurulu ve/veya yayıncının görüşlerini yansıtmamaktadır. Editörler, yayın kurulu ve yayıncı, makalelerin içeriğinden sorumlu değildir ve bu makalelerde ifade edilen görüşlere katılmaz. Yazarların çalışmalarının doğru ve iyi araştırılmış olduğunu ve makalelerinde ifade edilen görüşlerin kendi görüşleri olduğunu sağlamak yazarların sorumluluğundadır. Editörler, yayın kurulu ve yayıncı, yazarlara çalışmalarını bilimsel toplulukla paylaşmaları için bir platform sağlamaktadır.

Açık Erişim Politikası

Atatürk Dergisi açık erişimli bir yayındır.

Temmuz 2022 ayından itibaren dergide yayınlanacak tüm içerik, Creative Commons Attribution-NonCommercial (CC BY-NC) 4.0 International License lisansı ile yayınlanmaktadır. Bu lisans, içeriğin ticari olmayan amaçlarla paylaşılmasını ve adapte edilmesini sağlayarak dergide yayınlanan araştırmaların yayılmasını ve kullanılmasını teşvik eder. 2022 Temmuz ayından önce yayınlanan içerikler geleneksel telif hakkı kapsamında lisanslanmıştır, ancak arşiv ücretsiz erişime açıktır.

Yazarlara Bilgi'nin güncel versiyonuna <https://dergipark.org.tr/tr/pub/atauniad/writing-rules> adresinden ulaşabilirsiniz.

Contact (Editor in Chief) / İletişim (Baş Editör)

S. Esin DAYI

Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü,
Tarih Bölümü, Erzurum, Türkiye

✉ edayi@atauni.edu.tr

✉ atailens@atauni.edu.tr

🌐 <https://dergipark.org.tr/tr/pub/atauniad>

☎ + 0442 2314463

Contact (Publisher) / İletişim (Yayıncı)

Atatürk University

Atatürk University, Erzurum, Turkey
Atatürk Üniversitesi Rektörlüğü 25240 Erzurum, Türkiye

✉ ataunijournals@atauni.edu.tr

🌐 <https://bilimseldergiler.atauni.edu.tr>

☎ +90 442 231 15 16

Atatürk Dergisi

Journal of Atatürk

CONTENTS / İÇİNDEKİLER

RESEARCH ARTICLES / ARAŞTIRMA MAKALELERİ

- 1** **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İstanbul'da Esrar Tekkeleri**
Cannabis Lodges in İstanbul From the Ottoman Empire to the Republic of Turkey
Rıdvan KIZILKAYA-Asaf ÖZKAN
- 12** **Enver Paşa'nın, I. Dünya Savaşı Sürecinde Meclis-i Mebûsan Konuşmaları (1914-1918)**
Enver Pasha's Speeches to The Parliament During World War I (1914-1918)
Ömer Faruk GÜNEĞİLMEZ
- 21** **Çok Partili Hayata Geçişte Türk Milliyetçiliğinin Farklı Yorumları: Halkevleri ve Türk Ocakları**
Different Interpretations of Turkish Nationalism in the Transition to Multi-Party Life: People's Houses and Turkish Hearths
Yunus Emre AKBULUT
- 36** **İngiliz Kolonisi Bengal'in Yazılı Metinlerinde Atatürk**
Atatürk In The Written Texts of The British Colony Bengal
Shakil Reja EFTI

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İstanbul'da Esrar Tekkeleri Cannabis Lodges in İstanbul From the Ottoman Empire to the Republic of Turkey

ÖZ

Esrar, Kenevir (*Cannabis sativa L.*) bitkisinden elde edilen bir maddedir. İçerisinde bulundurduğu yüksek THC oranından dolayı uyuşturucu özelliğine sahiptir. Söz konusu bitki: Banga/ganja, haşiş, beng/benc, esrar ve marihuana gibi isimlerle anılmaktadır. İnsanlığın ilk dönemlerinden itibaren bilinen bitki, ilaç yapımında kullanılmış ve çoğu hastalığa iyi geldiği hem batılı hem de Müslüman hekimler tarafından ifade edilmiştir. Esrarın Avrupa'ya M.Ö. 7. yüzyılda İskitler ya da Mısırlılar aracılığıyla taşındığı sanılmaktadır. Anadolu'ya ise 13. yüzyılda İran tarafından gelen dervişlerle yayıldığı ileri sürülmektedir. Özellikle Kalenderi dervişlerin afyon, esrar ve şaraba olan düşkünlükleri bilinmektedir. Uyuşturucu etkisini elde etmek için esrar yapraklarının yakılarak dumanı çekilmiş veya macunlar hazırlanarak hap şeklinde yutulmuştur. Tütünün keşfedilmesiyle birlikte tütüne karıştırılarak nargile ile içilmeye başlanmıştır. Osmanlı Devleti'nde uyuşturucu maddelerin başında esrar gelmektedir. Toplumun bazı kesimleri arasında esrarın tüketildiği anlaşılmaktadır. IV. Murat dönemine kadar oldukça yaygın bir şekilde özellikle kahvehanelerde, tekkelerde kullanılması üzerine yasaklanması da gündem konusu olmuştur. Ancak tam olarak yok edilmemiştir. Esrar, kahvehaneler, esrar tekkeleri, miskinler tekkesi veya tembelhane olarak geçen yerlerde gruplar halinde tüketilmiştir. Osmanlı'da diğer uyuşturucu maddelerde olduğu gibi esrarın da üretimi ve ticareti son yıllara kadar yapılmıştır. Cumhuriyet döneminde de esrar bitkisinin hem üretimi hem de kullanımı devam etmiştir. İstanbul'da Tiryakiler Çarşısı, Tophane, Aksaray, Üsküdar, Taksim, Tahtakale ve Tavukpazarı esrarın yoğun bir şekilde kullanıldığı semtlerdir. Türkiye'de 1933 yılına kadar afyon ve türevleri olan maddeler -eroin, morfin, kokain- gibi esrarın da üretimi, ticareti ve kullanımına yönelik herhangi bir yasak olmadığı için serbestçe satışı yapılmıştır. Malatya, Şanlıurfa, Samsun, Tokat, Amasra, Kütahya, Ordu, Çorum esrar ekimi yapılan bölgelerdir. Dünya'da uyuşturucu maddelere yönelik tedbirler kapsamında Türkiye de 12 Haziran 1932 tarih ve 2313 sayılı kanun uyarınca esrar elde etmek için kenevir ekimi, üretimi ve ticareti yasaklanmıştır. Yasağa rağmen esrar üretimi ve ticareti illegal yollarla devam etmiştir. Basına yansıyan haberlerde Cumhuriyet döneminde söz konusu maddenin yoğun bir şekilde kullanıldığını göstermektedir. İstanbul'da esrar tekkelerine ve esrarkeşlere yönelik büyük bir mücadele yürütülmüştür. Bu çalışma, Devlet Arşivleri, telif eserler ve basın üzerinden hareketle şekillenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Cumhuriyet, Esrar, Esrar Tekkeleri, Esrarkeşler, Uyuşturucu.

ABSTRACT

Cannabis is a substance obtained from the Cannabis (*Cannabis sativa L.*) plant. It has a narcotic property due to its high THC content. The plant in question: Banga/ganja, hashish, beng/benc, cannabis and marijuana. The plant, which has been known since the earliest times of mankind, has been used in the production of medicines and it has been stated by both Western and Muslim physicians that it is good for most diseases. It is believed that cannabis was transported to Europe in the 7th century BC through Scythians or Egyptians. It is claimed that it spread to Anatolia in the 13th century with dervishes coming from Iran. Especially Kalenderi dervishes are known to be fond of opium, cannabis and wine. In order to obtain the narcotic effect, cannabis leaves were burnt and smoked or pastes were prepared and swallowed as pills. With the discovery of tobacco, it was mixed with tobacco and started to be smoked with hookah. In the Ottoman Empire, cannabis was the most popular narcotic substance. It is understood that cannabis was consumed among some segments of the society. Until the reign of Murat IV, it was widely used especially in coffeehouses and dervish lodges, and its prohibition was also on the agenda. However, it was not completely eradicated. Cannabis was consumed in groups in coffee houses, cannabis lodges, miskinler lodges or lazbelhane. As with other drugs, cannabis was produced and traded in the Ottoman Empire until recent years. In the Republican period, both the production and use of cannabis continued. In İstanbul, the neighbourhoods where cannabis was used intensively were the Smokers' Bazaar, Tophane, Aksaray, Üsküdar, Taksim, Tahtakale and Tavukpazarı. Until 1933, cannabis, like opium and its derivatives - heroin, morphine, cocaine - was sold freely in Turkey as there was no prohibition on its production, trade and use. Malatya, Şanlıurfa, Samsun, Tokat, Amasra, Kütahya, Ordu, Çorum were the regions where cannabis was cultivated. Within the scope of the measures taken against narcotic substances in the world, the cultivation, production and trade of cannabis to obtain cannabis was banned in Turkey in accordance with the law dated 12 June 1932 and numbered 2313. Despite the ban, cannabis production and trade continued illegally. The news reflected in the press show that the substance in question was used intensively during the Republican period. A great struggle was waged against cannabis lodges and junkies in İstanbul. This study is based on State Archives, copyrighted works and the press.

Keywords: Ottoman, Republic, Marijuana, Marijuana Lodges, Junkies, Drugs.

Rıdvan KIZILKAYA

Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı Doktora Programı, Erzurum, Türkiye

Asaf ÖZKAN

Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, Erzurum, Türkiye

Bu makale birinci yazarın ikinci yazar danışmanlığında hazırlanmakta olduğu doktora tezinden üretilmiştir.

Geliş Tarihi/Received 24.04.2024
Kabul Tarihi/Accepted 10.06.2024
Yayın Tarihi/Publication 15.06.2024
Date

Sorumlu Yazar/Corresponding author:
Rıdvan Kızılkaya
rkizilkaya34@gmail.com

Cite this article: Kızılkaya, R., & Özkan, A. (2024). Cannabis Lodges in İstanbul From the Ottoman Empire to the Republic Of Turkey. *Journal of Atatürk*, 13(1), 1-11.

Atif: Kızılkaya, R., & Özkan, A. (2024). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İstanbul'da Esrar Tekkeleri. *Atatürk Dergisi*, 13(1), 1-11.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Giriş

Esrar, Cannabis Sativa ya da Cannabis İndica adı verilen kenevir otundan elde edilir. Hint keneviri bitkisinin yapraklarının kurutulup doğranması sonucu esrar maddesi ortaya çıkmaktadır. Esrar, sedatif, halusinojen ve öforizan bir madde olup yasaklı maddeler içerisinde en sık kullanıma sahip uyuşturucudur. Kenevir bitkisinin kahverengi-yeşil çiçeklerinin karışımından oluşmaktadır. Hint kenevirinin yaprak ve saplarından elde edilen maddeye “*marijuana*”, çiçeklerinden sağlanan kısım için ise “*haşiş*” terimi kullanılmıştır (Kargın, Hiçdurmaz, 2019, s. 775). Biçim özellikleri ve yetiştiği bölgelerle kimyasal durumuna göre iki türü bulunmaktadır. Birincisi Lif keneviri (Cannabis sativa) diğeri ise Hint keneviridir (Cannabis İndica). Hint keneviri uyuşturucu etkisi yüksek olan maddedir. Esrarın M.Ö. 10 bin yıl öncesine uzanan bir tarihi geçmişi vardır. Mezopotamya’da Sümerlerden itibaren tanınan ve tohumları ilaç niyetiyle kullanıldığı bilinmektedir. Eski Mısır’da esrar bitkisinin buharlarını içine çekerek narkotik bir etki elde edilmeye çalışılırdı. Eski Hint’te ise esrar dinsel bir içki olan Soma’nın bileşiminde bulunurdu. Yine bu ülkede M.Ö. VI. yüzyıl hekimi Sushruta’ya ait Sushruta Samtiha adlı eserde söz konusu bitkinin narkotik özelliğinden bahsedilmiştir. Eski Çin’de ise M.Ö. 200 yılında Mefasom adlı esrarlı preparat¹, uyuşturucu amacıyla kullanıldığı ve yine bu bitkinin Çin’de cerrah Hua-Tu tarafından ilk kez narkotik madde olarak uygulandığı bilinmektedir (Demirhan, 1979, s. 36). Arap ve İran kaynaklarında, söz konusu bitkinin varlığına dair farklı görüşler vardır. Şeyh Jafar Şirazi adındaki bir Rahip, dağda gezdiği esnada bu bitkiye rastlamıştır. Çıgnediğinde kafasının hoş olduğunu çevresindekilere aktarmıştır. Bunun üzerine kendisi ile beraber bu bitkiyi çiğneyen arkadaşlarının da aynı duyguya kapıldığı ifade edilmiştir. Bir diğer görüşe göre de, doğa koşulları ve ihtiyaçlar nedeniyle bu bitkinin ip, dokuma ve halat yapımında kullanılması daha çok yetiştirilmesini zorunlu kılmıştır. Dokuma amacı ile de olsa toplanıp işlenmesi ya da kurutulması esnasında ufalanmasıyla meydana gelen partiküller bitkinin uyuşturucu özelliğini ortaya çıkarmıştır. Bu durum keyif hali olarak ifade edilmiştir (Kandemir, 1972, s. 397). Avrupa’da esrar bitkisine dair bilgiler bundan yaklaşık 5000 yıl öncesine dayanmaktadır. Esrar ekimi daha çok tekstil ürünlerinde kullanılmak üzere yapılmıştır ve söz konusu maddenin Batı Asya ile Mısır’dan Avrupa’ya yayılmıştır (Aldemir, 2020, s. 205). Esrarın M.Ö. 7. yüzyılda İskitler tarafından Avrupa’ya taşındığı düşünülmektedir. Ayrıca Herodot’da İskit ülkesinde esrarın çadırlarda yakılıp dumanın çekildiğini ve bunun sonucunda keyiflendiklerini belirtmiştir. Romalı hekim Dioskarides ile Müslüman hekim İbnül Baytar gibi önemli hekimler esrar bitkisinin türlü hastalıklara iyi geldiğini yazmışlardır. Nitekim tıbbi ihtiyaçların dışında sarhoş edici özelliğinden kaynaklı farklı amaçlar için kullanıldığına da şahit olunmuştur. Örneğin 11. yüzyılda Haşhaşiler denilen tarikatın fedailerine bu maddeyi içirdiği iddia edilmektedir (Baytop, 1995, s. 431-432).

Esrar, farklı çeşitleri olan bir madde olup işleniş biçimine göre Marihuana, Gubar ve Ganja olarak adlandırılmıştır. Cannabis Sativa ya da Cannabis İndica adı verilen kenevir otundan elde

edilir. Hint kenevirinin boyu 1-4 metre arasındadır. Çoğunlukla sigaraya sarılarak ve sigara tütününe karıştırılarak içilir. Ayrıca dumanını içine çekme yoluyla da içilmektedir. Buna “kova” adı verilmektedir. Hint kenevirinin kurutulmuş çiçekli baş kısmından ve yapraklarından elde edilen, tütüne benzeyen, yeşilimsi veya kahverengi bir maddedir (Macit, 2020, s. 143). Esrarın nasıl kullanıldığına dair verilen bilgilerden hareketle söz konusu maddenin ufalanmış halde sigara içine sarılabildiği gibi küçük topak halinde özel pipo ya da kabak denilen nargile ile de içilebildiği bilinmektedir. Bunun yanı sıra kokusunun kolay bir şekilde anlaşılması amacıyla esrarın içine kokulu maddeler konularak tüketildiğine de rastlanılmıştır. Her ne kadar esrar içmek için farklı yollar denense dahi en genel geçer yöntemin sigara ile birlikte içilmesidir (Çakmak, 2004, s. 110). Esrar, en sık marijuana, ot ve joint gibi isimlerle anılmaktadır. Esrarın aktif ana etken maddesi THC’dir (Delta-9-tetrahydrocannabinol). Hint keneviri kolay yetişmesi, diğer uyuşturucu maddelere göre kimyevi deneyim gerektirmeyip yalnızca tohumu ekilerek ve bakımı yapılarak üretildiğinden yaygın olan bir maddedir (Meydan, 2018, s. 325). Dünya genelinde en sık kullanılan psikoaktif madde esrardır. Yine dünya çapında uyuşturucu kullanım suçunun en fazla olduğu madde esrardır. Bağımlılık yapıcı etkilerinden dolayı tıbbi kullanımının dışına çıkılarak suistimal edilmek suretiyle yasa dışı kullanılan esrar ve benzerleri uyuşturucu maddeler mevcuttur (Öztürk, 2016a, s. 209).

Osmanlı Devleti’nde keyif âlemini çağrıştıran ve kahvehane kültürünün önemli bir unsuru haline gelen esrar, kullanımı oldukça yaygın bir madde olmuştur. Toplumun önemli bir kesiminde kullanıcısı olan maddenin özellikle esrar tekkeleri denilen yerlerde gruplar halinde içildiği bilinmektedir. Bu durum Osmanlı’da olduğu gibi Cumhuriyet döneminde de devam etmiştir. Konu bağlamında Reşat Saka: Esrar tekkelerini dini özelliklere sahip ve tarikatları temsil eden tekkelerden ayırmıştır. Saka, esrar tekkelerini daha çok kahve, çay içilen kahvehane denilen yerler olarak ifade etmiştir. Kahvehane denilen yerler gibi açılmış olan ve özellikle esrar içilen yerlere esrar tekkesi denildiğini belirtmiştir. Esrar tekkelerinde tekke sahibi para karşılığında nargile veya kabak denilen alete esrar koyarak müşterilere satışını yapmıştır (Saka, 1948, s. 80).

Esrar kullanımının yaygınlaşması ile esrar tekkelerinin yayılması arasında paralellik vardır. Esrar tekkelerine aynı zamanda “*miskinler tekkesi*” de denilmiştir. Aciz, zavallı, yoksul, tepkisiz ve hareketsiz anlamlarına gelen miskin sıfatı cüzzamlıların niteliklerine uyduğu için bu hastalığı tanımlamak amacıyla tercih edilmiştir. Hiçbir aktivite göstermeyen uyuşuk ve tembel insanlara da miskin denildiği için sonraları miskinler tekkesi ifadesi “*tembelhane*” anlamını kazanmış, yine toplu bir şekilde uyuşturucu kullanılan yerlere de “*esrar tekkesi*” denilmiştir (Yıldırım, 2020, s. 185-186).

Osmanlı Devleti’nde Esrar ve Esrar Tekkeleri

Esrar maddesinin Anadolu’ya gelişi 13. yüzyılın ortalarına denk gelmektedir. Anadolu’ya İran tarafından gelenler kendileri ile

¹ Almanca kökenli bir olup, hazır ilaç anlamına gelmektedir (TDK, <https://tdk.gov.tr/>, (E. T: 4 Haziran 2024).

birlikte esrarı da getirmişlerdir. Özellikle Kalenderi tarikatının bu noktada büyük bir etkisi olmuştur. Osmanlı'da yöresel isim ve söyleyiş farklılıklarının yanında esrar; haşiş, beng veya nadiren benc olarak adlandırılmıştır (Gezer, 2020, s. 32). Kaygusuz Abdal'ın manzumelerinde esrar "*aşıklar otu*" şeklinde geçmektedir. Kalenderi dervişlerinin dışında işsiz takımından, serseri ve başboş olarak adlandırılan, Osmanlı toplumunun farklı gruplarında esrar tüketimi oldukça yoğun olmuştur (Ocak, 2013, s. 455). Osmanlı toplumunda sağlık alanında tercih edilen esrar, gut, sıtma, romatizma, baş ve mide ağrılarını gidermek için yoğun bir şekilde kullanılmıştı. Dönemin hekimleri de hastalıklara iyi geldiğinden dolayı esrar karışımından yapılan ilaçları tavsiye etmişlerdi (Babaoğlu, 1997, s. 83). Osmanlı'da esrarın kaynağını oluşturan kenevir bitkisi sağlık alanı dışında ekonomide de önemli bir işleve sahipti. Anadolu'da halkın çoğu esrar, afyon ve türevi olan maddeleri üretmek amacıyla ekimini yapmıştır. Üretilen ürünlerin iç ve dış satımı belli bir sistem dâhilinde yapılmaktaydı ve bu işi gerçekleştiren esnaf gurupları vardı. Osmanlı'da kenevir ekimi afyondan sonra önemli bir yer edinmişti. Bu bağlamda başta Karadeniz Bölgesi olmak üzere Anadolu'nun iç kesimlerinde üretimi yapılmaktaydı (Göktepe, 2020, s. 629-630).

Dolayısıyla Osmanlı Klasik Dönemi'nde aktarlar esnafı tarafından satılan esrar daha çok tıbbi ihtiyaçlar için tercih edilmiştir. Devlet ise söz konusu ürünlerin tıbbi ilaçlar için kullanılması noktasında gerekli kolaylığı sağlamıştır. Aktarlar/attarlar da türlü macunlar yaparak satışını gerçekleştirmişlerdi. Ancak Osmanlı toplumunda geleneksel yöntemlerle ekilen ve üretilen esrar ve türevi ürünler zengin uyuşturucu içeriğe sahip oldukları için tedavi amacı dışında keyif verici bir madde olarak da talep görmekteydi. Evliya Çelebi (1611-1682)'nin aktardığına göre Osmanlı'da esrar üretimi ve satışıyla ilgilenen "*esnaf-ı bengciyan*" adı verilen bir esnaf grubu vardı. İstanbul Süleymaniye'de Tiryakiler Çarşısı'nda yer alan bu esnaf, dükkânlarında macun, merhem, şurup gibi türlü ilaçları hazırlayarak tiryakilerin kullanımına sunmaktaydılar. Hatta bu esnaf grubunun esrar satıcılığı dışında sıkı bir esrar kullanıcısı olduğu da belirtilmiştir (Çelebi, 1999, s. 288). Tiryaki Çarşısı'nda bulunan kahvehaneler esir pazarının Çemberlitaş'a taşınması üzerine burası esrarkeşlere terkedilmişti. Zamanla esrar kahvehanelerine dönüşmekte gecikmemişti (Birsal, 1975, s. 224). Bununla birlikte İstanbul'da esrar bağımlılarının yalnızca Tiryakiler Çarşısı ve civarında meskünleşmediğini söylemek mümkündür. Genellikle tiryakilere ait esrar tekkelerinin Tavukpazarı, İskilip Hanı, Vezir Hanı, Binbirdirek semtinde veya Aksaray'ın ıssız, tenha yerlerinde özellikle Tahtakale dolaylarında toplandıkları anlaşılmaktadır (Göktepe, 2020, s. 630-631). Esrar kullanımının artması üzerine 1723 yılında çıkarılan bir fermanla esrar yasaklanmıştı. Daha sonra yasaklar yine gündeme gelmiş ve 1792'de esrara yönelik bir yasaklama daha yapılmıştı. 1858 Osmanlı Ceza Kanunu'nun 196. Maddesine göre esrar ve diğer uyuşturucu maddelerin eczanelerde satışı men edilmişti. Söz konusu maddelerin satışı halinde bir haftadan iki yıla kadar hapis cezası ve yirmi beş mecdiye altın ile cezalandırılacakları belirtilmişti (Aykut, 2010, s. 59). Kahvehane ve aktarlar aracılığıyla uyuşturucu maddelerin kullanımı giderek yaygınlık kazanmaya başlamış ve bunun üzerine Osmanlı hükümeti, 5 Kasım 1863 tarihli bir kararla kahvehane ve aktarlarda esrar satılmasını

yasaklamıştı (BOA, İ. MVL, 00495.22414-4). Zira bu dönemde Osmanlı'da tütün dışında keyif amacıyla kullanılan maddelerin başında afyon ve esrar ilk sırada gelmekteydi. Söz konusu maddelerin bağımlılarına da "*tiryaki*" denilmekteydi. Dolayısıyla keyif verici bu maddelere alışanlar da kullandığı maddenin cinsine göre toplumda esrar tiryakisi, esrarkeş, iptila gibi isimlerle anılmışlardı. Öyle ki tiryakilerin kendilerine has mekânları olduğu ve bu yerlerde yoğun bir şekilde esrar ya da afyon kullandıkları anlaşılmaktadır (Bey, 1995, s. 325). Osmanlı'da esrar maddesi halk arasında daha çok "*maslak*" olarak geçmektedir. Yine bunun dışında "*gonca, sarı kız, gubar, paspal, fino, kaynar, keyf, yunan, antin, hanteriş, haşiş, kabza, hürde, hindi babab, dalga, nefes, yuf, dem, fülful*" gibi isimler de yaygın bir şekilde kullanılmıştır (Erkal, 2007, s. 30-31). Osmanlı'da daha çok esrar anlamına gelen *beng* sözcüğü tercih edilmişti.

Ayrıca esrar çekmek için hususi yerler açılmış olmasına ve sayıları giderek artmasına rağmen bunlar kahvehaneler gibi yaygın ve serbest değillerdi. Konu bağlamında dönemin İstanbul'unda madde kullanımını kaleme alan Abdülaziz Bey'e göre esrarkeşler daha çok Aksaray'ın ıssız, harabe yerlerinde ve Tahtakale'de bulunuyorlardı (Bey, 1995a, s. 328). Esasen daha önce İstanbul'un bazı kahvehanelerinde gonca ve esrar içimi amacıyla gizli faaliyet yürüten esrar tekkelerinin olduğu bilgisi üzerine 2 Ocak 1857 tarihinde hükümet tarafından çıkarılan hükümlerle söz konusu yerlerin kapatılması ve adı geçen maddelerin de yasaklanması emredilmiştir (BOA, MVL, 305.21.1). Tahtakale'nin kötü şöhreti sürekli olarak kolluk kuvvetleri tarafından denetlenmesine neden olmuştur. Tahtakale'deki kahvehanelerin sürekli denetime tabi tutulduğu dönemin vesikalarına da yansımaktadır. Örneğin Mehmed Efendi kahvehanesinde ve benzer yerlerde esrar kullanımının önlenmesi için 13 Ekim 1863'te bir emir çıkarılmıştı (BOA, MVL, 856.55.1). Özellikle Tahtakale ve Sultanahmet dolaylarında kahvehane, esrar tekkeleri ve evlerde esrar kullanımına dair polis tarafından geniş çaplı bir arama yapılmıştır. Konu ile alakalı bir rapor hazırlanmış ve raporda söz konusu yerlerde gizli bir şekilde esrar tüketimine müsaade edildiği belirtilmiştir. Ayrıca kahvehane sahiplerinin esrar maddesi sattığına dair bulgulara da ulaşılmıştır (BOA, ZB, 308.50.1). Reşat Ekrem Koçu'nun aktardığına göre İstanbul'da esrar tekkeleri tespit edildiği takdirde kapatılıyor ve tekke sahibi başka bir yerde dükkân açmak istediğinde esrar satmayacağına dair polis teşkilatı vasıtasıyla 10 ile 100 lira arasında değişen miktarda kefaletname imzalamak zorunda bırakılıyordu (Koçu, 1971, s. 5733).

Esrar tekkelerinde ya da kahvehanelerde çoğu zaman kabak denilen aletlerle ya da nargile ile esrar içilmesi oldukça yaygın olmuştur. Kaldı ki bu esrar tekkeleri bizzat kahvehane sahipleri tarafından açılmış ve kahvehane sahipleri esrar satışı dahi yapmışlardı. İstanbul'un en çok esrar tüketilen yerleri ve esrar tekkelerinin bulunduğu yerlere ek olarak: Galata, Tophane, Boğazkesen, Sirkeci, Çeşme Meydanı, Taksim, Kadıköy, Unkapanı, Kasımpaşa, Tahtakale, Haydarpaşa, Eyüp ve Aksaray bulunmaktaydı (Adak, 2020, s. 131-132). Bu bölgelerde esrar tekkelerinin esrar üretimi ile satışı yapıldığına dair alınan ihbarlar üzerine incelemeler yapılmış ve söz konusu yerlerin temizlenmesi amacıyla hükümet, 26 Mayıs 1906 tarihinde zabıta memurlarına gerekli talimatı vermiştir (BAO, ZB, 601.130). Osmanlı'da

toplumun bazı kesimleri arasında esrar maddesinin yaygın bir şekilde kullanıldığı anlaşılmaktadır. Kahvehaneler ve tekkeler dışında hapishanelerde, askeri öğrenciler arasında da söz konusu maddenin tüketildiği Osmanlı arşiv kayıtlarında geçmektedir (BOA, ŞD, 1288.1). Hapishanede esrar kullanan bir vatandaşın şuurunu kaybettiği ve intihara teşebbüs girişiminde bulunduğu kaydedilmiştir. Bundan ötürü 1910 yılı ocak ayında Dâhiliye Nezareti ile Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti arasındaki yazışmalarda esrarın hapishanelere sokulmaması için sıkı önlemlerin alınması gerektiği üzerinde durulmuştur (BOA, EUM, THR, 22.19.1). Esrar tüketiminin artmasından dolayı sıkı denetimler yapılmış ve bunun sonucunda bazı kahvehaneler dahi kapatılmıştır. Örneğin Balat'ta İzzet adındaki bir şahsın işletmiş olduğu kahvehane, yapılan incelemelerde esrar ve esrar nargilesi tespit edildiği için kapatılmıştır (BOA, DH, EUM, VRK, 7.60.1). Yine bu tarihlerde esrar maddesinin kaçakçılığını önlemek amacıyla operasyonlar yapılmıştır. Pendik'te yüklü miktarda esrar yakalanmış ve ele geçirilen maddenin Meclisi Tıbbiye-i Mülkiye ile Sıhhiye-i Umumiye Müdüriyeti'ne gönderilmesi için gerekli talimat verilmiştir (BOA, MUİ, 21-2.39.1). 1913 yılında çıkarılan Polis Nizamnamesi'ne göre herhangi bir yerde esrarhane, esrar tekkesi ya da kahvehanede esrar kullanımına yönelik bir girişim söz konusu olduğunda o yerin derhal kapatılması ve esrar ile nargilelere el konulması kararlaştırılmıştır. Ayrıca esrar yakalanan yerin kapatılarak sahibine de ceza verilmesi belirtilmiştir (Gezer, 2020, s. 153).

Osmanlı toplumunda tıbbi ihtiyaçların karşılanması dışında keyif amacıyla kullanılan esrar ve diğer uyuşturucu maddeler bazı kesimler tarafından rahatlıkla elde edilebilmekteydi. Bu durum Osmanlı Klasik Dönemi'nden itibaren devletin son zamanlarına kadar devam etmiştir. Dolayısıyla toplumda esrar ve afyon gibi maddelerden elde edilen macunlar, şuruplar hayli tüketilmisti. Ayrıca dertlerinden uzaklaşmak ve neşelenmek amacıyla esrar türevlerinden meydana getirilen maddeler belli bir kullanım alanına sahip olmuştur.

Cumhuriyet Döneminde Esrar ve Esrar Tekkeleri

Türkiye'de Kenevir bitkisinden elde edilen esrar genellikle Malatya, Şanlıurfa, Birecik, Suruç, Burdur, Kütahya, Ödemiş, Tire, Çorum, Gümüşhacıköy, Amasya, Merzifon, Ordu, Taşköprü, Samsun bölgelerinde esrar ekimi yapılmaktadır. Türkiye'nin farklı bölgelerinden elde edilen örnekler üzerinden uyuşturucu etkiye sahip maddelerin belirlenmesi neticesinde esrarda 0, 18-3,40 Tetrahidrokannabinol veya kısaca THC*, Hint keneviri bitkisinde doğal olarak bulunan analjezik maddedir. Ayrıca esrarın etken maddesini oluşturmaktadır.²

Osmanlı'da olduğu gibi Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında esrar ekimi, kullanımı ve ticareti yapılmıştır. Ancak uyuşturucu madde kullanımının yayılması üzerine yasaklamaları

da beraberinde getirmiştir. Uyuşturucu ile mücadele kapsamında yürütülen uluslararası faaliyetler neticesinde Türkiye'de de birtakım düzenlemeler yapılmıştır. Özellikle keyif verici maddelerin sınırlandırılması konusunda toplanılan konferanslarda sıkı tedbirlerin alınması yönünde kararlar çıkmıştır. Türkiye, her ne kadar uluslararası sözleşmelere imza koymamış olsa dahi meseleye insani açılardan yaklaşmıştır. Türkiye'de ilk adım 1 Mart 1926 tarihli ve 765 sayılı "Türk Ceza Kanunu"nun kabul edilmesiyle atılmıştır. Kanunun 403. Maddesi gereğince esrar ile diğer uyuşturucu maddelerin üretimi, ithali ve kaçakçılığını yapanlara en az altı aydan başlayan hapis ile yüz liradan bin liraya kadar para ceza verilmesi kararlaştırılmıştır (TBMMZC, 1926, s. 43). 1931 yılına gelindiğinde uyuşturucu maddelerin denetim altına alınması amacıyla Afyon Kooperatifi kurulmuştur. Bunu üzerine izinsiz esrar ekimi yasaklanmış ve ekimi izne bağlı kılınmıştır (Cumhuriyet, 28 Mayıs 1931, s. 3). Ancak uyuşturucu maddelerle mücadele kapsamında alınan uluslararası önlemler uyarınca Türkiye, 12 Haziran 1932 tarih ve 2313 sayılı kanun gereği esrar elde etmek amacıyla kenevir ekimi, üretimi, ithali ve ihracatını yasaklamıştır. Yasaklanmasına rağmen söz konusu maddenin gizli yollarla ekimi, üretimi ve ticareti yapılmıştır. 1933 yılında uyuşturucu madde üretimini düzenlemek amacıyla Uyuşturucu Maddeler İhisarı kuruldu. Aynı 1933'te çıkarılan "Uyuşturucu Maddelerin Murakabesi Hakkında Kanun" ile esrar üretimine yönelik Hint keneviri ekimi yasaklanmıştı (Resmi Gazete, 1933, s. 1356). 25 Mayıs 1979 tarih ve 2336 sayılı kanunla yapılan değişiklik neticesinde esrar (kenevir) ekimi izne bağlanmış ve izinsiz bir şekilde ekimi yapıldığı takdirde yok edilmesi kararlaştırılmıştır (Baytop, 1995, s. 431-432). Esrar tiryakileri, esrarı kullanmak için kahvehaneleri, esrar tekkelerini, evleri, ıssız/tenha yerleri, su mahzenlerini ve harabeleri mesken olarak tercih etmekteydi.

Esrar daha çok geleneksel çevrelerde ve bohem hayatın baskın olduğu yoksul mahallelerde kullanılmaktaydı. Cumhuriyet dönemi ulusal basınında esrar kullanımına ve esrar tekkelerine dair sık sık haberler yapıldığı görülmektedir. Özellikle esrar kullanımı, esrarkeşler ve esrar tekkelerine dair yapılan haberlere bakıldığında söz konusu maddenin tüketiminin arttığı gözlenmiştir. Esrarkeşlerin kendilerine ait alanlarda toplanarak gruplar halinde esrar çekmeleri giderek toplumsal bir soruna dönüşmüştür. Akşam gazetesinin 1929 tarihli nüshasında Kadıköy'ün izbe, tenha ve terk edilmiş alanlarında esrar tekkelerine rastlanıldığı yazılmıştır. Bu bağlamda Kadıköy'de polisin uzun süre izini sürdüğü bir esrar tekkesinde, esrarkeşlerin nihayet yakayı ele verdiği haberi yapılmıştır. Esrar içilen yerin Sabri adındaki bir vatandaşın kahvehanesi olduğu tespit edilmiştir. Bunun üzerine polis tarafından akşamüzeri kahvehane aranmış, esrar ve esrar kullanımını için düzenekler ele geçirilmiştir. Esrarkeşler, kahvehanenin aranmaması için oldukça direnmiş ve hatta polis memurlarına taş atma girişiminde dahi

* Tetrahidrokannabinol ya da kısaca THC, Hint keneviri bitkisinde doğal olarak bulunan analjezik maddedir. Dahası esrarın psikoaktif (keyif verici) özelliğini içinde barındıran etken maddesidir.

² THC özelliğinin yüksek oranda olmasından kaynaklı uyuşturucu

madde olarak yasadışı kullanımından ötürü dünyada başta ABD olmak üzere Asya ve Avrupa'da yer alan farklı ülkelerde yasaklamalar söz konusu olmuştur (Yılmaz, Yazıcı, 2022, s. 55).

bulunmuşlardır. Ne var ki bu direnme çok uzun sürmemiş ve polis failleri yakalayarak kahvehanenin de kapatılmasını sağlamıştır (Akşam, 8 Eylül 1929, s. 2). Ayrıca İzmir’de de esrar tekkelinin varlığına dair bilgileri basından öğrenmek mümkündür. 1930’da İzmir Beyler Şamli Sokağı’nda 8 numaralı yerde kahvehane işleten Salih Sami Efendi’nin esrar bulundurduğu ihbar edilmiştir. Esrarı bulunduran ve satışını yapan Salih Sami’ye uyuşturucu madde bulundurmasından kaynaklı altı ay hapis cezası verilmiştir. Fakat yaşlılığı ve sakatlığından dolayı Adalet Bakanlığı’na affedilmesi amacıyla başvurulmuştur. Gerekli merci tarafından durum değerlendirildikten sonra cezası onanmamıştır (BCA, 030.18.01.01/018.15.20).

Esrar tüketiminin artmasında diğer uyuşturucu maddelerin -eroin, morfin, kokain- pahalı olması ya da zor bulunmasından kaynaklanmıştır. İstanbul’da, bu problem Osmanlı döneminden kalma bir sorun olarak giderek büyümüştür. Esrar tekkelinin bulunduğu yerlerde zaman zaman olumsuz durumlar da yaşanmıştır. Özellikle esrar tekkelinin yoğun olduğu Galata civarında kanlı olaylar meydana gelmiştir. Akşam gazetesinin 1929 tarihli nüshasına yansıyan haberde esrardan dolayı bıçak ve silah saldırısından bahsedilmiştir. Silahların patlaması üzerine civar halk, polise ihbarda bulunmuştur. Olay yerine intikal eden polis ekipleri Kamil, Abbas, Recep ve İhsan’ı yakalayıp karakola götürmüştür. Olayda Hüseyin ve Halil’de hastaneye kaldırılmış böylece olay çok büyümeden yatıştırılmıştır (Akşam, 2 Kasım 1929, s. 2). Yine esrarkeşliği ile bilinen ve sabıkası hayli kabarık olan Efe Mahmut adındaki şahsın kendisi gibi 9 kişiyi bir kulübeye toplayarak esrar kullanırken yakalandığı bilgisi Akşam gazetesinin 1930 tarihli nüshasında okuyucuyla paylaşılmıştır. Polis tarafından yapılan arama sırasında esrarkeşlerle birlikte 2 esrar kabağı, biraz esrar, tönbeği, 2 bıçak ele geçirilmiştir (Akşam, 11 Kasım 1929, s.1).

Milliyet gazetesinde “*Korkunç Ocak*” başlığı ile manşetine taşıdığı haberde eski, harabe ve yıkılmak üzere olan bir evde her gece esrar ve kumar oynandığı okuyucuyla paylaşılmıştır. İstanbul Aynalı bakkal mahallesinde bulunan bu izbe yerin esrar tekkesi olduğu anlaşılmıştır. Haberin detayında mahallede bu harap binanın herkes tarafından bilindiği ve evin esrar ile kumar oynanmaktan başka bir işe yaramadığı aktarılmıştır. Civardaki komşular tarafından eve sürekli birilerinin girip çıktığı ve sabaha kadar esrar çekenlerin, kumar oynayanların olduğu ifade edilmiştir. Bu durumun ihbar edilmesi üzerine ev polis tarafından gözaltına alınmış ve bir gece ansızın baskın düzenlenmiştir. Polis içeri girdiğinde 10 tane esrarkeşin hiç durmadan esrar çektiklerine ve kumar oynadıklarına şahit olmuştur. Gerekli muamele yapılmış ve şahıslar karakola götürülmüştür (Milliyet, 26 Kasım 1929, s. 5). Bunun yanı sıra Kasımpaşa’da bir dükkânı kendilerine esrar tekkesi olarak ayarlayan dört şahıs civar komşulardan gelen ihbarlar üzerine polis tarafından yakın takibe alınmış ve ardından gece 12 sularında ani bir baskın yapılmıştır. Suçüstü yakalanan şahıslar polis tarafından yakalanmış ve yapılan arama neticesinde esrar kullanmak için kullanılan araçlar ele geçirilmiştir (Akşam, 19 Ocak 1930, s. 2).

Genellikle kahvehaneler orta halli kesimin esrar kullandıkları yerlerden biriydi. Konu bağlamında Yarın gazetesi yazarlarından Ahmet Süleyman, köşesinde esrarkeşlere dair bir hikâyeye kaleme almıştır. “*Esrarkeş Duası*” başlığını taşıyan bu yazıda esrarkeşlerin

keyif âlemine vurgu yapılmıştır. Esrar tekkesinde toplanarak esrar çekmek için bir arada bulunanların ortamın da etkisiyle eğlendikleri yazılmıştır. Eğlencenin saz eşliğinde tavan yaptığı bu ortamda bağlama çalan kişinin ağzından şu dizeler dökülür: “*Merhaba derim ihvanlarım size, emredin de kahveci, getirsin bir kabak bize, çektiğin açılıns sesim tizden tize.*” Sözlerine karşılık baba Saffet lakaplı dosyası hayli kabarık esrarkeş elini şakağına götürerek: “*Yaf, yuf olsun ervahına, emrettim bir kabak ihvanlarıma, şimdi nerede ise tüte, tüte gelecek, bizleri mastor edecek, onun için durma çal sazını, mete zori çekeceksin, bugün benim nazımı.*” Sözleri ile esrar kullanımına işaret edilmiştir. Esrar dumanının tekkenin içini sarması ve esrarkeşlerin bu dumanla sarhoş olup kendilerinden geçtikleri ifade edilmiştir (Yarın, 14 Haziran 1931, s. 4).

İstanbul’un bazı yerleri adeta esrarla özdeşleşmişti. Galata civarında Arap Oğlan Sokağı’nda Topal Şükrü Efendi’nin kahvehanesinde uzun bir süredir esrar çekildiği haberi polisi harekete geçirmiş ve kahvehane takip altına alınmıştır. Adeta bir tekke haline alan kahvehaneye girenlerin yalpalayarak dışarı çıkmaları üzerine -ki zaten polis uzun süredir burayı gözetliyordu- gerekli müdahale yapılmıştır. İçerde esrar kabakları ve esrar içmek işine yarayan araçlar bulunmuştur. Ayrıca esrar kullandıkları görülen Hasan Zeki, Cavit, Mustafa, Ömer, Fresso, Yaşar, Ata, Abdullah, Osman, Hasan Bahaeddin, İsmail, Süleyman Ali yakalanarak polis karakoluna götürülmüşlerdi (Milliyet, 23 Kasım 1931, s. 3). Bunun üzerine kahvehane zabıta tarafından mühürlenmiştir. Fakat mekânın asıl sahibi Yuvan Efendi adındaki şahsın gerekli yerlere başvurarak kahvehaneyi tekrar açtığı bilgisi paylaşılmıştır. Bununla birlikte kahvehaneyi tekrar Şükrü’nün kiralandığı anlaşılınca yine kontrol altına alınmıştır. Bir önceki esrar olayından ders çıkarılmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü kahvehanede esrarkeşler toplanarak esrar içmeye devam etmişlerdir. Polis tarafından yapılan baskınla bu sefer 13 kişi suçüstü yakalanmıştır. Esrar içenlerle Şükrü Efendi yakalanarak haklarında gerekli cezai işlemler yapılmıştır (Milliyet, 14 Mart 1932, s.2). Ayrıca Tophane’de çıkan yangın sonucunda yeni bir esrar tekkesi bulunmuş ve buraya birkaç kişinin sürekli girip çıktığı ihbar edilmiştir. Bunun üzerine polis memurları adı geçen yeri gözetlemeye başlamış ve harabe halde bulunan yerde esrarkeşler suçüstü yakalanmıştır. Esrarkeşler harabenin üzerini kapatarak gizli bir esrar tekkesi meydana getirmiştir. İçerde Halil, Derviş, Hasan ve Selim isimlerinde dört kişinin esrar çekerken yakalandığı kaydedilmiştir. Ayrıca esrar kabakları, esrar ve nargileler ele geçirilmiştir. Esrarkeşler yakalanarak haklarında yasal süreç başlatılmıştır (Akşam, 13 Nisan 1932, s. 3).

Emniyet güçlerinin İstanbul’da uyuşturucu madde kullanımına yönelik sürekli teyakkuzda olduğu dönemin basınına bu konuyla alakalı olarak akseden haberlerin yoğunluğundan net bir şekilde anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Eminönü ve Sirkeci taraflarında bir esrar tekkesi meydana çıkarılmıştır. Özellikle Sirkeci’de bir kahvehanenin uzun bir süre boyunca polis tarafından gözetlendiği ve buraya giren çıkanların yakından takip edildiği kaydedilmiştir. Akşam kahvehane olarak bilinen esrar tekkesine polis ani bir baskın yaparak içerde esrarın yanı sıra eroin kullananları da görmüştür. Yedi kişi olduğu öne sürülen bu şahıslar arasında kahvehane sahibinin de adı zikredilmiştir. Uzun bir aramadan sonra kahvede paketlere sarılı birçok esrar ve eroin maddesi ele

geçirilmiştir. Polis bunlara el koymuş ve yakalananlar da adliye sevk edilmiştir (Akşam, 6 Eylül 1932, s. 2). “*Bir esrarhane*” başlığı ile konuyu sütunlarına taşıyan Akşam gazetesinde Üsküdar’da uzun bir süredir Osman ve Hasan adındaki şahısların gizli bir şekilde bu işi yaptıkları yazılmıştır. Gelen ihbarlar doğrultusunda polis tarafından söz konusu yer takibe alınmıştır. Araştırmalar neticesinde bunların Üsküdar’da bir kahvehanede esrarkeşlerin toplandıkları ve burada esrar çektikleri anlaşılmıştır. Uzun süredir polis gözetiminde bulunan tekkeye gerçekleştirilen ani bir baskınla Osman, Hulusi, Hasan, Şemsi ve Zeki isimlerinde beş şahsın gece yarısı kabak ve nargilelerle esrar içtikleri tespit edilmiştir. Ayrıca kahvehanede çok sayıda saklanmış esrar kutuları ortaya çıkarılmıştır (Akşam, 22 Ekim 1932, s. 3).

Vakit gazetesinin manşetine taşıdığı bir haber oldukça dikkat çekicidir. Bu haberde Üsküdar’da açığı olduğu öne sürülen Nazmi adındaki şahsın dükkânını adeta bir esrar tekkesine dönüştürdüğü ve esrar içirdiği yönündedir. İşin daha da ilginç Nazmi’nin karısı tarafından şikâyet edilmiş olmasıdır. Nazmi’nin önceleri esrar kaçakçılığından dolayı bir yıl dört ay hapiste yattığı anlaşılmıştır. Bu durumdan şikâyetçi olan karısının ihbarı üzerine polis dükkâna baskın düzenler. Arama neticesinde dükkânın arka tarafında bir dolabın içinde esrar kabağı ve müşterilerin oturduğu kısımda da yerde dört dirhem esrar bulunmuştur. Nazmi bu durum karşısında şu şekilde bir savunma yapmıştır: “*Efendim, bu dükkânda esrar çekildiği doğrudur. Fakat evvelce... Çünkü bu dükkânın bulunduğu yerde evvelce bir esrar tekkesi vardı. İşte o zaman...*” Polisin geçmiş zamandan bahsettiğini söylemesi üzerine Nazmi, yerde bulunan esrar dirhemlerini müşterilere yıkmış ve ardından dükkânın arka tarafında bulunan esrar kabaklarını ise “*Bu kabağın bulunduğu yer, dükkânın bana ait olan kısmının hududu haricindedir. Hududum haricinde olan bir şeyden mesuliyet kabul etmem*” diyerek kendini aklamaya çalışmıştır. Adliye götürülen Nazmi Bey, delil yetersizliğinden serbest bırakılmıştır. Vakit gazetesinin 1932 tarihli nüshasında bu ilginç durumu “*Esrarın onun esrarı olduğuna delil yok*” diyerek okuyucuyla paylaşmıştır (Vakit, 28 Kasım 1932, s. 4).

Karagömrük’te Çingene kahvehanelerinin esrar tekkeleri gibi kullanıldığını ve burada yoğun bir şekilde esrar çekildiği Vakit gazetesinin “*Esrarkeşler*” başlığıyla servis edilmiştir. Sürekli tekrarlanan bu durum karşısında polis baskın düzenlemiş ve Osman ile Mehmet adındaki şahıslar suçüstü yakalanmıştır. Şahıslar adliye sevk edilmişlerdir (Vakit, 28 Kasım 1932a, s. 4). Unkapanı’nda Yaşar adında bir sabıkâlinin ahır kiralayarak burayı esrar tekkesi haline getirdiği gözlenmiştir. Geceleri bazı şüpheli şahısların burada toplandığı haber alınmış ve güvenlik güçleri söz konusu yeri takibe almışlardır. Gece olunca birkaç kişi birlikte ahıra girmiş ve ardından kapıları kilitlemişlerdir. Uzun bir süredir polis ve zabıta tarafından gözetilen ahıra baskın yapılmış ve kilitleti kapıyı zorla açmayı başarmışlardır. İçeri giren polisler hayli ilginç bir görüntü ile karşılaşmışlardır. Ahırın bir bölümünde duvara bağlı birkaç hayvan ile bunların yanında da birkaç kişinin kabaklarla esrar çektikleri görülmüştür. Yaşar elinde esrar kabağı ile dolaşırken yakalanmış ve yapılan arama sonucunda duvarların deliklerinde çok sayıda esrar paketlerine el konulmuştur (Akşam, 28 Haziran 1933, s. 3). Yine esrar kaçakçıları ile yürütülen mücadele kapsamında Galata’da altı kilo esrar ele geçirilmiştir

(Son Posta, 27 Aralık 1932, s. 2). İstanbul’da Valde Hanı olarak bilinen yerde bir esrar tekkesinin varlığından söz edilmiş ve burada her akşam esrar kullanmak için gelenlerin olduğu ihbar edilmiştir. Mehmet, Ahmet, Samet, Kerim, Settar, Mehmet Nakil, Talip adlı kişiler kabaklarla esrar çekerken suçüstü yakalanmışlardır (Milliyet, 14 Temmuz 1933, s. 3). Bundan bir gün sonra yine Taksim Taşkılla dolaylarında her gün aynı saatlerde bir çukurdan sürekli dumanların yükseldiği görenlerin dikkatini çekmiştir. Karakolun bilgilendirilmesiyle polis ekipleri olaya müdahale etmiştir. Söz konusu yerde birkaç gencin esrar ve alkol tükettikleri anlaşılmıştır. Ele geçirilen gençlerin üstleri aranmış, esrarlı sigaralar bulunmuştur. Kimilerinde de esrar, alkol ve kokain gibi maddelere rastlanılmıştır. Gençlerin her gün birleşerek grup halinde esrar, kokain ve ispirto içtikleri tespit edilmiştir. Esrarkeşlerin Hüseyin, Todorı, Semih, Nihat, İbrahim adında kişiler olduğu belirlenmiştir. Bulduklarında esrar ve ispirtoyu aşırı bir şekilde kullandıklarından ötürü sarhoş halde oldukları belirtilmiştir. İfadelerinde hepsinin madde bağımlısı olduğu saptanmış ve adliye sevk edilmişlerdir (Vakit, 16 Temmuz 1933, s.3).

Esrar tiryakilerinin Kumkapı’da toplanmaları bir süre sonra dikkatleri çekmiştir. Hep aynı saatlerde Ali adındaki bir vatandaşın oturduğu kulübeye geceleri birçok kimsenin toplandığı tespit edilmişti. Esrar tekkesi olduğu anlaşılan kulübe polis ve zabıta ekipleri tarafından basılmıştı. İçerde 6 kişinin kabaklarla esrar çektikleri görülmüştür. Esrarkeşler, güvenlik güçlerinin geldiğinden haberdar olunca kaçmaya yeltenmişlerdir. Ali ve dört kişi kaçmayı başarmış ancak Neşet yakayı ele vermiştir. Neşet’in üzerinde ise paketlerle esrarlı sigaralar, kulübede de esrar ve kabaklara el konulmuştur. Böylece bir esrar tekkesi daha dağıtılarak uyuşturucu madde kullanımına izin verilmemiştir (Akşam, 6 Kasım 1933, s. 3).

Toplumsal bir sorun teşkil eden esrar kullanımı halkın tepkini çekmiştir. Esrar kullanımı hususunda polis memurlarına ihbarların yapılması bu durumu göstermektedir. Mesela Yenikapı’da bostan kulübelerinden birinde esrar tekkesi olduğu ileri sürülen yerde toplu olarak esrar çekildiği ihbar edilmiştir. Hatta buraya gelenlerin sabaha kadar kapıları kilitleyip kulübede kaldıkları ifade edilmiştir. Bu durum emniyet güçlerine bildirilmiş ve polis gerekli tedbirleri almak için kulübeyi gözetlemiştir. Yapılan incelemeler neticesinde Haydar, Hakkı, Abdullah ve Muharrem adında dört kişinin esrar kullanırken yakalanmıştı. Esrarkeşlerin başı olduğu ifade edilen Muharrem’in boş bir kulübeyi tamir ederek esrar tekkesi haline getirdiği anlaşılmıştır. Kaldı ki kulübede çok sayıda esrar paketlerinin de varlığı bu durumu kanıtlamıştır. Emniyet güçleri mevcut esrar paketlerine el koymuş ve esrarkeşleri de adliye sevk etmişlerdir (Milliyet, 16 Aralık 1933, s. 3). Akşam gazetesinin köşesine taşıdığı “*Esrar içinde*” yazısında esrar ve esrar tekkelerinin varlığı üzerine bir değerlendirme yapılmıştır. Esrarkeşlerin hemen hemen her yerde rahat bir şekilde esrar kullanımı eleştirilmiştir. Burada aslında uyuşturucu maddelerle mücadele konusunda daha radikal kararların alınması gerektiğine işaret edilmiştir. Şu ifade esrarın ne kadar yaygın olduğunu göstermektedir: “*Esrar her tarafta esrar! Gaz tenekelerinde esrar, sokaklarda serserilerin cebinde esrar, kerli ferli erkek ve kadınların çantalarında esrar. Evlerde, gazinolarda, kahvelerde esrar...*”

(Akşam, 21 Aralık 1933, s.3).

Halkın esrar kullananlara karşı polise yardımcı olduğu söylenebilir. Bu bağlamda Davutpaşa dolaylarında bir kulübeye sürekli olarak farklı insanların girip çıktığı görülmüş bunun üzerine halk merak etmiş ve polise haber vermiştir. Bölgede daha önceden de esrarkeşlerin yuvalandıkları ve esrar tekkesi kurarak esrar çektikleri ihbarları alınmıştır. Özellikle esrarkeşler tarafından harabe, kimsesiz ve izbe yerler tercih edilmekteydi. Bir süre esrar tekkesini gözetim altına alan polis, kimin girip çıktığını takip etmiş ve bir gece ansızın baskın yapmıştır. Tekkenin İbrahim adındaki birine ait olduğu tespit edilmiştir. Polis baskınında İbrahim ile birlikte içerde diğerleri de esrar çekerken yakalanmıştı. Esrar kabakları, esrarlı sigaralar ve esrar kutuları ele geçirilmiş, yakalananlar da adliyeye sevk edilmiştir (Akşam, 29 Aralık 1933, s. 3). Hükümet, esrar tüketiminin ciddi bir şekilde artmasından endişelenmiş ve söz konusu maddenin yararından ziyade zararı üzerinde durmuştur. Nihayetinde maddenin üretiminin yasaklanması ve üretimin hükümetin izni dâhilinde yapılması kararlaştırılmıştır. İzinsiz üretim yapanların tespiti halinde şiddetli bir şekilde cezalandırılacağı belirtilmiştir (TBMMZC, 1933, s. 3). 1933 yılında İstanbul Emniyetinde görevli olan polisler şehir dâhilinde yaşanan sorunların çözümü, esrar ve kumarla uğraşan kesimle mücadeledeki başarısı sebebiyle İçişleri Bakanlığı tarafından takdirname ile taltif edilmişlerdir (Aydın, 2024, s.11).

Süleymaniye’de uzun çarşı tarafında terk edilmiş ve harabe şeklindeki yerde şüpheli bazı şahısların dolaşması polisin dikkatini çekmiştir. Burayı gözetleyen polis, gece yine şüpheli şahısların geldiğini görmüş ve bunlar evvela etrafı inceledikten sonra bir kulübeye girdiklerine şahit olmuştur. Ardından polis de içeriye girmiş ve buranın taşlarla oda haline getirilmiş bir esrar tekkesi olduğu anlaşılmıştır. İçerde oturan kişilerin kabaklarla esrar çekmekte oldukları görülmüştür. Dolayısıyla burası polis tarafından dağıtılmış, esrar ve kabaklara el konulmuştur. Esrarkeşler de adliyeye sevk edilmiştir (Akşam, 25 Ocak 1934, s. 3). Kumkapı’da kale diplerinde esrarkeşlerin kendilerine mekân olarak seçtikleri kuytu yerlerde esrar çektikleri görülmüştür. Esrarkeşlerin her gün grup halinde buraya geldikleri esrar çektikten sonra sarhoş bir şekilde ayrıldıkları saptanmıştır. Bu durum polisin dikkatinden kaçmamış ve emniyet güçleri bunları esrar içerken yakalamışlardır (Son Posta, 6 Temmuz 1934, s. 2).

Zabita tarafından Kasımpaşa’da bir esrar tekkesi ortaya çıkarılmış ve burada esrar içenler suçüstü yakalanmışlardır. Esrarkeşleri yakalamak için tekkeye sivil kıyafetlerle giren zabita çalışanları, bir süre sonra tekkeyi işleten kahvecinin karısının esrar nargilesini boş bir dükkâna götürdüğünü görmüşlerdir. Esrarın içildiği mekânı basan zabita memurları esrarkeşleri suçüstü yakalamıştır. Kahvede arama yapılmış esrar ve esrar nargilesi ele geçirilmiştir. Kahveci ve orada bulunanlar da adliyeye sevk edilmişlerdir (Cumhuriyet, 23 Kasım 1934, s. 6). Zaman gazetesinin 1934 tarihli manşetinde “*Bir esrar tekkesi*” haberinde Emniyet Müdürlüğü Kaçakçılık Bürosu ile Gümrük Muhafaza teşkilatının Fatih’te bir esrar tekkesi buldukları okuyucuyla paylaşılmıştır. Amon adındaki yabancı bir vatandaşın idare ettiği tekkede esrarkeşlerin sürekli aynı saatlerde toplandıkları yazılmıştır. Devamında sabıkalı esrarkeşlerin sürekli olarak burada takıldığı belirtilmiştir. Emniyet güçleri tekkeyi basarak Amon ile tekkeye devamlı girip çıkanlar suçüstü yakalanmıştır. Amon ile

Ortaköylü Hüsamettin Çolak Şevki adındaki şahıs yakalanarak orada bulunan esrar maddesine el konulmuş ve haklarında gerekli işlemler yapılmıştır (Zaman, 28 Aralık 1934, s. 3).

Son Posta gazetesinin 1936 tarihli nüshasında “*Esrarkeşler tekkesi*” haberinde Tophane’de Berberler sokağında 24 sayılı arzuhalci dükkânında arzuhalci Ali ile Rasim, Ahmet, Dimitri ve Abdurrahman’ın birlikte esrar çekerken suçüstü yakalanmıştır. Esrar kullananların üzerinde ayrıca bir miktar esrar ele geçirilmiş ve bunlar hakkında gerekli adli işlemlerin başlatıldığı ifade edilmiştir (Son Posta, 31 Mart 1936, s. 4). Balat civarında bir mekânı esrar tekkesi olarak kullanan altı kişilik bir esrarkeş grubunun yakın takibe alındığı bilgisi paylaşılmıştır. Polisin araştırmaları neticesinde elebaşı olduğu anlaşılan Tahsin adındaki şahıs yakalanmış ve adliyeye sevk edilmiştir. Soruşturması tamamlanan Tahsin, mahkemenin vermiş olduğu karar doğrultusunda hapse atılmıştır (Ulus, 30 Haziran 1936, s. 2). Cumhuriyet gazetesine yansıyan haberde Beyoğlu civarında Lülecihendek Caddesi’nde bir esrar tekkesinin yapılan araştırmalar sonucunda ortaya çıkarılmıştır. Cavide’nin üzerine kayıtlı 82 numaralı handa Tahsin, Şükrü ve Yaşar adında üç kişinin esrar kullanırken yakalanmışlardır. Aynı yerde arama yapılmış esrarın yanı sıra beş tane kırma silah da ele geçirilmiştir. Esrarkeşler hakkında gerekli yasal sürecin işleme alındığı bilgisi verilmiştir (Cumhuriyet, 19 Ağustos 1936, s. 7). Yoğun bir şekilde esrar kullanımı uzmanlar arasında da tartışma konusu olmuştur. Esrarın neden olduğu hastalıklar üzerine bilimsel çalışmalar yapılmıştır. Hatta esrar ve şizofreni arasındaki ilişkiler tartışılmış ve esrarın şizofreniye yol açtığı dönemin tanınmış Ruh ve Sinir Sağlığı doktorları tarafından ifade edilmiştir (Saygılı ve Özden, 1991, s. 62). 1936 yılının sonlarına doğru Cumhuriyet gazetesinin paylaşmış olduğu istatistiki bilgilerden hareketle uyuşturucu ile sıkı bir mücadelenin yürütüldüğünü göstermektedir. Son dört yıl içinde 646 esrar, eroin ve kokain gibi madde satan kaçakçı yakalanmış ve bunlardan 9200 kiloya yakın uyuşturucu madde ele geçirilmişti (Cumhuriyet, 28 Kasım 1936, s. 2).

Son Telgraf gazetesinin esrarkeşlerle ilgili haberi esrar çekenlerin genellikle nerelerde yuvalandıkları hakkında önemli ipuçları vermektedir. Habere göre esrar tekkeleri daha çok harabelerde, yıkık mahzenlerde ve boş arsalarından oluşmaktadır. Keyif verici zehirli maddelerle mücadele kapsamında İstanbul Emniyet Müdürü Salih Kılıç’ın bağımlılarla yakından ilgilendiği ifade edilmiştir. Mahzenlerde, metruk hanlarda, viranelerdeki esrar tekkelerinde esrarkeşlere geçit verilmemesi yönünde sıkı bir çalışmanın yürütüldüğü kaydedilmiştir. İstanbul’da esrarın oldukça yaygın bir şekilde kullanıldığı ve bir gramın bir liraya satıldığı belirtilmiştir. Yine söz konusu maddeler çerçevesinde esrar depoları, imalathaneler meydana çıkarılıyor ve sıkı tedbirlere başvuruluyordu. Halk, bu duruma sessiz kalmamış ve mahzenlerin esrar tekkesi olarak kullanılmasını engellemek amacıyla çalışmalarda bulunmuştur. Bunun için mahzenleri işlevsiz hale getirmek için kendilerince yöntemler geliştirmişlerdi. Özellikle boş hanların, mahzenlerin taşlarla kapatıldığı vurgulanmıştır (Son Telgraf, 31 Mart 1937, s. 5).

Basına yansıyan haberlerden de anlaşılacağı üzere Tophane ve Galata civarı esrarkeşler açısından oldukça önemli yerleri teşkil etmektedir. Bu bölgede yoğun bir şekilde esrar tekkelerinin varlığı söz konusudur. 1937 tarihli nüshasında “*Tophane’de gizli bir esrar*

tekkesi bulundu" başlığı ile okuyucularını bilgilendiren Son Posta gazetesi, keyif verici zehirli maddelerin yaygınlığına dikkatleri çekmek istemiştir. Tophane'deki esrar tekkesinde 3 erkek ve bir kadının esrar çekerken yakalandığına dair haberin detayı şu şekildedir: Sabıkalı olduğu ileri sürülen Pehlivan Halit adındaki şahsın Tophane'de Kasaplar sokağındaki kahvesinin civarında esrar içirdiği ihbar edilmiştir. Kaçakçılıkla Mücadele Şubesi'nin Pehlivan Halit'in kahvesini, evini gözetlediği ve geceye doğru eve baskın yaptığı kaydedilmiştir. Eve giren polis karşılarında 3 erkek ve bir kadını ellerinde esrar kabağı ile yakalamışlardır. Pehlivan Halit'in dışında Karakaş Mehmet ve Zehra isminde oldukları öne sürülen esrarkeşler tutuklanarak karakola sevk edilmişlerdir. Arama sonucunda bir kabak, bir kamış; özel olarak yaptırılmış insan şeklinde nargile lülesi, beyaz bir torba içerisinde 1 kg esrar bulunmuştur. Esrarlar saklı buldukları duvar içerisindeki gizli dolaplardan çıkarılmıştır. Özetle Galata ve Tophane dolaylarındaki esrarkeşler arasında zevk ve güvenliği ile tanınmış olan bu tekkenin ele geçirilmiş olması uyuşturucu maddelerle yapılan mücadelenin olumlu bir sonucu olarak değerlendirilmiştir (Son Posta, 19 Haziran 1937, s. 4). Esrarkeşler özellikle Balat, Tahtakale ve Tophane'deki su mahzenlerini son zamanlarda esrar çekmek için kullanmışlardır. Dahası esrarkeşlerin bu gibi yerlerde esrar tekkeleri kurarak daha fazla esrar çekmeye kalkışmışlardır. Örneğin Kâğıthane Hürriyet tepesi civarında tuğla harmanlarında bir su mahzeninin içinde esrar tekkesi yine gelen ihbarlar üzerine ortaya çıkarılmıştır. Emniyet ve gümrük teşkilatının uzun süre takipte kaldığı bu su mahzenlerindeki esrar tekkesine esrarkeşlerin gizli yollarla geldikleri anlaşılmıştır. Kısa bir beklemeden sonra ani baskınla içeri giren polis memurları ondan fazla esrarkeşin kabak ve nargile ile esrar çektiklerini görmüşlerdir. Bunun üzerine tekkedeki esrarkeşler tutuklanarak karakola götürülmüştür. İncelemeler sonucunda buranın uzun zamandan beri esrar tekkesi olarak işletildiğini ortaya çıkarılmıştır (Haber, 25 Temmuz 1937, s. 2).

Şişli'de, Bomonti arkasında, Feridiye köyüne karşı tepelerden birindeki su mahzeninde tanınmış sabıkalı esrar kaçakçılarından Moruk Halit'in bir esrar tekkesi işlettiği kaçakçılık bürosu tarafından öğrenilmiştir. Emniyet ve gümrük birlikte bir operasyonla söz konusu yeri gözetlemiş ve buraya giren çıkanların oldukça fazla olduğu görülmüştür. Operasyon için beklenen zaman gelmiş ve güvenlik güçleri mahzen olarak geçen esrar tekkesini basmıştır. İçerde esrar içiren Moruk Halit ile birlikte dokuz kişi ellerinde esrar çekmeye mahsus Hindistan cevizinden üretilmiş gümüşlü bir nargileyle suçüstü yakalanmışlardır. Yapılan araştırma neticesinde 250 gram esrar, tönbeği, Moruk Halit'in üzerinde de kasatura ele geçirilmiştir. Soruşturmada Halit'in uzun bir süredir burada 20 kuruşa esrar nargilesi içirttiği anlaşılmıştır. Kendi tabiri ile *"cicalanmak"* için bir kilo da toz şekeri getirdikleri tespit edilmiştir. Bu şekeri esrarkeşlerin, esrarı çektikten sonra tüketerek zevklerini arttırmak için beraberlerinde taşıdıkları öğrenilmiştir. Burada tuhaf olan bir durum ise yakalanan esrarkeşlerden altısının da kardeş olmasıydı. Haklarında adli süreç başlatılan esrarkeşlerin mahkemeden sonra durumlarının netleşeceği paylaşılmıştır (Son Posta, 25 Temmuz 1937, s. 4). İstanbul'da esrar kullanımıyla paralel satışını da arttırmıştır. Yasaklamalara rağmen esrarın fazla alıcı bulması oldukça dikkat

çekiciydi. Gizli yollarla esrarın satışı devam etmekteydi. Daha da ilginç esrar satışının erkeklerin dışında kadınlar tarafından da yapılmasıydı. Mesela Hanife'nin esrar satmak suçundan bir yıl hapis ve 200 lira para cezasına çarptırıldığı yazılmıştır (BCA, 30.18.1.2/82.13.9).

Yukarıda da ifade edildiği gibi esrar kullanımına her yerde rastlamak mümkündür. 1938'de basına yansıyan haberlerde hapishanelerde esrar tüketimine dair önemli ipuçları verilmiştir. Bu bağlamda Haber gazetesinde yayımlanan *"Bir Mahpusun Hatıraları"* başlıklı yazı hapishanelere esrarın nasıl ve ne şekilde sokulduğunu göstermektedir. Buna göre; hapishanelerin bahçelerinde mahkûmların yabancı otlar ve sebzeler arasına esrar ekimini yaptıkları aktarılmaktaydı. Hatıra sahibi konuyla alakalı şahitliğini şu şekilde ifade etmektedir: *"Hapishanede bulunduğum sırada hapishanenin dışarısında çok geniş iki sebze bahçesinde az miktarda esrar çıkarıldığını gördüm. Bu mahkûmlar "çedene" tohumunu sebzeler, fidanlar arasında dikerler, bundan keyif verici bir madde istihsal ederlerdi. Sebze bahçelerinin kenarlarına, güya bahçeyi muhafaza için mebzulen (kendir) ekerek, fidanlarından toplanan tohumları, tomurcukları tencerede kaynatmak suretiyle keyif verici kuvvetli bir mayı elde edildiğini bizzat gördüm."* Yazının devamında hapishanelerin edata esrar tekkesi haline dönüştüğü ve bu şekilde çoğu mahkûmun rahatlıkla esrar çektiği özellikle vurgulanmıştır. İdarecileri her ne kadar bu yasak maddelerin hapishanelere sokulmaması için önlem almışlarsa da söz konusu keyif verici zehri bir türlü engelleyememişlerdir (Haber, 15 Haziran 1938, s. 6). Son Posta gazetesinin 1940 tarihli nüshasında *"Esrar ve Eroin Kaçakçıları ile Mücadele"* başlığında üç ay içinde 243 esrar kaçakçısının yakalandığı bilgisi verilmiştir (Son Posta, 13 Nisan 1940, s. 1-8).

Emniyet güçlerinin İstanbul'da esrar tekkelerine ve esrarkeşlere yönelik sıkı bir mücadele yürüttüğü söylenebilir. Esrar tekkesi işletenlerin hapishaneye atılması için yoğun bir mesai harcanmıştır (Son Posta, 5 Temmuz 1940, s. 4). Ne var ki bütün bunlara rağmen esrar tekkeleri ve esrarkeşlerin sayısında azalma yaşanmamıştır. Örneğin Edirnekapı Sultan Mahallesi Küçük Çeşme Sokağı 13 numarada sabıkalı olduğu iddia edilen Süleyman'ın evinde ve diğeri de Lonca'da Ebe sokağında 34 numaralı Hayati adındaki vatandaşın evinde gizli birer esrar tekkesi işletildiği ihbarı alınmıştır. Her iki tekkeye de ani bir baskın düzenleyen polis ekipleri esrarkeşlerin esrar nargileleri ile esrar çektiklerine tanık olmuştur. Ayrıca aralarında Behice adında bir kadın ve esrar tekkesi sahibinin kızı da bulunmaktaydı. Esrarkeşler toplatılarak karakola sevk edilmiş ve tekkedeki esrar maddesine ve buna dair her şeye el konulmuştur (Yeni Sabah, 6 Kasım 1940, s. 2). Emniyet güçlerinin esrar ve esrarkeşlere yönelik politikalarında sert müdahaleler yaşanmıştır. Esrar çekenlerin tutuklanarak hapse atıldığı sıklıkla meydana gelen durumlar arasındadır. Bunların genellikle hem satıcı hem de kullanıcı kimliğine sahip kişiler olduğu anlaşılmaktadır. Fakat bazı istisnai durumlar hariç tutuklamalar yapılmıştı. Nitekim esrar kullanma suçuyla yakalanan ve iki ay hapis cezası verilen Elhas Arslan adındaki vatandaşın Trahom Hastanesi başhekimliği tarafından tespit edilen hastalığından kaynaklı cezasının affedilmesi istenmiştir (BCA, 030.18.01.02/97.110.20).

Esrar kullanımı basında sık sık ele alınmıştır. Emniyet

güçlerinin esrar ile mücadelesi kamuoyuyla paylaşılmıştır. İstanbul'un gözde mekânlarından biri olan Nişantaşı'nda bir esrar tekkesinin faaliyette olduğu söylenmiştir. Bunun üzerine gerekli çalışmaları yürüten polis ekipleri gelen ihbarın yanlış olmadığını, söylendiği gibi esrar tekkesi olarak kullanılan yerin oldukça aktif bir halde görülmüştür. Ancak bu esrar tekkesi farklı bir uygulamaya sahipti. Son Posta gazetesinin haberine göre tekkeye esrarkeşlerin şifre yöntemiyle alındığı yönündeydi. Ayrıca erkeklerin dışında kadınların da burada esrar kullandıkları yazılmıştır. Devamında uyuşturucu madde kaçakçılığından sabıkalı Cemal adında birinin Nişantaşı'nda Meşrutiyet Mahallesi'nde Akkerman Sokağı'ndaki evine yakın 13 numaralı kulübeyi özellikle geceleri esrarkeşleri ağırlamak için tekke haline getirdiği öne sürülmüştür. Cemal oldukça kurnaz bir girişimle hareket etmiş ve yakayı ele vermemek için esrarkeşleri şifre yöntemi ile içeri almıştır. Nitekim sivil memurların bu yapıyı çökertmek için esrarkeş gibi görünerek şifreyi aldıkları ve böylece içeri girdikleri belirtilmiştir. Polis kayıtlarına göre parolanın "kar yağıyor" şeklinde olduğu ve ayrıca kapının üç defa çalınarak sonra bu parolayı söyleyenlerin içeri alındığı yönündedir. Sivil memurlar da aynı işlemi yaparak Cemal'in metresi Sultan adındaki kadın tarafından tereddüt edilmeden içeri alınmışlardır. Bu ani ve başarılı baskın sayesinde ellerindeki kabak, nargile ve çubuklarla görülen Ali, Salih, Recep ve Kemal adındaki dört esrarkeşle Cemal ile metresi Sultan suçüstü yakalanmışlardır. Tekkede bulunan esrar nargileleri, kabaklar ve çubuklarla bir kama zabıta tarafından ele geçirilmiştir (Son Posta, 4 Şubat 1943, s. 2). Esrarkeşler, rahat bir şekilde esrar çekmek için hemen hemen her yeri kendilerine yurt edinmişlerdir. Örneğin Edirnekapı'da bir kale kovuğunu esrar tekkesi haline getiren bir grup esrarkeş suçüstü yakalanmıştır. Halit Yağmur ve Tahsin Motor adında iki vatandaşın bu esrar tekkesini kurdukları tespit edilmiştir. Tekkede esrar içenler ise Abdullah Kuzu, İbrahim Akar, Faik Görmez, Nedim Şekerci ve Mehmet Derviş Tibet isimli kişilerden oluştuğu yazılmıştır. Tekkeyi basan polis hem esrarkeşleri hem de tekkede saklanılan esrar maddesine el koymuştur. Ayrıca soruşturmanın genişletildiği ve bağlantılarının tespiti için çalışmaların sürdürüldüğü belirtilmiştir (Son Posta, 18 Temmuz 1948, s. 2).

Toplumların uyuşturucu madde tüketimi ve alışkanlığı hususunda farklı özelliklere sahip olduğu söylenebilir. Toplumların başta uyuşturucu maddelere yaklaşımı tıbbi ihtiyaçların karşılanması şeklinde kendini göstermiştir. Nitekim 20. yüzyılın başlarında kadar bu konuda ciddi bir yasaklama olmamıştır. Türk toplumunda uyuşturucu maddelerin bağımlılık yapması ve insan sağlığını tehdit etmesi üzerine değer yargılarında hoşnutsuzluk yaratmıştır. Dolayısıyla toplumun uyuşturucu madde kullanımı konusundaki tutumu engelleyici bir rol oynamıştır. Hatta toplumun uyuşturucu maddeleri hoş görmemesi ve söz konusu maddelerin toplum tarafından yasaklanması tüketimi engellemektedir (Bayraktar, 1985, s. 50).

Sonuç

Keşfedildiği günden bu yana uyuşturucu maddeler ki bunlardan biri de esrardır ve giderek toplumsal bir soruna dönüşmeye devam etmektedir. Doğada kendiliğinden bulunan ve deneyimler sonrasında fark edilen bazı bitkilerden hem tıbbi hem de gündelik ihtiyacın karşılanmasında faydalanılmıştır. Özellikle

ilkel tıbbi yöntemlerin uygulandığı ilk dönemlerde çoğu bitkilere hastalıkların tedavi edilmesinde başvurulmuştur. Afyon ve türevleri ile esrarın tarihi geçmişi oldukça eskiye dayanmaktadır. Keyif amacıyla kullanılmasıyla birlikte psikoaktif özelliğinden ötürü farklı bir anlam ve boyut kazanmıştır. Esrar maddesinin tarihi M.Ö. 10 bin yıl öncesine uzanmaktadır. Esrarın anavatanın neresi olduğu konusunda farklı rivayetlerin olmasına rağmen söz konusu maddenin Çin'den başlayan yolculuğu İran, Mısır ve Anadolu üzerinden Batı'ya taşındığı düşünülmektedir. Bu yolculuk M.Ö. 1500 ve M.S. 500 yıllarını içermektedir. Herodot tarihinde İskitlerde esrarın nasıl ve ne şekilde kullanıldığına dair bilgiler mevcuttur. İskit bölgesinde esrarın bilindiği ve hatta seremonilerde, ritüellerin vazgeçilmez olduğu olmuştur. Hareketli gruplar halinde toplumdan topluma taşınan esrar böylece dünyanın her yerine yayılmıştır. En çok da keyif verici bir madde olarak asırlar boyunca kullanılan bir bitki olmuştur. Ayrıca esrar bitkisinin doğrudan ya da dolaylı açılardan ekonomik olarak da kullanılabilir olması, söz konusu bitkiyi dünya ölçeğinde mühim bir tarım ürününe dönüştürmüştür.

Anadolu'ya 13. yüzyılda Kalenderi dervişlerle yerleşmeye başlayan esrar, zamanla başıboş, kimsesiz ve keyfine düşkün takımın en çok tükettiği uyuşturucu madde olmuştur. Zararının bilinmesine rağmen hızlı bir şekilde yayılmasındaki sebep insanların müptela olmasında aranmıştır. Osmanlı Devleti'nde de önceki Türk İslam devletlerinde olduğu gibi esrar maddesi hem tıbbi hem de keyif amaçlı tüketilmiştir. Anadolu'da esrar bitkisinin tarımı ve ticareti IV. Murat dönemine kadar sorunsuz bir halde devam etmiştir. Ancak toplumda giderek yayılması ve özellikle kahvehanelerde tüketilmesi imparatorluğu harekete geçirmiştir. IV. Murat, uyuşturucu maddelerin vermiş olduğu zararın önüne geçmek amacıyla tedbirler almıştır. Kahvehanelerde uyuşturucu maddelerin yanı sıra tütün ve içki gibi toplum bünyesinde olumsuz duruma yol açan her şey yasaklanmıştır. Hatta bu dönemde kahvehaneler dahi kapatılarak bir daha insanların keyif verici nesnelere tüketmelerinin önüne geçilmiştir. Her ne kadar yasaklayıcı bir tutum sergilenmiş olsa dahi IV. Murat öldükten sonra tekrar eski alışkanlıklar devam etmiştir. Kahvehanelerle birlikte esrarkeşlerin toplanıp esrar çektikleri esrar tekkeleri çoğalmış ve söz konusu yerler İstanbul'un hemen hemen çoğu yerinde açılmıştır. İstanbul'da Tiryakiler Çarşısı olarak bilinen yerde afyon ve esrar gibi maddelerden oluşan macunlar yapılarak satılmıştır. Evliya Çelebi'nin aktardığına göre adı geçen yerde 17. yüzyılda 16 dükkânın faaliyettedir. Tiryakiler Çarşısı dışında Galata, Topkapı, Üsküdar, Tahtakale, Kadıköy, Taksim ve Tophane gibi İstanbul'un gözde semtlerinde esrarın yoğun tüketildiği yerler arasındadır. IV. Murat'tan sonra sıkı tedbirler alınmış ancak hiçbir zaman istenilen sonuç elde edilmemiştir. 18. ve 19. yüzyıl boyunca uyuşturucu maddelerin kullanımı dünyanın büyüyen sorunu olmuştur. 20. yüzyıla gelindiğinde yeni sentetik uyuşturucu maddeler icat edilmiş ve giderek yayılmıştır. Dünya devletleri zehirli maddelerin önünü almak için uluslararası girişimlerde bulunmuşlardır. Bu uğurda ilk defa uluslararası düzeyde konferanslar yapılmıştır. Bütün bu girişimler söz konusu maddelerin önlenmesi bir yana daha da giderek yayılmasını engelleyememiştir.

Cumhuriyet'in kurulduğu yıllarda uyuşturucu madde problemi

Yeni rejimin de yüzleşmek zorunda kaldığı bir sorun olmuştur. Osmanlı'da olduğu gibi Cumhuriyet döneminde de esrarın yanı sıra diğer uyuşturucu maddelerin yoğun bir şekilde kullanıldığı söylenebilir. Yine İstanbul'un gözde semtlerinde esrar tekkelerine rastlamak mümkündür. Kahvehanelerde esrar kullanma kültürü Cumhuriyet döneminde de devam etmiştir. Kahvehanelerin yanı sıra dükkân, eğlence yerleri, ev, harabe binalar, su mahzenleri, kimsesiz yerler, metruk yapılar, kale dipleri ve ağaç kovukları esrarkeşler için adeta birer esrar tekkesi olmuştur. İstanbul'da esrar tekkelerine dair dönemin basını incelendiğinde esrarkeşlerin şehrin her yanında olduğu anlaşılmaktadır. Hemen hemen her gün gazetelerde esrarkeşlere dair haberlerin yapıldığı görülmektedir. Kaldı ki 1932 yılına kadar uyuşturucu maddelerin üretimi ve satışı serbest olduğundan madde kullanım oranı da bu paralelde artmıştır. Ulusal basına yansıyan haberler İstanbul'da esrar tüketiminin kahvehanelerde, esrar tekkelerinde, her sokak başında ve her caddede rahat bir şekilde yapıldığı yönündedir. Esrar ekimi: Malatya, Şanlıurfa, Burdur, Kütahya, Çorum, Amasya, Ordu ve Samsun gibi illerde yoğunlaşmıştır. Buradan elde edilen esrar daha sonrasında yurdun farklı bölgelerine gönderilmiştir. Uyuşturucu maddelerin üretimi ve ticareti kapsamında alınan uluslararası kararlar uyarınca Türkiye de 12 Haziran 1932 tarih ve 2313 sayılı kanun gereği esrar elde etmek amacıyla kenevir ekimi, üretimi, ithali ve ihracatı yasaklamıştır. Ancak bu yasak caydırıcı olmamış esrar tüketimi yasal olmayan yollarla devam etmiştir. Bu tarihten itibaren uyuşturucu maddelerle sıkı bir mücadele yürütülmüştür. Özellikle İstanbul genelinde emniyet güçleri sürekli teyakkuzda olmuştur. Esrarkeşlerin esrar tüketmek amacıyla kurdukları tekkeler polis ekipleri tarafından aranmış ve gerekli müdahaleler yapılmıştır. Gelen ihbarlar dikkate alınarak esrarkeşlere karşı büyük bir mücadele yürütülmüştür. Bütün bunlara rağmen uyuşturucu maddelerin tam olarak yasaklanmadığı ve kullanıcıların da vaz geçmediği söylenebilir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazar Katkıları: Rıdvan Kızılkaya (RK), Asaf Özkan (AÖ), Fikir -RK; Tasarım - RK; Denetim -AÖ; Kaynaklar - RK; Malzemeler - RK; Veri Toplama ve/veya işleme - RK; Analiz ve/veya Yorum -AÖ; Literatür Taraması -RK; Yazma - RK; Eleştirel İnceleme - RK-AÖ.

Çıkar Çatışması: Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazarlar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contributions: (Rıdvan Kızılkaya (RK), Asaf Özkan (AÖ), Concept - RK; Design - RK; Supervision - AÖ; Resources - RK; Materials - RK; Data Collection and/or Processing - RK; Analysis and/or Interpretation -AÖ; Literature Search - RK; Writing Manuscript - RK; Critical Review - RK-AÖ.

Conflict of Interest: The authors have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The authors declared that this study has received no financial support.

Kaynakça

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, İ (İrade). MVL (Meclis-i Vala). 00495.22414.

BOA, MVL (Meclis-i Vala). 305.21.1.

Journal of Atatürk

BOA, ZB (Zabtiye). 308.50.1.

BAO, ZB (Zabtiye). 601.130.

BOA, MVL (Meclis-i Vala). 856. 55-1.

BOA, ŞD (Şura-yı Devlet). 1288.1.

BOA, DH (Dâhiliye), MUI (Muhaberât-ı Umûmiye İdaresi). 21-2.39.1.

BOA, DH (Dâhiliye), EUM (Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti). VRK (Evrak Odası Kalemi). 7. 60.1.

BOA, DH (Dâhiliye), EUM (Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti). THR (Tahrirat). 22.19.3.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, 030.18.01.01/018.15.20.

BCA, 080.29.01/82.13.9.

BCA, 030.18.01.02/97.110.20.

TBMM Zabıt Ceridesi, (1926).

TBMM Zabıt Ceridesi. (1933).

Sürelî Yayınlar

Akşam, 13 Nisan 1933.

Akşam, 19 Ocak 1930.

Akşam, 2 Kasım 1929.

Akşam, 25 Ocak 1934.

Akşam, 8 Eylül 1929.

Cumhuriyet, 23 Kasım 1934.

Haber, 15 Haziran 1938.

Haber, 18 Nisan 1934.

Milliyet, 14 Mart 1932.

Milliyet, 23 Kasım 1931.

Resmi Gazete, 12 Haziran 1933.

Son Posta, 19 Haziran 1937.

Son Posta, 4 Şubat 1943.

Son Posta, 6 Temmuz 1934.

Son Telgraf, 31 Mart 1937.

Son Posta, 18 Temmuz 1948.

Ulus, 30 Haziran 1936.

Yarın, 14 Haziran 1931.

Yeni Sabah, 6 Kasım 1940.

Zaman, 28 Aralık 1934.

Araştırma Eserler

Adak, U. (2020). "Âdî Kenevirin Bir Dürlüsü": Son Dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda Esrar. *Kebikeç*, 123-144.

Aldemir, E., vd. (2020). Kannabis, Tıbbi Kullanımı ve İlişkili Politikaların Topluma Yansımaları. *Klinik Psikiyatri Dergisi*, 204-213.

Aydın, H. (2024). Mustafa Kemal Atatürk Döneminde Bir Motivasyon Kaynağı Olarak Taltifler. *Belgi Dergisi*, 1-18.

Aykut, E. (2010). Osmanlı'da Zehir Satışının Denetimi ve Kocasını Zehirleyen Kadınlar. *Toplumsal Tarih*, 58-65.

Babaoğlu, A. N. (1997). Uyuşturucu ve Tarihi. İstanbul: Kaynak Yayınları.

Baytop, B. (1995). Esrar, *İslam Ansiklopedisi*.

Bayraktar, K. (1985). Uyuşturucu Maddeler ve Suç Siyaseti. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 45-64.

Bey, A. (1995). *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri* (Hzl. Kazım Arısan, Duygu Arısan Günay). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Birsel, S. (1975). Kahveler Kitabı. İstanbul: Koza Yayınları.

- Çakmak, D. (2004). *Esrar Etkileri ve Bağımlılığı*. İstanbul: Konuk Kitapevi.
- Çelebi, E. (1999). *Evlîya Çelebi Seyahatnamesi*. (Hzl. Orhan Şaik Gökay), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Demirhan, A. (1979). *Geçmişte ve Günümüzde Esrar*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Erkal, A. (2007). Divan Şiirinde Afyon ve Esrar. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 25-60.
- Gezer, O. (2020). *Osmanlılarda Esrar ve Esrarkeşler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Göktepe, K. (2020). Osmanlı Toplumunda Uyuşturucu Madde Kullanımı ve Devletin Buna Karşı Bazı Mücadele Çalışmaları. *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, 628-654.
- Koçu, R. E. (1971). Esrar, Esrarkeşlik, Esrarkeşler, *İstanbul Ansiklopedisi*.
- Kandemir, G. (1972). Esrarın Tarihsel Gelişimi. *Avrasya Tıp Dergisi*, 397-402.
- Kargın, M. ve Hiçdurmaz, D. (2019). Esrar Kullanımının Yol Açtığı Tedaviye Dirençli Bir Psikolojik Bozukluk Olgusu. *ACU Sağlık Bilgisi Dergisi*, 775-778.
- Macit, R. (2020). Uyuşturucu Madde Kullanıcıları ve Esrar. *Journal of Economy Culture and Society*, 141-151.
- Meydan, U. (2018), Uyuşturucu Madde Ticareti Suçunda Madde Miktarının Önemi. *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, 321-352.
- Nuran, Y. (2020). Miskinler Tekkesi, *İslam Ansiklopedisi*.
- Ocak, A. Y. (2013). *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhitler 15.-17. Yüzyıllar*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Öztürk, A. B. (2016). Türkiye’de Büyüyen Tehlike. *Konuralp Tıp Dergisi*, 208-2013.
- Saygılı, S. ve Özden, S. (1991). Esrar Kullanımı ve Psikiyatrik Bozukluklar. *Klinik Psikofarmakoloji Bülteni*, 262-265.
- Saka, R. (1948). *Uyuşturucu Maddeler (Afyon-Morfin-Eroin-Esrar-Kokain)*, İstanbul: Cumhuriyet Matbaası.
- Yılmaz, G. ve Yazıcı, L. (2022). Dünya’da Yükselen Değer; Endüstriyel Kenevir (Cannabis sativa L.) *Bozok Tarım ve Doğa Bilimleri Dergisi*, 54-61.

Enver Paşa'nın, I. Dünya Savaşı Sürecinde Meclis-i Mebûsan Konuşmaları (1914-1918)

Enver Pasha's Speeches to The Parliament During World War I (1914-1918)

Ömer Faruk
GÜNEĞİLMEZ

Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü
Erzurum, Türkiye

Geliş Tarihi/Received 14.05.2024
Kabul Tarihi/Accepted 11.06.2024
Yayın Tarihi/Publication 15.06.2024

Sorumlu Yazar/Corresponding
Ömer Faruk GÜNEĞİLMEZ
omerfrkgnglmz@gmail.com

Cite this article: Güneğilmez, Ö.F. (2024). Enver Pasha's Speeches to The Parliament During World War I (1914-1918). *Journal of Atatürk*, 13(1), 12-20.

Atif: Güneğilmez, Ö.F. (2024). Enver Paşa'nın, I. Dünya Savaşı Sürecinde Meclis-i Mebûsan Konuşmaları (1914-1918). *Atatürk Dergisi*, 13(1), 12-20.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License.

ABSTRACT

Political developments in Europe in the 19th century and the emergence of Germany and Italy as a political power led to a new era in European politics. German Chancellor Bismarck's policy of isolating France was the most important political move of the period. In accordance with this policy, Germany pursued the policy of keeping Austria-Hungary and Russia on its side against France. In this period, Britain's policy of protecting the territorial integrity of the Ottoman Empire against Russia lost its importance after the Ottoman-Russian War of 1877-1878. Therefore, the Ottoman Empire became closer to Germany in accordance with the balance policy. Upon the outbreak of World War I, the Ottoman Empire offered an alliance to Britain and France in order to get rid of political isolation, but it was not successful. It entered the war by making a secret alliance treaty with Germany. Upon the entry of the Ottoman Empire into the war, the opening date of the Parliament was postponed. Most of the members of the government were not aware that the Ottoman Empire was involved in the war. This situation caused resignations from the government. During the debates in the parliament, it was frequently stated that the war was born out of necessity. The aim was characterised as saving not only the Ottoman Empire but also the whole Islamic geography. According to the speeches in the parliament, the war was in fact the long-awaited 'day of revenge' of the Ottoman Empire. The government adopted a censorship practice with a decision taken during the war. Accordingly, no news about the course of the war was to be reported without the knowledge of the government. Therefore, Enver Pasha, the Chief of War Staff and Minister of War, made informative speeches in the parliament about the course of the war. During the speeches of Enver Pasha, who made a total of five informative speeches in this process, no opposition or objection was raised in the parliament. Pasha mostly talked about the fronts superficially. The main subject of this study is the speeches made by Enver Pasha in the Majlis-i Mebûsan during World War I (1914-1918). In this study, the ideas and thoughts of the members of the parliament and the Ottoman government about the war were tried to be analysed.

Keywords: Meclis-i Mebûsan, World War I, Enver Pasha

Öz

XIX. yy'da Avrupa'da siyasi gelişmeler ile Almanya ve İtalya'nın siyasi bir güç olarak ortaya çıkışı Avrupa siyasetinde yeni bir döneme sebep oldu. Almanya Başbakanı Bismarck'ın Fransa'yı yalnız bırakma politikası dönemin önemli siyasi hamlesiydi. Bu politika gereğince Almanya, Fransa'ya karşı Avusturya-Macaristan ve Rusya'yı yanında tutma politikasını takip ediyordu. Bu dönemde İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü Rusya'ya karşı koruma politikası 1877-1878 Osmanlı-Rus harbinden sonra önemini yitirmeye başladı. Osmanlı Devleti bundan dolayı denge politikası gereğince Almanya ile yakınlaştı. I. Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine Osmanlı Devleti siyasi yalnızlıktan kurtulmak için İngiltere ve Fransa'ya ittifak teklifinde bulunduysa da başarılı olamadı. Almanya ile gizli bir ittifak antlaşması yaparak savaşa dâhil oldu. Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi üzerine Meclis-i Mebûsan'ın açılış tarihi ertelendi. Osmanlı Devleti'nin savaşa dâhil olduğundan hükümet üyelerinin birçoğunun haberi yoktu. Bu durum hükümetten istifalara sebep oldu. Mecliste yapılan görüşmelerde savaşın bir zorunluluktan doğduğu sıklıkla dile getirildi. Amaç sadece Osmanlı Devleti'ni kurtarmak değil bütün İslam coğrafyasını kurtarmak olarak nitelendiriliyordu. Meclis konuşmalarına göre savaş aslında Osmanlı Devleti'nin uzun süredir beklediği "intikam günü" idi. Hükümet savaş sırasında aldığı bir kararlar sansür uygulamasına gitti. Buna göre hükümetin bilgisi dışında savaşın gidişatına dair haber yapılmayacaktı. Bundan dolayı Erkânı Harp Reisi ve Harbiye Nazırı Enver Paşa mecliste savaşın gidişatı ile ilgili bilgilendirme konuşmaları gerçekleştirdi. Bu süreçte toplam beş bilgilendirme konuşması yapan Enver Paşa'nın konuşmaları sırasında mecliste herhangi bir muhalif tutum veya itiraz gerçekleşmedi. Paşa, cephelerden çoğunlukla yüzeysel bahsediyordu. Bu çalışmanın ana konusunu I. Dünya Savaşı yıllarında (1914-1918) Enver Paşa'nın Meclis-i Mebûsan'da gerçekleştirdiği konuşmalar oluşturmaktadır. Yapılan araştırmada meclis üyelerinin ve Osmanlı Hükümeti'nin savaşa dair fikir ve düşünceleri incelenmeye çalışıldı.

Anahtar Kelimeler: Meclis-i Mebûsan, I. Dünya Savaşı, Enver Paşa

Giriş

Fransız İhtilali ile başlayan milliyetçilik akımının etkileri, Almanya ve İtalya'nın siyasi birliklerini geç sağlamaları ve sanayi ihtiyaçları için hammadde arayışına girmeleri Birinci Dünya Savaşı'nın en önemli nedenleri arasında yer almaktadır. Bu iki önemli gelişme Avrupa'da yeni siyasi birlikteliklerin doğmasına sebep olmuş, 1871'den itibaren Avrupa'da siyasi dengeler değişmeye başladı (Ülman, 2002). 1890 yılına kadar sömürgeler elde etmek isteyen Almanya'nın Başbakan Bismarck öncülüğünde takip ettiği dış politik hedef, Üniter bir Alman Devleti kurmak ve siyasi arenada Fransa'yı yalnız bırakmaktı. 8-9 Eylül 1871 görüşmeleriyle; Almanya, Avusturya-Macaristan ve Rusya arasında, Üç İmparatorlar Anlaşması yapıldı. Bu birlik 1878 Berlin Kongresi'nde sona erdi. (Armaoğlu, 2006)

1879'da ise Almanya ile Avusturya-Macaristan, Rusya'ya karşı aralarında ittifak yaptılar. İtalya'nın da 20 Mayıs 1882 tarihinde bu birlikteliğe katılmasıyla Üçlü İttifak meydana geldi. 18 Haziran 1887'de Rusya-Almanya Teminat Antlaşması yapıldı. Antlaşma ile Almanya, boğazlara Rusya'nın yerleşmesini kabul etti. Üstelik bu konuda Almanya, Rusya'ya yardım etmeyi de taahhüt ediyordu. Bu teminat ile Almanya'nın amacı olası bir savaşta sınırlarını güvence altına almak istemesiydi. (Akbay, 2014)

Yine bu dönemde önce İngiltere ve İtalya arasında 12 Şubat 1887'de sonraysa İngiltere, Avusturya-Macaristan ve İtalya arasında 12 Aralık 1887'de Akdeniz Antlaşması imzalandı. Yapılan antlaşmaların amacı Rusya'nın sıcak denizlere inmesini önlemektir. Bu olayın gerçekleşmesi için, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü korunmak isteniyordu. 1887 yılı Bismarck'ın Fransa'yı politik yalnızlığa itme amacının sonuydu. Rus-Alman Antlaşması yapıldıktan sonra geçerliğini yitirdi. Sonraki gelişmeler Üçlü İtilaf'ın doğmasına neden oldu. (Akbay, 2014)

İngiltere'nin, Osmanlı Devleti'nin topraklarının bütünlüğünü Rusya'ya karşı koruma politikası 1878'de yaşanan Osmanlı-Rus harbinden sonra son buldu. Osmanlı Devleti'nin yaşadığı büyük yenilgi ve artık topraklarını koruyamayacak güçte olduğunun anlaşılması İngiltere'nin bu politikayı terk etmesine neden oldu. Böylece İngiltere, artık Rusya'nın Akdeniz'e inmesini engellemek için Osmanlı topraklarını ele geçirme politikasını uygulamaya

başladı. (Armaoğlu, 2006) Osmanlı Devleti bu politika değişikliğini fark edildikten sonra İngiltere, Rusya, Fransa gibi devletlere karşı Almanya'yı bir denge unsuru olarak kullanmaya başladı. (Balci, 2017)

Dönemin devlet adamı Said Halim Paşa'ya göre; Bir devlet ne kadar güçlü olursa olsun bunu korumak için çıkarları doğrultusunda ittifak yapmaya mecburdu. Aslında bu sözler dönemin dış politikasının özü olarak anlaşılabilir. Yine Said Halim Paşa; En güçlü devletlerin dahi ittifaklar kurduğu bu dönemde Osmanlı gibi Rusya'nın sürekli tehditine maruz kalan bir devletin ittifak kurması oldukça gereklidir. Bundan dolayı savaş öncesi oluşan bloklardan birinde kendine yer bulmalıydı (Kaşiyuğun, 2015, s. 137).

İttihat ve Terakki Hükümeti'nin bazı üyeleri, İtilaf Devletlerine yakınlaşma fikrini savunmaktaydılar. Bundan dolayı Cemal Paşa Fransa ile bir ittifak arayışı için görevlendirildi. (Mantran, 2011) İttihat ve Terakki Hükümeti, İngiltere ve Fransa ile ittifak kurmak için çaba gösterdi. Hatta bunun gerçekleşmesi için iktisadi imtiyazlar da tanıdı. (Akyol, 2015)

Fransa, Cemal Paşa'nın ittifak teklifini Osmanlı ile kurulan bir birlikteliğin kendisine bir şey kazandırmayacağı ve Rusya gibi önemli bir müttefiki kaybetme endişesiyle reddetti. Bunun üzerine İttihat ve Terakki Hükümeti'nin siyasi yalnızlıktan kurtulmak için ikinci tercih olan Almanya ile anlaşma yolunu denemekten başka çaresi kalmadı. Bunun dışında Mayıs 1914'de Rusya'ya da bir ittifak teklifi sunulduysa da Rusya, boğazlar ve Osmanlı toprakları üzerindeki amaçlarından vazgeçmeyeceği için bu teklifi olumlu karşılamadı. İttihat ve Terakki yöneticileri siyasi yalnızlıktan kurtulmak adına Enver Paşa'nın isteğiyle Almanya'ya bir ittifak teklifinde bulundu. II. Wilhelm, Osmanlı Devletinin Almanya'ya bir kazanç getirmeyeceği fikriyle ilk başta bu teklife olumlu bakmadı (Ülman, 2002)

22 Temmuz 1914'te Harbiye Nazırı Enver Paşa, Alman Büyükelçi Baron Von Wagnheim ile ittifak için tekrar bir araya geldi. Almanya, 2 Ağustos 1914'te Osmanlı Devleti, ile birlikte hareket etmek için ittifak antlaşması imzaladı. (Mütercimler, 2019) Cemal Paşa hatırasında ittifakın imzalanmasından kabinenin haberinin olmadığını, yalnızca Sadrazam Said Halim

Paşa, Meclis-i Mebûsan Reisi Halil Bey, Enver Paşa, Talat ve Cavit Beyler ile Şeyhülislam Hayri Efendi'nin haberdar olduğunu belirtmektedir. (Kara, 2019)

I.Dünya Savaşı'nın Başlamasının Meclis-i Mebûsan'da Yansımaları (1914)

Avusturya-Macaristan Veliahd Prensi Arşidük François Ferdinand Bosna ziyareti sırasında 28 Haziran 1914'te suikast sonucu öldürüldü. (Akbay, 2014) Suikast başlayacak olan dünya savaşının görünen nedeni idi. Suikastın gerçekleştiği dönem Mebûsan Meclisi'nin Yasama Devresi içerisinde olduğundan savaşın başladığına dair haber, Meclis-i Mebûsan'da kendine yer buldu. Tokat Mebusu Tahsin Rıza Bey tarafından 29 Haziran 1914'te Avusturya-Macaristan temsilciliklerine *"Hükümetimizin dostu bulunan ve öteden beri mücaveretiyle iki millet beyninde müvalatı kadime mevcut olan Avusturya ve Macaristan Hükümetinin duçar olduğu felaketten dolayı Millet-i Osmaniyye namına Meclis-i Mebusan-ı Muhtereme tarafından Avusturya ve Macaristan Delegasyonlarına beyan-ı teessür edilmesini"* sözleri ile Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın savaşa girmesine karşı duyulan üzüntüden dolayı bu iki devlete birer telgraf gönderilmesi gerektiğini mecliste gündeme getirdi. Meclis Reisi Halil Bey "Dost bir Devletin maruz olduğu bu teellümata, Meclis-i Mebusanın iştirak edeceğine şüphe yoktur." sözleri ile Meclis-i Mebûsan'ın bu devletlere telgraf göndermesinin uygun olacağını belirtti. (Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre 3, içtimai Fevkaled. 27, Cilt. I, 1914, s. 512)

14 Mayıs 1914'te açılan Meclis-i Mebûsan, 2 Ağustos 1914'te kapandı. Temmuz-Ağustos 1914'te Almanya ile yapılan görüşmeler hakkında meclisin bilgisi yoktu. 11 Kasım 1914'de Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'na katıldı. Bu durum Meclis-i Mebûsan'ın açılış tarihini uzamasına ve meclis çalışmalarının bir ay ertelenmesiyle sonuçlandı. Bu ertelemeyi hükümetin, Meclisin savaş kararına itirazını engellemek için aldığını belirtenler de vardı. (Bayur, 1991) Fakat Meclis tutanaklarında yer alan ifadeler bu iddianın aksini kanıtlar nitelikteydi. Meclis-i Mebûsan Reisi Halil Bey yasama yılı çalışmalarının ertelenmesinden dolayı

yaptığı konuşmasında, Bu gecikmeyi mebusların kabul etmelerini savaş kararının onaylanması olarak değerlendirmekteydi. (MMZC, D. 3, içt. 1, İ. 33, C. I, s. 481) Bu gelişmelere rağmen Maliye Nazırı Cavit Bey ve Bayındırlık Nazırı Çürüksulu Mahmut Paşa hükümetten istifa etti. Bu durum hükümette savaşa girilmesine karşı bir muhalefet ya da hoşnutsuzluğun belirtisidir. (Yalçın, 1976) Cavit Bey, savaşın gidişatı belli olmadan savaşa dahil olmayı olumlu bulmuyordu Çürüksulu Mahmut Paşa ise hiç bir şekilde savaşa dahil olmamayı ve tarafsızlığı korumayı düşünüyordu. (Sabis, 1990)

Kabinede yaşanan istifalar konusunda Cemal Paşa hatıralarında Meclis-i Mebûsan'ın savaşa dahil olduktan sonra toplanmasını, savaşı mebusların da onaylandığının bir belirtisi olarak yorumlamaktadır. Ayrıca Meclis-i Mebûsan'ın toplanması, hükümete olan güven ve desteğin, hükümeti dış politikada ki itimatın göstergesiydi. Bundan dolayı Meclis-i Mebûsan savaşa dahil olma kararını kabul etmişti. (Martı, 1996)

Meclis-i Mebûsan'ın savaşa dahil olma kararına destek verdiğini kanıtlayan birtakım gerekçeler mebusların konuşmalarından da anlaşılmaktaydı. Balkan Savaşları sonrasında yaşanan olumsuzlukların çözülmeye çalışıldığı ortamda Osmanlı Devleti'nin, kendi hak ve menfaatlerini korumak için savaşmaya mecbur kaldığı mecliste ifade edilmekteydi. Rusların tarihi emelleri savaşın sebepleri arasındaydı. Savaş, devletin kaybettiği gücü yeniden kazanması için bir fırsattı. 14 Aralık 1914'te Meclis Reisi Halil Bey Boğazlara ve Baltık Denizi'ni ele geçirme hevesiyle Osmanlı Devleti'ne saldıran Ruslara karşı bugüne kadar tek direnildiğini, artık Almanya ve Avusturya-Macaristan ile kurulan ittifak sonrası büyük bir zafer kazanılacağını belirten sözleriyle Osmanlı Devleti'nin müttefiklerinden beklentilerini dile getirdi. (MMZC, D. 3, içt. 1, I, s. 5.)

Yine 14 Aralık 1914'teki açılış toplantısında okunan padişah nutkunda ise: Hükümetin tarafsızlık politikasına rağmen, Donanma-i Hümayuna Karadeniz'de Rusların saldırması üzerine İngiltere ve Fransa'nın, savaş ilan ederek Osmanlı sınırına asker sevk etmesi üzerine harp emir verildiğinden bahsedilmekteydi. Rusya, Fransa, İngiltere'nin İslam alemine geçmişten beri takip

ettiği politikaların artık savaş sebebi olduğu da ifade edilmektedir. Bundan dolayı Padişahın bütün Müslümanları İtilaf Devletlerine karşı cihada davet ettiği de yine okunan nutukta dile getirildi. (Güneş, 1995, s. 195) Osmanlı Devleti'ne karşı İtilaf Devletleri'nin, takip ettiği politikaların savaşın nedeni olduğu belirtiliyordu. Aynı oturumda Almanya ve Avusturya-Macaristan meclislerinden gelen telgraflar okundu. İçeriğinde Osmanlı Devleti'nin savaşta kendi yanlarında yer almasından dolayı duyulan memnuniyet dile getiriyordu. Bunlara karşın Meclis-i Mebûsan da bu iki devlete birer telgraf gönderdi.

Bir sonraki meclis oturumunda, 21 Aralık 1914'te Başkumandanlık Vekâleti'ne göstermiş olduğu cesareten dolayı bir tebrik telgrafı gönderilmesine karar verildi. (MMZC, D. 3, içt. 1, İ. 3, I, s. 26.) "*Kahraman Osmanlı Askerleri!*" ifadesi ile başlayan telgrafta "*Milletin ihtiyarından gencine, şehitlerinden dirilerine varıncaya kadar asırlardan beri beklediği intikam günü işte geldi. Osmanlılığın ve Müslümanlığın en büyük düşmanı olan Moskoflarla ve müttefikleri İngiliz ve Fransızlarla karşı karşıya bulunuyorsunuz. Onları tepeleyiniz ve şimdye kadar söndürdükleri ocakların, açtıkları yaraların, ayaklar altında bıraktıkları şehitlerin intikamını alınız ki, omuzlarımızı iki kat eden mağlubiyet lekeleri alınımızdan silinsin ve Allah ve Peygamber de bizden razı olsun.*" ifadeleri ile Osmanlı halkının topyekûn bir savaşa hazır olduğu ve düşmanlardan beklenen intikamın alınması gerektiği belirtilmekteydi. Meclis bu konuda fikir birliği içerisindeydi.

Meclis-i Mebûsan'a göre bu savaş uzun zamandır beklenen "*intikam alma günüydü*". Afyonkarahisar Mebusu Rıza Paşa telgrafta yer alan intikam sözcüğüne itiraz ederek, bunun bir cihat olduğunu ve intikam için değil "*îtilâ*" (yükselme) için yapıldığı yönünde fikir belirtti. Bu kelimenin düzeltilmesi için ısrar ettiyse de encümen değişikliğe gerek olmadığı kanaatindeydi. Meclis çoğunluğu "*intikam*" kelimesini uygun gördü. (MMZC, D. 3, içt. 1, İ. 3, I, s. 26.) Rıza Paşa'nın itirazına göre yaşanan savaş intikam için değil, Osmanlı Devleti'nin eski gücüne kavuşmasının bir öncülüydü.

Meclis-i Mebûsan üyelerinin savaşa destek verme nedenleri meclisteki konuşmaların satır aralarında yer alıyordu. Buna göre

göre Osmanlı Devleti savaşa isteyerek girmiyordu. Savaşmaya mecbur bırakılmıştı. Savaşa girme kararının bir zorunluluk neticesinde alındığı Mebûsan Meclisi'nde sıklıkla ifade ediliyordu. Hatta bu ifade 14 Aralık 1914'te yayınlanan Nutuk-u Hümayun da şu şekilde yer buldu "*Donanma-ı Hümayunumuzun Karadeniz'de Rus donanmasının tecavüzü ile karşılaşması*". Bu olay ve sonrasında İtilaf Devletlerinin, Osmanlı Devleti'nin sınırlarına asker sevk etmesi savaşın nedeniydi. Meclis-i Mebûsan Reisi Halil Bey'de Padişah Nutku'nda geçen ifadeleri destekleyerek Osmanlı Devleti'nin savaşa mecbur bırakıldığını ifade etti. (Güneş, 1995) Osmanlı Devleti'nin savaşmaya mecbur bırakıldığı konusunda meclis hemfikirdi. Çünkü meclis tutanaklarında "*sebepsiz ve haksız tecavüzata maruz kalındığı*" maddesi aralıklarla tekrar etmekteydi.

Meclis-i Mebûsan üyeleri İkinci Yasama Yılı açılış nutkunda savaşa dâhil olma konusundaki fikirlerini aynı şekilde ifade ediyorlardı. Mebuslara göre; Rusların uzun yıllardır boğazları ele geçirme isteği ve İtilaf Devletlerinin Çanakkale Cephesi'ne donanmalarıyla gelmesi savaşın asıl sebebiydi. Meclis-i Mebûsan, İttifak Devletleri ile birlikte savaşa girmeye olumsuz bir tepki vermedi. Hatta Birinci Yasama Yılı'nın açılışında Almanya ve Avusturya-Macaristan meclislerinden gelen tebrik telgrafları alkışlarla karşılandı. Ayrıca Meclis-i Mebûsan üyeleri bu devletlere gönderdiği cevap telgrafında; Osmanlı'nın kaderini "*Muhteşem Alman İmparatorluğu*" ile birleştirmesinden duyulan memnuniyet ifade ediliyordu. (MMZC, D. 3, içt. 1, İ. 1, I, s. 6.)

Cephelerde Yaşanan Gelişmeler Üzerine Enver Paşa'nın Meclis-i Mebûsan'da Konuşmaları (1914-1918)

Meclis-i Mebûsan, Osmanlı Devleti savaşa girmesinden sonra açık olmasına rağmen cephelerde yaşanan gelişmeler kendine yoğun bir şekilde yer bulamıyordu. Bu durumun en önemli sebebi Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nin 2 Ağustos 1914'de ordu hakkında yapılacak haberlere yayın yasağı getirmesiydi. Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen yazıya göre ordu, donanma ve savaşın seyrine yönelik hareketlerin sızdırılmaması için yayınlanmakta olan her türlü basın-yayın aracına için sansür uygulanacaktı. Bu

kararın dışına çıkarılan gazeteler kapatılacak, sahipleri ihanet suçundan cezaya çarptırılacaktı. (Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi, 2013) Bu durum savaş süresi boyunca yoğun bir askeri ve siyasi sansürün uygulandığını kanıtlamaktaydı. Sansür uygulamasının etkisi basın-yayın alanında açıkça hissediliyordu. Gazetelerde müttefiklerden gelen telgraflar ve resmi tebliğlerin dışında başka bir şey bulunmuyordu. Askeri harekâtın gidişatı hakkında bilgi vermek yasaktı. (Özzorluoğlu, 2011)

Sansür uygulaması meclis konuşmalarında da kendini göstermekteydi. Savaşın gidişatı mecliste detaylı bir şekilde anlatılmıyordu. Meclis Reisi Halil Bey 1 Mart 1915'te yaptığı konuşmada genel bir değerlendirme yaparak Çanakkale, Mısır ve Irak'taki Osmanlı Ordusu'nun durumundan bahsetti. (MMZC, D. 3, içt. 1, İ. 33, C. I, s. 481) *“Moskoflar emin olsunlar, harp meydanında birleşen ve kaynaşan Osmanlı-Alman-Macar ve Avusturya silahları bugün de, yarında inayeti hakla onları kahredeceklerdir”* sözleri ile savaşın mutlaka kazanılacağını meclise bildirdi. Bu konuşmalarda dikkat çeken nokta ise Kafkas Cephesi'nde yaşanan başarısızlığın gizlenmesiydi. Enver Paşa'nın bizzat idare ettiği Sarıkamış Harekâtı başarısızlıkla sonuçlanmasına rağmen Meclis-i Mebûsan Reisi Halil Bey konuşmasında harekâtın başlarında Köprüköy yakınlarına gelen Rus kuvvetlerinin tamamen geri atıldığını söyledi. Yapılan taarruz ile Sarıkamış'a kadar düşmanın geri çekildiğini hatta düşmanın cepheye sevk ettiği yeni kuvvetlerin de Osmanlı Ordusu önünde başarısız olduğunu belirtiyordu. (Güneş, 1995) Bu konuşmalarda, Sarıkamış Harekâtı'nda yaşanan başarısızlığın meclisten gizli tuttuğu anlaşılmaktadır. Bu oturumda Talat Bey, Padişah iradesi ile meclisin savaş ve olağanüstü durum sebebiyle 1 Mart-28 Eylül 1915 tarihleri arasında tatil olduğunu mecliste ilan etti (MMZC D.3 içt 1, İ, 33, C. I, s. 480.).

28 Eylül 1915'te meclis açıldı. İlk oturumda Çanakkale Cephesi gündemdeydi. Meclis Reis Vekili Hüseyin Cahit Bey tarafından cepheye kazanılan zaferlerden dolayı Padişah V. Mehmet Reşat'a gazilik unvanı verilmesine yönelik sadaret tezkiresi okundu. 5 Ekim 1915'te Padişaha gazilik unvanını tebrik ve meclisin şükranını sunmak üzere bir heyet oluşturuldu (MMZC, D. 3, içt. 1,

İ. 35, C. I, s. 497.). Bu oturumda Çanakkale Cephesinde gönderilerek resim yapmaya görevlendirilmiş olan ressam İsmail Hakkı Bey ve Erkan-ı Harbiye matbaasında memur Yüzbaşı Tahsin Bey'in tabloları meclise takdim edildi (MMZC D.3 içt 1, İ, 34, I, s. 484-485.). Kazanılan büyük zaferin meclisin isteğiyle resmedilmesi böylece toplumsal bellekte de yer edinmesi amaçlandı.

Sansür uygulaması olduğundan dolayı savaşın gidişatı ile ilgili mecliste bilgilendirmeler de yapılmaktaydı. Enver Paşa, Erkan-ı Harbiye Reisi ve Harbiye Nazırı olduğundan dolayı çeşitli aralıklarla mecliste konuşmalar gerçekleştirdi. Meclis açıldıktan sonra 5 Ekim 1915'te mecliste yaptığı ilk konuşmada Enver Paşa cephelerdeki gelişmelerin büyük bir planlama sonucunda yapıldığını belirtmekteydi. Konuşma alkışlar eşliğinde dinlenmekteydi. Rus taarruzu sonucu Kafkas ve İngilizlerin Basra saldırısı üzerine açılan Irak Osmanlı Devleti'nin savaştığı ilk cepheleriydi. Enver Paşa'ya göre Kafkasya ve Mısır'a taarruz yapılarak istenilen başarı yakalanmıştı. Mevcut asker sayısının iki buçuk milyon olduğunu açıkladı (MMZC, D. 3, içt. 1, İ. 35, I, s. 490-491.). Enver Paşa konuşmasına *“Biz, bir sene kadar yalnız kendi yağımızla kavrulduk, hariçle tamamıyla muvasalamız kesilmiş olduğu için ve geçen Balkan Muharebesinden miras olarak bize pek az bir şey kaldığı için, kendi Memleketimizin hâsılatıyla şimdiye kadar olan zamanı geçirdik; fakat onu da tebşir edebilirim ki, bizim için sonuna kadar da devam etse yine sıkıntı çekmeyecek olduğumuz bu yalnızlık hali az zaman sonra ortadan kalkacak, daha mebzul silah, cephan ve sair ihtiyacı temin edilerek Ordumuz daha iyi bir hale gelecektir.... Harpte yalnız 30 milyon Osmanlı için değil, fakat aynı zamanda 350 milyon ehli İslam'ın hukuk ve hürriyetini istihsal için çalışıyoruz”* sözleri ile bitirdi (MMZC, D. 3, içt. 1, İ. 35, I, s. 491). Ardından söz alan mebuslar da orduya ve Enver Paşa'ya olan güvenlerini dile getirdiler.

Yine aynı oturumda Meclis Reisi Halil Bey Çanakkale Cephesi'nde en yoğun savaşların yaşandığı dönemde Berlin'de bulunduğunu, İtilaf Devletleri'nin yaşadığı hezimetin, müttefikleri olan Almanlar nezdinde çok olumlu karşılandığına şahit olduğunu belirtti. Ayrıca müttefiklerinin Osmanlı Devleti ile kara bağlantısı

oluşturmak için Balkanlara yöneldiğini de ifade etti (MMZC, D. 3, İçt. 1, İ. 35, I, s. 491).

4 Kasım 1915 tarihli oturumda meclise Çanakkale Cephesi'ni ziyarete giden mebusların göndermiş olduğu telgraf okundu. Meclis üyeleri orduya olan desteklerini göstermek için cepheye gitmişti. 3 Kasım 1915'te gönderilen telgrafta meclisin şükranının askerlere tebliğ edildiğinden bahsediliyordu. Bu ziyarete karşılık V. Ordu Komutanı Liman Von Sanders 10 Kasım 1915'te meclise bir teşekkür telgrafı gönderdi. Telgrafın okunmasının ardından cepheye ziyarete giden mebuslardan Abdullah Azmi Efendi cephede gördükleri hakkında meclise bir bilgilendirme konuşması yaptı. Cephede Mustafa Kemal Bey, mebusları yemeğe davet etmiş, bütün mebuslara birer cephe haritası hediye etmiş ve kendi adı ile anılan Kemalyeri'nde mebuslara düşman donanmasının konuşlanışı hakkında bilgiler vermişti (MMZC, D. 3, İçt. 2, İ. 4, I, s. 47-49.).

Enver Paşa'nın Mecliste yaptığı ikinci konuşma Çanakkale'de savaşın bittiği gün Sinop Mebusu Hasan Fehmi Efendi'nin savaş hakkında bilgilendirme isteği üzerine 10 Ocak 1916'da gerçekleşti. (Güneş, 1995). Enver Paşa konuşmasında Çanakkale cephesiyle ilgili bilgilendirmede bulundu. Savaştan önce İtilaf Devletlerinin boğazları geçme girişiminde bulunulacakları tahmin edildiğinden bu cephe iyi tahkim edilmişti. Bu cephede yaşanan başarıyı diğer cephelerde elde edilecek başarının habercisi olarak kabul etti. Enver Paşa konuşmasının sonunda (MMZC, D. 3, İçt. 2, İ. 16, I, s. 319-312.) *“düşmanlarımızı yalnız hudutlardan dışarıya çıkarmak değil, belki düşmanlarımız tarafından bizden gasp edilmiş olan toprakları tekrar onların pis ayaklarıyla çiğnemekten men etmek iktidarında bulunacağız.”* sözleri ile Osmanlı Devleti'nin amacının sadece savaşı kazanmak değil, aynı zamanda işgal edilen topraklarını geri almak olduğunu belirtti.

Enver Paşanın konuşmasının ardından söz alan Sinop Mebusu Hasan Fehmi Efendi'ye göre bu başarı üç yüz yıldır Müslüman ahali üzerine yapılan taarruz ve sindirme politikasının sona ermesiydi. İngiliz, Fransız ve Ruslar bütün Müslümanların düşmanıydı. Coğrafi açıdan Başkent İstanbul'a çok yakın olan Çanakkale Cephesi'nde büyük savaşların yaşanmasına rağmen bir buçuk milyon İstanbul nüfusunun yerini terk etmemesi orduya

güvenin kanıtıydı (MMZC, D. 3, İçt. 2, İ. 16, I, s. 322.). Enver Paşa'nın Meclis-i Mebûsan konuşmaları propaganda aracı olarak değerlendirildi. 10 Ocak 1916'da yaptığı konuşma *“Nutuk-u Mühim Enver Paşa Veziri Cengi Osmani”* başlığıyla Arap bölgeleri ve İran'a dağıtılmıştı (Sarısaman, 1999).

Enver Paşa'nın mecliste yaptığı üçüncü konuşması, 30 Kasım 1916'da gerçekleşti. Harbiye Nezareti'nin bütçesine ek olarak 150.000 lira *“Tahsisat-ı Fevkalade”* altında ek ödenek verilmesi görüşülüyordu. Savaşın beklenenden uzun sürmesinden dolayı Harbiye Nezareti'nin bütçesi, ihtiyaçları karşılama noktasında yetersizdi. Enver Paşa, ek ödenek isteği sırasında savaşın gidişatı hakkında meclise bilgi verdi. Yaptığı konuşmada cephelerdeki gelişmelere dair teferruatlı bilgi vermemekle beraber ordunun yaptığı çekilme harekâtının zorunluluktan dolayı olduğunu ve buna rağmen Osmanlı Devleti'nin amaçlarından vazgeçmediğinden bahsetti. Irak ve İran'da cephelerinde başarılı olunduğunu, Kafkaslarda ordunun ikmal edilmek için geri çekildiğini ifade etti. Ona göre bu bölgede kaybedilen arazi müttefikleriyle beraber Romanya Cephesi'nde Avrupa'da kazandığından az ve önemsizdi. Cephelere gönderilen birlikler ve oradaki başarılarla dikkat çekilerek müttefik kuvvetlerle beraber yapılan harekât savaşın başarılı olmasını sağlayacaktı. Müttefik devletlere askeri yardım gönderilmesi ordunun gücünü azaltmamıştı. Konuşmasına devam eden Enver Paşa, Mısır ve Kanal bölgelerinde geri çekilmeyi ise düşmana taarruz etmek için yapılan bir harekât olarak değerlendirdi. Konuşmasını *“Tabii harp uzadı, birçok şehit ve yaralımız oldu; fakat ben defaatla memleketi gezip gördüğüm için, bugün hâsıl ettiğim imanla Heyet-i Aliyyenizi temin ederim ki, millet bu fedakârlığı bu suretle yapmakta devam edecek. Böyle ulvî fedakârlıklar izhar eyledikçe, biz, Allah'ın inayetiyle, yalnız Osmanlı taç ve saltanatını muhafaza değil, bütün Alem-i İslam'ın hukuk-u hayatını muhafaza ve istihsale muvaffak olacağız. Biz böyle çalıştıkça, Cenab-ı Hak, bizi terk etmeyecek ve utandırmayacaktır”* sözleri ile bitirdi (MMZC, D. 3, İçt. 3, İ. 6, I, s. 58.).

Enver Paşa'nın Meclis-i Mebûsan'da yaptığı başka bir bilgilendirme 10 Mart 1917'de Harbiye Nezaretine, 1.500.000 kuruş ek bütçe görüşmeleri sırasında gerçekleşti. Enver Paşa

konusmasında düşman kuvvetlerinin tekrar imkânlarını zorlayarak büyük bir harekâta gireceğini belirtti. Almanya ve Avusturya-Macaristan kuvvetlerinin, Ruslar ve İtalyanlarla olan durumundan bahsetti. (MMZC, D. 3, İçt. 3, İ. 52, I, s. 144.).

Osmanlı Ordularının durumundan da bahseden Enver Paşa, Irak'ta yaşanan çekilmenin İngilizlerin zorlamasıyla değil bir plan çerçevesinde olduğunu bunun için bir mağlubiyet sayılmayacağını belirtti. Filistin'de ordunun durumunun beklenenden iyi olduğunu, Kafkas Cephesi'nde ise iki tarafın da hazırlık yapmakta olduğunu, kesin bir şey söylemenin mümkün olmadığını belirtti. Cephelerdeki gidişat detaylı olarak değerlendirilmedi. Ordunun bulunduğu yerlerden geri çekilmesini ise askeri planlar neticesinde olduğunu belirtti. Konuşmasına *"Heyet-i Aliyyenizi temin edebilirim ki, Bütün Orduda bulunan arkadaşlar, bahusus bu harbin uzayıp hâd devrelere girdiği zaman kendilerine terettüp" eden vazifenin büyüklüğünü bütün müşkülata rağmen anlayıp fevkalâde büyük fedakârlıklarla ifayı vazife ediyorlar. (Alkışlar) Bu suretle hepimizin beklediği zafer-i nihaiye, inşallah kemal-i muvaffakiyetle vasil olacağız. Cenap-ı Hak, her halde bütün Osmanlı ve İslâm ümitlerinin iptina ettiği bu zafer-i nihaîyi bize bahsedecektir.*" sözleri ile son verdi (MMZC, D. 3, İçt. 3, İ. 52, I, s. 144.). Enver Paşa cephelerle ilgili üstünkörü bilgiler verdi. Ordunun geri çekilmesini bir mağlubiyet olarak addetmiyordu.

Meclis-i Mebûsan'da, Enver Paşa'nın son konuşması 26 Kasım 1917'de gerçekleşti. Konuşma yine Harbiye Nezareti'ne 1917'de ek bütçe kanununun görüşmesi esnasında oldu. Enver Paşa savaşın gidişatı ile ilgili mebusları bilgilendirdi. Konuşmasında bölgeden yeni geldiğini Kafkas Cephesi'nde ordunun beklediğinden daha iyi olduğunu, Rusya'da yaşanan karışıklıktan dolayı Rusların da cepheye gerekli önemi veremediğini belirtti. Irak Cephesi'nde ise durgunluk olduğunu söyledi. Burada bulunan ordunun görevini çok iyi yaptığını da ifade etti. İran tarafında ise Rusların tamamen kuzeye çekildiğinden bahsetti. Kafkas Cephesi'nden sonra Suriye'ye gittiğini belirten Enver Paşa, buradaki durumun tamamen Osmanlı Devleti'nin lehinde devam ettiğini, Vadi Avca'nın güneyinde İngiliz Ordusu ile yaşanan muharebe sonucu İngilizlerin geri çekildiğini söyledi. Ayrıca İtilaf Devletleri'nin

basınında yer alan haberlere göre Amerika'nın İtilaf Devletleri'nin yanında savaşa gireceğinin de hayalden ibaret olduğunu belirtti. *"diyebilirim ki harp, geçen seneye nispetle bu sene bizi daha ziyade hazırlanmış bir halde bulunduruyor ve binaenaleyh biz, bu suretle hazırlandığımız gibi, müttefiklerimiz de aynı suretle hazırlanmışlardır. Bunun için bu tarzda ihzar olunan ittifak kuvvetleri, her halde netice-i katiyyeyi istihsal edecekler ve bu kadar büyük fedakârlık ve emekten sonra inayeti hak ile harbi bizim lehimize olarak neticelendireceklerdir. Bu vesile ile hulasaten demek isterim ki, ..., icabatı harbiyyeden olarak biraz geriye çekilmiş olan ordulardaki efradı şahanenin de daha büyük fedakârlıklarla çalışarak bu suretle meydanı harpte şehit olan arkadaşlarının ruhlarını şad edeceklerini her halde Heyeti Muhteremelerine temin ederim"* sözleri ile konuşmalarına son verdi (MMZC, D. 3, İçt. 4, İ. 10, I, s. 119-120.).

Sonuç

XIX. yüzyılda Avrupa'da meydana gelen siyasi olaylar, I. Dünya savaşına ortam hazırlayan önemli gelişmelerdi. Savaş öncesi Avrupa devletleri bloklaşma içerisine girmişti. Bu dönemde dış siyasette denge politikası takip eden Osmanlı Devleti, büyük savaş öncesi siyasi yalnızlıktan kurtulmak adına önce İngiliz ve Fransızlar ile ittifak içerisine girmek istedi. Bunun reddedilmesi üzerine Almanya ile ittifak yaptı. İmzalanan ittifak antlaşmasından Osmanlı Hükümeti'nin büyük çoğunluğunun haberi yoktu. Meclis-i Mebûsan'ın kapalı olduğu sırada yapılan ittifak ile savaşa Osmanlı Devleti dâhil olunca meclisin açılışı bir ay ertelendi. Hükümette Maliye Nazırı Cavit Bey ve Bayındırlık Nazırı Çürüksulu Mahmut Paşa istifa etti. Aslında bu istifalar Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesine bir tepki niteliğindedir.

Savaş nedeniyle Meclis-i Mebûsan'ın açılışı ertelendi ve 14 Aralık 1914'te tekrar açıldı. Burada yapılan konuşmalardan Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesinin bir mecburiyet sonucu olduğu konuşmaların satır aralarında sıklıkla belirtiliyordu. Yaşanan savaşın sadece Osmanlı coğrafyasını değil bütün İslam âlemini ilgilendirdiği de sıklıkla vurgulanıyordu. Meclis görüşmelerinde İngiltere, Fransa ve Rusya'nın sadece Osmanlı

Devleti'nin değil bütün İslam'ın düşmanı olduğu dile getiriliyordu. Mebuslar bu konu hakkında hemfikirdi.

Savaş sırasında alınan bir kararla gazetelerin harbin gidişatı ile ilgili bilgi vermesi yasaklandı. Uygulanan sansür kararlarına göre Harbiye Nezareti'nin uygun görmediği haberler yapılmayacak, bunları haber yapan gazeteler ise kapatılacaktı. Bundan dolayı mebuslar da savaşın gidişatı hakkında basından pek fazla bilgi elde edemiyordu. Bundan dolayı savaş hakkında Meclis-i Mebûsan'da bilgi vermek amacıyla hem Erkân-ı Harbiye Reisi hem de Harbiye Nazırı olan Enver Paşa çeşitli dönemlerde konuşmalar yaptı. Bu açıklamalar sırasında mebuslardan herhangi bir konuda muhalefet de yoktu. Bu durum aslında Meclis-i Mebûsan'ın savaş konusunda fikir birliği içerisinde olduğunun kanıtıydı.

Enver Paşa'nın konuşmaları savaş ile ilgili yüzeysel bilgileri içeriyordu. Yaşanan mağlubiyetler ile ilgili mebuslara çoğunlukla bilgi verilmiyordu. Enver Paşa, cephelerde ordunun çekilmesini bir kayıp olarak değerlendirmiyordu. Ona göre bu çekilme askeri planın bir parçasıydı. Bu durum yaşanan olumsuzlukların meclise yansıtılmadığının bir göstergesiydi. Bu durum hükümetin alacağı tepkileri azaltmanın bir yöntemi olarak değerlendirilebilir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

- Akbaý, C. (2014). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasi Ve Askeri Hazırlıkları İle Harbe Girişi*. Genel Kurmay Başkanlığı Yayınları.
- Akyol, T. (2015). *1914-1915 Felaket Yıllarında Osmanlı Ve Ermeniler*. Doğan Kitap.
- Armaoğlu, F. (2006). *XIX. Yüzyıl siyasi tarihi (1789-1914)*. Alkım Yayınevi.
- Balcı, A. (2017). *Türkiye Dış Politikası İlkerler, Aktörler Ve Uygulamalar*. Etkileşim Yayınları.

- Bayur, Y. H. (1991). *Türk İnkılâp Tarihi C.III, K.1.*, Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Güneş, İ. (1995). *Türk Parlamento Tarihi (Meşrutiyete Geçiş Süreci I. Ve II. Meşrutiyet)*. TBMM yayınevi.
- Kara, İ. (2019). *Cemal Paşa Hatırat*. Güz Kitap.
- Kaşıyüğun, A. (2015). *Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na Girişi*. Yeditepe Yayınevi.
- Mantran, R. (2011). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (Cilt II)*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Martı, Y. H. (1996). *Cemal Paşa Hatırat*. Arma Yayınları.
- Meclis-i Mebûsan Zabıt Ceridesi, Devre 3, içtimai Fevkaled. 27, Cilt. I.* (1914).
- MMZC D.3 içt 1, İ, 33, C. I.
- MMZC D.3 içt 1, İ, 33, I.
- MMZC D.3 içt 1, İ, 34, I.
- MMZC, D. 3, içt. 1, I.
- MMZC, D. 3, içt. 1, İ. 1, I.
- MMZC, D. 3, içt. 1, İ. 3, I.
- MMZC, D. 3, içt. 1, İ. 33, C. I.
- MMZC, D. 3, içt. 1, İ. 35, C. I.
- MMZC, D. 3, içt. 1, İ. 35, I.
- MMZC, D. 3, içt. 2, İ. 16, I.
- MMZC, D. 3, içt. 2, İ. 16, I.
- MMZC, D. 3, içt. 2, İ. 4, I.
- MMZC, D. 3, içt. 3, İ. 52, I.
- MMZC, D. 3, içt. 3, İ. 6, I.
- MMZC, D. 3, içt. 4, İ. 10, I.
- Mütercimler, E. (2019). *Fikrimizin Rehberi*. Alfa Yayınları.
- Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi*. (2013). Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı.
- Özzorluoğlu, S. T. (2011). *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Elli Yıllık Hatıralarım*. DBY Yayınları.
- Sabis, A. İ. (1990). *Harp Hatıralarım*. Nehir Yayınları.
- Sarısamam, S. (1999). *Birinci Dünya Savaşında Türk Cephelerinde Beyannamelerle Psikolojik Harp*. Genelkurmay Basımevi.

Ülman, A. H. (2002). *Birinci Dünya Savaşına Giden Yol ve Savaş*. İmge Kitabevi.

Yalçın, H. C. (1976). *Siyasal Anılar*. Türkiye İş Bankası Yayınları.

Çok Partili Hayata Geçişte Türk Milliyetçiliğinin Farklı Yorumları: Halkevleri ve Türk Ocakları

Different Interpretations of Turkish Nationalism in the Transition to Multi-Party Life: People's Houses and Turkish Hearths

ÖZ

Çok uluslu Osmanlı İmparatorluğu'ndan ulus devlet şeklindeki Türkiye Cumhuriyeti'ne geçişte Türkiye'deki temel ideoloji Türk milliyetçiliği olmuştur. Türk milliyetçiliği fikrini teşkilatlı bir yapıda temsil eden 1912'de kurulup 1931 yılına kadar faaliyetlerini sürdüren Türk Ocaklarıdır. Ocaklar 1930'lara kadar CHP iktidarıyla uyumlu bir şekilde çalışsa da 1930 yılında çok partili hayata geçiş denemesinde yaşanan siyasi gelişmelerin etkisiyle kapatılmıştır. Türk Ocağı'nın bıraktığı boşluk CHP'ye doğrudan bağlı ve yeni dönemin ideolojisini topluma benimsetmek amacıyla kurulan Halkevleriyle doldurulmaya çalışılmıştır. Türk Ocağı'nın yerine Halkevlerinin kurulması her iki kuruluşun birbirinin devamı şeklinde görülmesine neden olmuştur. 1945 sonrasında Türkiye'de çok partili siyasi hayat başlayınca Halkevlerinin yapısal konumunun yanı sıra fikri yönü de tartışılmaya başlanmıştır. Böylece Türk Ocakları Halkevlerinin milliyetçilik anlayışından farklı bir milliyetçilik anlayışı iddiasıyla yeniden faaliyete geçirilmiştir. Soğuk Savaş döneminin iki kutuplu dünyasında din, maneviyat ve mukaddesat hem zararlı fikirleri önlemek hem de milli bütünlüğü sağlamak için Türk Ocağı'nın benimsediği milliyetçiliğe eklenmiştir. Bu çalışma çok partili siyasi yaşama geçiş sürecinde Türk milliyetçiliğinin iki farklı formunu Halkevleri ve Türk Ocakları üzerine odaklanarak anlamayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türk Ocakları, Halkevleri, Türk Milliyetçiliği, Hamdullah Suphi Tanrıöver

ABSTRACT

Turkish nationalism is the main ideology in the transition process from the multinational Ottoman Empire to the nation-state Republic of Turkey. Turkish Hearths, founded in 1912 and closed in 1931, is an organization that shaped the idea of Turkish nationalism. Turkish Hearths operated in harmony with the CHP government until the 1930s but were closed in 1931 due to the political developments experienced in the attempt to transition to multi-party life in 1930. The gap created after the closure of the Turkish Hearths tried to be filled with People's Houses directly affiliated with the CHP and established to impose the ideology of the new era on the society. The establishment of People's Houses after the Turkish Hearths caused the two organizations to be seen as the continuation of each other. After the transition to multi-party political life in Turkey in 1945, the structure and thoughts of the People's Houses began to be questioned. Thus, in 1949, Turkish Hearths reactivated with the claim of a different understanding of nationalism than the understanding of Turkish nationalism of the People's Houses. In the bipolar world of the Cold War period, religion, spirituality, and sacredness were integrated into the nationalism adopted by the Turkish Hearths to prevent harmful ideas and ensure national unity. This study aims to understand two different forms of Turkish nationalism in the transition to multi-party political life by focusing on People's Houses and Turkish Hearths

Keywords: Turkish Hearths, People's Houses, Turkish Nationalism, Hamdullah Suphi Tanrıöver

Yunus Emre AKBULUT

Mimar Sinan Güzel Sanatlar
Üniversitesi, İstanbul, Türkiye

Geliş Tarihi/Received 15.05.2024
Kabul Tarihi/Accepted 04.06.2024
Yayın Tarihi/Publication Date 15.06.2024

SorumluYazar/Corresponding
Yunus Emre Akbulut
yunustarih@hotmail.com

Cite this article: Akbulut, Y.E. (2024).
Different Interpretations of Turkish
Nationalism in the Transition to Multi-
Party Life: People's Houses and Turkish
Hearths. *Journal of Atatürk*, 13(1), 21-34.

Atıf: Akbulut, Y.E. (2024). Çok Partili
Hayata Geçişte Türk Milliyetçiliğinin
Farklı Yorumları: Halkevleri ve Türk
Ocakları. *Atatürk Dergisi*, 13(1), 21-34.

Content of this journal is licensed under a
Creative Commons Attribution-Noncommercial
4.0 International License.

Giriş

Osmanlı son dönemi ve Cumhuriyetin erken döneminde Türk Ocağı ve Türk milliyetçiliği birlikte anılan kavramlar olmuştur. Türk Ocağı Türkler arasında milli bilinç oluşturmak amacıyla 1911 yılında 190 tıbbiyelinin dönemin Türk aydınlarını teşvik etmesi sonucunda 25 Mart 1912’de remen kurulmuştur (Sarinay, 1994, s. 123-124). Ocak kurulduğu ilk yıl içerisinde birtakım sarsıntılar yaşasa da 1913 yılında Hamdullah Suphi Bey’in başkan seçimiyle birlikte kendini toparlamış, ekonomik sorunlar aşılacak şekilde aktif faaliyet dönemine geçilmiştir. Böylece Türk Ocağı bir kültür merkezi haline gelmiş, konferanslar, temsiller, toplantılar düzenlenerek milli şuurlandırılmaya çalışılmıştır (Tevetoğlu, 1987, s. 112; Sarinay, 1994, s. 131). Birinci Dünya Savaşı sırasında ocaklar cephedeki subaylar için motivasyon kaynağı olmuştur. Savaşın sona ermesiyle işgaller başladığında ise Türk Ocakları işgal edilen yerlerde işgal kuvvetlerinin öncelikli olarak kapattığı kuruluşlardandır. İstanbul’un işgaliyle birlikte protesto mitinglerini organize eden Türk Ocakları da kapatılmıştır. Bundan sonra ocaklı aydınlar Anadolu’ya geçerek Milli Mücadele’ye devam etmiştir (Akçuraoğlu, 2009, s. 477). Özellikle milli devletin kurulup, toplumun vatandaşlık bilinci kazanmasında Türk Ocağı ve ocaklı aydınlar önemli vazifeler görmüştür. Milli Mücadele başarıyla sonuçlanıp ulus devlet şeklindeki Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra yeni dönemde Türk Ocakları kendine iki görev belirlemiştir. Birincisi manevi Türk vatanını koruyarak Türkiye’de Türk kültürünü hakim kılmak, ikincisi Türkiye’yi modern devlet, Türk milletini modern millet haline getirecek inkılapların bekçiliğini yapmaktır (Sarinay, 1994, s. 271). 1930’lara kadar Türk Ocağı ve hükümetler tam bir uyum içerisinde çalışmıştır. Ancak dünyada yaşanan ekonomik bunalımın sadece ekonomide kalmayarak siyasi ve sosyal hayata tesir etmesi Türkiye’yi de etkilemiş, çok partili yaşama geçmeyi deneyen genç cumhuriyeti daha sıkı tedbirler alamaya itmiştir. Tek parti sisteminin uygulandığı Türkiye’de 1929 ekonomik buhranının ardından çok partili hayata geçmek için Serbest Fırka deneyimi yaşanmış ve başarısızlıkla sonuçlanmıştır (Goloğlu, 2009, s. 6). 1930’ların başında devletçilik benimsenirken meselenin sadece ekonomik olmadığı, ekonomiyi aştığı görülmektedir. Yeni ekonomi politikasına eşlik edecek yeni bir siyasal formül gerekmektedir (Erdem, 2007, s. 212). Aslında Tek parti yönetimine geçileceğinin en açık işareti ve gerekçesi Mustafa Kemal Paşa’nın 25 Mart 1931 tarihinde verdiği demeçtedir. Bu demeçte ortak amaç için toplumsal güçlerin tamamının birleştirilmesi gerektiğini ifade edilmiştir. Mustafa Kemal Paşa’nın demecinden sonra gazetelerde de bu yönde yazılar yayımlanmaya başlamıştır ve kamuoyu hazırlanmıştır. Diğer taraftardan 1930’lu yılların daha ilk yarısında yürürlüğe giren bazı kanunlar dikkat çekmektedir. Mesela 1931 tarihli Matbuat Kanunu ile gazete kapatma yetkisinin Bakanlar Kuruluna verilmesi, 1932’de Meclis’e getirilen ve 1934’te kabul edilen Polis Vazifesi ve Salahiyetleri Kanunu, yine aynı yıl Meclis’e getirilen İş Kanunu, 1933’te Üniversite özerkliğine son verilmesi rejimin sertleştiğini gösteren kanunlardan bazılarıdır (Timur, 1993, s. 149-150). CHP’nin 1931 yılındaki 3. Kurultayında sosyal, ekonomik ve kültürel alandaki faaliyetlerin tek elden yürütülmesine karar verilmesi de aynı amaca hizmet etmektedir. Kültürel faaliyetlerin

devlet eliyle yürütülmesi ve tek bir noktaya toplanması diğer dernekler gibi Türk Ocaklarının da ortadan kaldırılması ve yerini Halkevlerinin alması şeklinde kendini göstermiştir (Maksudyan, 2006, s. 42).

CHP’nin Türk Ocaklarını kendine bağlayarak faaliyetlerini yönlendirme girişimi 1927 yılına dayanmaktadır. Türk Ocakları Genel Başkanı Hamdullah Suphi Tanrıöver CHP’nin 1927 tarihli Kurultay’ında ciddi itirazlar getirirse de yeni Parti Tüzüğü’nün 40. maddesi uyarınca Türk Ocaklarının CHP’ye bağlanması kararını engelleyememiştir. Tunçay’a göre Mustafa Kemal Paşa, Türk Ocağını bir çeşit muhalefet merkezi olarak gördüğünden geleneksel taktiğini devreye sokarak Ocağı bölmüş, bir kısmını doğrudan kendine bağlarken bir kısmını da etkisiz hale getirmeyi hedeflemiştir (Tunçay, 1981, s. 296). Bir süre CHP’ye bağlı bir şekilde faaliyetlerini yürüten Türk Ocağı’nın bazı şubeleri Serbest Fırka’nın da katıldığı 1930 yerel seçimlerinde CHP karşısında yer alınca Türk Ocaklarının CHP’ye devredilmesi konusu gündeme gelmiştir. Bu ortamda önce ocaklılar her bölgede bu konuyu kendi aralarında görüşmüş ve ocakların kapatılmasını kabul etmemişlerdir. Önde gelen ocaklıların ikna edilmesi Türk Ocağı Olağanüstü Kongresi’nden önce Çankaya’da Mustafa Kemal Paşa’nın huzurunda yapılan bir toplantı ile sağlanmıştır (Bozkurt, 2019, s. 42). Daha sonra 10 Nisan 1931 tarihinde olağanüstü kurultay toplanmış, CHP milletvekilleri kendi bölgelerinden Türk Ocağı murahhası olduklarına dair belgeler almışlardır. Ocaklardan hemen hiç kimse kurultaya murahhas göndermemiştir. Kurultayda Mustafa Fevzi Bey hukuki bir karar hazırlamış, Ocak kendi kendini fesih edip malvarlığını CHP’ye bırakmıştır (Baydar, 1968, s. 77; Üstel, 2004, s. 381-384).

Türk Ocaklarının kapatılmasının nedenleri noktasında birçok gerekçe ileri sürülebilmektedir. Türk Ocağı’nın siyasete karışması, milliyetçilik anlayışının iktidarla uyum sağlamaması, bir güç öbeği haline gelmesi, CHP örgütleri yetersizken Ocakların Türkiye’nin her yerinde şubeler açıp yetişmiş kadrolar ortaya çıkarabilmesi, Rusya’nın Türk Ocağı’nın Rusya’da yaşayan Türklere ilgi göstermesi dolayısıyla Ankara’ya baskı yapması gibi nedenler sıralanmaktadır (Baydar, 1968, s. 71-78). Ancak 1931 yılındaki CHP 3. Kurultayında maddi ve manevi varlıkların benimsenilmesi kararının alınması, 1930 sonrası çıkarılan rejimi sertleştirecek kanunlar ve halkçılıkla milliyetçiliğin neredeyse aynı anlamda kullanılması da eklenmelidir. Yani halkçılık, imtiyazsız, sınıfsız kaynaşmış bir kütle olarak tanımlanmakta, milletle aynı anlamda kullanılmaktadır. Bu anlayışa göre sınıf ayrımı olmadan toplumu ve meslek erbabını sadece CHP temsil etmektedir (Erdem, 2007, s. 216-217). Son olarak Türk Ocağı’yla aynı dönemde Türk Matbuat Cemiyeti, Türk İhtiyat Zabıtları Cemiyeti, Türk Kadınlar Birliği, Mason Derneği gibi örgütler de kapatılmıştır (Tunçay, 1981, s. 297). Hatta 1935 tarihinde CHP’nin taşra teşkilatlarına gönderilen tebligatta yer alan “... Halkevi olan yerlerde ayrıca gençler birliği yapmak teşebbüsünde olanlar ikaz edilerek ayrı birlik yapmaktan vazgeçirilmeli bunlar Halkevine girerek orada çalışmaya teşvik olunmalıdır...” (Türkoğlu, 1996, s. 9) ifadesi sadece ulusal örgütlere değil aynı zamanda yerel örgütlere de müsaade edilmeyeceğinin göstergesidir. Tüm bu gelişmeler birleştirildiğinde meselenin sadece Türk Ocağı olmadığı, devletleşmenin her alanı içine alacak şekilde uygulandığı, gençlik

veya sivil toplum kuruluşlarının CHP güdümünde olduğu; doğrudan kontrol edilemeyecek bir örgütün faaliyetlerine izin verilmeyeceği görülmektedir.

Türk Ocağı'ndan Halkevine Geçiş ve Milliyetçiliğin Temsili Sorunu

Sivil toplum kuruluşları ve derneklerin kendilerini feshederek CHP'ye bağlandığı dönemde Halkevleri, CHP Genel Sekreterliği tarafından parti örgütüne gönderilen 12 Ocak 1932 tarih ve 7 numaralı talimatnameye istinaden 19 Şubat 1932'de kurulmuştur. Halkevleri kapatıldıkları 1951'e kadar talimatnamelerle yönetilmiştir. Bu bakımdan Halkevlerinin yasal kimliği belirsizlik göstermektedir. Herhangi bir özel kanunla kurulmadığı gibi dönemin Kızılay, Türk Hava Kurumu ya da Çocuk Esirgeme Kurumu gibi sosyal derneklerine de benzemektedir. Hukuki açıdan Halkevleri bir kimliğe sahip olmadıklarından ödenek ya da bağış toplayamamış, bu tür yardımlar CHP kanalı ile sağlanmıştır. Halkevleri taşınmazları da CHP adına tapuludur. Zaten Halkevlerinin amacı, Kemalist devrimleri halka benimsetmek, halkı Kemalist fikirler etrafında bir kütle haline getirmektir. Bir nevi yetişkin eğitim kurumudur (Özacun, 1996, s. 87-89). Aslında Halkevleri gibi kuruluşlar sadece Türkiye'ye özgü değildir. Bu tür kuruluşların otoriter devletlerden demokratik devletlere kadar birçok devlette eşine rastlanmaktadır. Yine bu tür kuruluşlar vatandaşın sadece belli bir ideoloji etrafında politize edilmesiyle yetinmeyip aynı zamanda iş hayatından arta kalan zamanlarını değerlendirme, yeni beceriler elde edebilmeyi de sağlamaktadır. Bu açıdan Halkevlerinin dönemin ihtiyaçlarına cevap veren kurumlar olarak görülmesi yerinde bir görüş olacaktır (Yeşilkaya, 2009, s. 113-114).

Yeni Türkiye'nin ideolojisi başka bir değişle Kemalizmin yerleşmesi için Halkevlerinin kültürel ve siyasal olmak üzere iki amacı vardır. Kültürel amacı, folklor ve otantik Türk yaşam tarzına dayanan bir kültür yaratmayı amaçlar. Başka bir ifade ile etnik Türk kültürünün bozulmamış olduğuna inanılan köylerde sosyolojik ve folklorik araştırmalar yapmaktır. Halkevlerinin amacı bu orijinal kültürü keşfedip, halk masallarını, şiirleri, halk hikayelerini toplayarak bilimsel süzgeçten geçirip ülkenin kullanımına sunmaktır. Siyasi amacı ise özellikle kırsal kesimde, mümkün olduğu kadar çok insanı "*yeni dinlerinin Türk milliyetçiliği, modern siyasal kimliklerinin de cumhuriyetçilik olduğuna ikna etme*"¹ (Karpaz, 2011, s. 333). Ülkenin ayakta kalabilmesi modernleşme ile paralel görüldüğü için bu ilkelerin toplum tarafından sindirilmesi gerekmektedir. Bu yüzden Halkevleri mümkün olduğu kadar çok insana ulaşmalı, ülkenin ayakta kalacağı ilkeleri topluma aşılmalı, aynı zamanda sosyoloji ve folklor yardımı ile köylerdeki kaynaklara dayanarak yeni kültür inşa edildikten sonra "rafine" edilerek topluma, özellikle de daha kültürlü çevrelere sunulup kabul edilmesi sağlanmalıydı. Bunu yapmak için ise Halkevleri üç ana noktaya odaklanmaktadır: dergi ve kitap yayını yapmak, kütüphaneler kurmak ve konferanslar düzenlemektir (Karpaz, 2011, s. 333-334).

Sıklıkla Türk Ocağı-Halkevi devamlılığında bahsedilse de Türk Ocaklarıyla Halkevlerinin ayrıştığı temel noktalardan biri kuruluşların yapısıdır. Türk Ocağı bağımsız bir yapıdayken Halkevleri doğrudan CHP'ye bağlıdır. CHP örgütü altında faaliyet göstermektedir. "*Her ne kadar bu kurumlar için Halkevi dergilerinde sürekli olarak 'siyaset yoktur; yapılmamaktadır' denilse de kastedilen siyaset, C.H.P'nin dışında kalan siyasettir*". Zira Halkevi yöneticileri CHP'li olmak zorundadır. Bazı halkevi dergilerinin CHP matbaalarında basılmasının yanı sıra bazı Halkevi merkezleri de CHP ile aynı binada yer almaktadır. Keza Halkevi başkanlığının milletvekilliği için bir basamak olarak görülmesinden de söz edilebilir. CHP'nin hem il ve ilçe kongrelerinden hem de büyük kurultaylarından Halkevleri dergileri detaylı bilgiler aktarmaktadır (Okay, 2019, s. 9). Halkevlerinin başkanları, bağlı buldukları il veya ilçe parti yönetim kurulu üyeleri arasından seçilmektedir. Halkevi yönetim kurulları yılda iki kez parti Genel Sekreterliğine Halkevlerinin çalışmaları hakkında rapor göndermektedir (Yeşilkaya, 2009, s. 113).

Türk Ocaklarıyla Halkevlerinin ayrıldığı diğer konu ise Türklük meselesidir. Aslında Halkevleri dergilerinde Türklük kavramı sıklıkla kullanılmaktadır ve Türklüğe övgüler yapılmaktadır. Mesela Türkün korkusuz olduğu, Türkle uğraşılmayacağı, Türk'ün istediğini yapacağı, dünyayı Türk'ün şekillendirdiği, Türk'ün her zaman iyiyi, doğruyu yaptığını anlatan hamasi söylemler görülmektedir (Okay, 2019, s. 51-52). Ancak Türk kavramına yüklenen anlam dikkate alındığında anlayış farkı belirginleşmektedir. Türk Ocağı Türklüğü siyasi sınırlarla belirlememekte, Türklüğü bütün olarak düşünmektedir. Oysa Halkevleri CHP'nin yaklaşımını benimseyerek "*tüm değerlerini Anadolu'da arayan ve Anadolu Türklüğünü savunan*" bir anlayıştadır (Özacun, 1996, s. 91). Halkevlerinin Türk'ü nasıl anladığı bağlamında Halkevleri dergilerinin beslendiği kaynaklar ve işbirliği içinde olduğu kuruluşlar göz önünde bulundurulmalıdır. Özellikle 1933 yılı Şubat ayında çıkmaya başlayan ve Ankara Halkevi Dergisi olması nedeniyle taşra Halkevlerinin takip edecekleri yolu belirleyen Ülkü dergisinin ilk sayılarında yakın tarihli ve hala sıcak bir konu olması münasebetiyle Türk Tarih ve Türk Dil tezlerine önemli yer ayrılmış, gerek Türk Tarih Kongresi gerekse Türk Dil Kongresi'nde sunulan tebliğlerin özetleri mahiyetinde makaleler yayınlanmıştır (Oral, 2016, s. 141). Türk Dili Tetkik Cemiyeti (TDTC) ve Türk Tarihini Tetkik Cemiyeti (TTTC) ile Halkevleri arasında bir dayanışma söz konusudur. Özellikle TDTC Tüzüğü'nün 12. Maddesinde, TDTC'nin her ilde merkez heyeti olduğunu ancak Halkevlerinin buldukları illerde dil, tarih ve edebiyat şubelerinin bu işleri yürüteceği yazmaktadır. Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti Tüzüğü'nde ise böyle bir madde yoktur. Çünkü TTTC daha önce kurulmuştur. Ancak TTTC Nizamnamesinin dördüncü maddesinde cemiyetin amaçları sayılırken, cemiyetin fikirlerini her türlü vasıtayı kullanarak neşre çalışmak üzerinden bir bağlantı kurulmuştur. Yani her iki cemiyetin ürettiği fikirler Halkevleri vasıtasıyla topluma aktarılmaya çalışılmıştır. TDTC ve TTTC ile Halkevleri arasındaki

¹ Milliyetçiliğin bir din olarak benimsetilmesine dair yaklaşımlar ve milli din konusundaki tartışmalar için: Karakuş, G. (2021), Cumhuriyet'in politik-teolojisi: Türkiye'de kurucu

ideolojinin sivil din ihdası, Cedit Neşriyat, s. 245-248; Onur, A. (2022), Türk'e tapmak: Seküler din ve iki savaş arası Kemalizm, İletişim Yayınları, s. 97-109.

ilişkiyi ortaya koymak bağlamında CHP'nin Halkevlerinden sorumlu ismi Necip Ali Küçüka'nın Türk toplumunun manevi gıdasının Dil ve Tarih Tezleri olduğunu söylemesi, bu tezleri Halkevlerinin varlık nedeni olarak görmesi de dikkat çekicidir (Oral, 2016, s. 91-92). Bu nedenle Halkevlerinin Türklük anlayışını Dil ve Tarih tezlerinin savunduğu kapsamda düşünmek gerekmektedir.

Türk Ocaklarıyla Halkevlerinin faaliyet türlerinin birbirine benzemesi Halkevlerinin Türk Ocaklarının yerine açıldığı fikrine neden olmaktadır. Reşat Nuri Güntekin'in memurların Anadolu'ya tayinleri metaforu üzerinden kırsalla merkezin birbirine yaklaştırılması, memurların taşraya konfor ve diğer eksiklikler yüzünden gitmezken ülkücü olunca görev süresini doldurmak için değil yaşam zevkini de taşraya götüreceğini vurgular. Zaten kamu yatırımları, okullar kırsalı merkeze yaklaştırmaya çalışmaktadır. Ancak bu konuda en büyük vazifeyi Halkevleri görmektedir. Özellikle taşrada günlük işler bittiğinde çeşitli olumsuz davranışlar ve alışkanlıklar yerine Halkevlerinde kültürel faaliyetler bulunarak vatandaş aydınlanmakta ve gelişmektedir. Taşrayı merkeze asıl yaklaştıran Halkevleridir (Güntekin, 1945, s. 2). Bu noktada Güntekin'in vurguladığı özellik 1931 yılından önce Türk Ocakları'nın yürüttüğü faaliyetlerle Halkevlerinin mevcut faaliyetlerinin aynı yöntemlerle olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Fakat asıl sorun bir siyasi partiye bağlı çalışmak ve milliyetçilik anlayışındaki ayrımdır. Ocak siyasetten bağımsız ve Türklüğe hizmeti amaçlarken Halkevleri CHP bünyesinde inkılabın ideolojisini yerleştirmeye çalışmaktadır. Türk Ocağı'nın tamamen partinin kontrolüne girmemesi ve partinin de kontrol sağlayamayacağına inanması Ocak'ın kendini feshetmesiyle sonuçlanmıştır (Akder, 1960, ss. 4-5)

Halkevlerine Yönelen Eleştiriler

1945 yılında çok partili siyasi hayata geçişle birlikte Halkevlerinin ve Halkevi dergilerinin tutumunda bazı değişiklikler yaşanmaya başlamıştır. Halkevlerinin gelirleri ve Halkevlerine devam eden insan sayısında azalma değişimde etkili olan sebeplerdendir. Halkevlerine yardım yapan kimi eşraf yeni oluşumlar içerisinde yer almaya başlaması, bazı belediyelerin ise DP'nin eline geçmesi yardımları kesmiştir. Bu ve benzeri sebeplerden Halkevleri birçok yerde faaliyet yürütemez duruma gelmiştir (Çeçen, 1990, ss. 235-236). 1946 öncesinde Halkevi dergilerinde görülen rejim ve partiye övgü metinleri ciddi şekilde seyrekleşmiştir. Sloganlar da 1939'dan sonra seyrekleşmiş, 1945'ten sonra ise neredeyse görülmez olmuştur (Okay, 2019, s. 13). Halkevi dergileri tek parti döneminde inkılâbın sürekli yaşandığını, emsalsiz olduğunu, muhteşemliğini söz konusu ederken çok partili döneme geçtikten sonra durum değişmiştir. 1945 sonrası yayımlanan Halkevi dergilerinde birtakım itirazlar, yetersizlikler, hedeflere ulaşılmaktan ne kadar uzak kaldığı dile getirilmektedir. Özellikle köylerin hala berbat durumda bulunması, okur-yazar oranının hala çok düşük olması, laiklik konusunda gevşemelerin yaşanmaya başlaması ilk göze çarpan hususlardır (Okay, 2019, s.43-44). 1947 yılından itibaren ise Halkevleri Teşkilat ve İdare Yönetmeliklerinde özellikle ekonomik kısımlarda birtakım değişiklik yapıldığı dikkat çekmektedir. Gelir kaynaklarının artırılması adına halkevlerine ait salonların

çalışmaları aksatmayacak şekilde kiraya verilmesine karar verilmiştir. Bundan önce gelir kaynakları genel olarak özel idareler, belediyeler, kuruluş ve şahıslar tarafında yapılan yardım ve bağışlar, sosyal yardım kolunun yaptığı etkinlikler ve dergilerden elde edilen gelirlerdir. Önceden sadece sosyal yardım kolu paralı balo ve müsamereler düzenlerken bundan sonra bütün kollara düzenleme imkanı verilmiştir. Yine halkevleri yönetim kurulu tarafından kursların paralı olmasına karar verilebilecektir. Sadece "Türkçe okuyup yazma kurslarının her yerde parasız olması" ve "öteki kurslara devam edenlerden fakir olanlarından hiçbir ücret alınmaması" şartı koşulmaktadır. Yine halkevleri başkanlarının parti il yönetim kurulu başkanlarına iletmek zorunda olduğu bütçe, çalışma programı, kesin hesap ve çalışma raporuyla halkevlerindeki ekonomik durum kontrol altına alınmaya çalışılmaktadır (Halkevleri Yönetmeliklerindeki Son Değişiklikler Hakkında, 1947, ss. 47-48).

Çok partili hayata geçtikten sonra Halkevlerinin millete ait olması gerekirken CHP'nin kontrolünde olması muhalefet tarafından eleştirilmeye başlanmıştır. Özellikle muhalefetin Halkevlerine ait salonlarda yapmak istediği toplantıların uygun bulunmaması ancak CHP faaliyetlerinde bu salonların kullanılması eleştiren yüksek sesle dile getirilmesine neden olmuştur. Mesela 1947 yılında CHP 7. Kurultayı Ankara Halkevi binasında toplanmış, ancak bir yıl önce DP buna benzer bir toplantı için aynı salonu talep ettiğinde Halkevinin siyaset dışında kalması adına bu salon DP'ye verilmemiştir (Uzun, 2012, s. 111). Halkevlerinin durumuna ilişkin tartışmalar CHP'nin 7. Büyük Kurultayı'nda da gündem maddelerinden biridir. 7. Büyük Kurultay önceki kurultaylardan daha heyecanlı olmuştur. Bu kurultay CHP'nin kendini yeni döneme adapte etmesi bağlamında önemli beklentilerin ifade edildiği bir kurultaydır. Öte yandan bir muhalefet partisi olması ve sert bir muhalefet politikası benimsemesi CHP'li delegelerin kendilerini baskı altında hissetmelerine neden olmuş, Kurultay sürecinde ciddi tartışma ve eleştiriler ortaya çıkmıştır (Uzun, 2012, s. 115).

Cumhurbaşkanı ve CHP Genel Başkanı İsmet İnönü 7. Kurultayı açış konuşmasında Halkevlerinden bahsederek bu kurumların diğer partiler tarafından benimsenmesini ve ortak kullanımını gerekli gördüğünü dile getirmiştir. İnönü, DP lideri Bayar'dan da Kurultay öncesinde bu konuda bir proje sunmalarını istemiş; ancak bir cevap alamamıştır. Halkevlerinin kurulması ve faaliyetlerini yürütmesine devlet yardım ettiği gibi CHP de yardım etmiş hatta "hem maddi varını, yoğunu, hem de hizmetini ve emeğini harcamıştır". Halkevlerinin kullanımı da CHP'dedir; fakat artık tek parti dönemi olmadığından diğer partilere oy veren vatandaşları da bu kuruluşlara devam etmeye ikna etmek gerekmektedir. İnönü Halkevleri sorununun çözümü adına iki öneri sunmaktadır:

"1) Kültür müessesesi olarak çalışmak esastır. Bu çalışmada her partinin mensubu, bütün kabiliyetini emniyetle kullanabilmeli, yani idareye makul surette iştirak imkânı olmalı.

2) Siyasi partiler muayyen zamanlarda toplantılar için istifade edebilmeli" (CHP Yedinci Büyük Kurultayı, 1948, ss. 20-21).

İnönü'ye göre bu konularda anlaşma sağlanırsa ilişkiler zaman içerisinde kendiliğinden düzelecektir. Cumhurbaşkanı İnönü'nün CHP 7. Kurultayı'nı açış nutkunda Halkevlerinin yeni durumu

hakkındaki görüşleri basın tarafından makul bulunmuş ve bu kuruluşları halka mal etme çabası olarak görülmüştür (Uzun, 2012, s. 92). Şevket Rado'ya göre Halkevlerinin kurulmasında CHP'nin yardımları ve çabaları elbette inkar edilemez. Fakat bu kuruluşlar aynı zamanda devletin ve milletin kuruluşlarıdır. Çok partili döneme geçildiği bir ortamda sadece CHP yönetiminde olması bu kültür kuruluşlarından bazı insanların uzaklaşmasına neden olacaktır. İnönü'nün işaret ettiği bu hususlara kurultay üyeleri de katılırsa çalışmaları aksamış durumda olan Halkevleri için yeni bir dönem başlayacaktır (Rado, 1947, s. 2). Hatta bazı gazetelerde Halkevlerinin CHP'den ayrıldığına dair haberler çıkmıştır (Son Posta, 28 Kasım 1947, s. 1). Kurultay'da İstanbul delegesi Fahrettin Kerim Gökay tarafından 25 üyeden oluşan bir Halkevi komisyonu kurulmuş (CHP Yedinci Büyük Kurultayı, 1948, s. 25) ve Halkevlerinin günün koşullarına uygun bir şekilde yeniden yapılandırılması adına bir rapor hazırlanmıştır. Raporda mutabık kalınan konular şu şekildedir: Parti Halkevlerini yönetmeye devam etmelidir. Halkevlerinin çok partili hayata da uygun olarak yine her vatandaşın faydalanmasına, başka partililerin Halkevleri salonlarında kültürel faaliyette bulunmalarına izin verilmelidir. Fakat bu faaliyetlerin partinin idari ve çalışma esaslarına aykırı olmaması gerekir. Halkevleri, Halkevleri İdare ve Teşkilat talimatnamesinde CHP'ye bağlı bir kurum olarak gösterilmiştir; ancak hükmü şahsiyeti (tüzelkişiliği) yoktur. Halkevlerini, CHP'ye bağlı kalmakla beraber, bir hükmü şahsiyete kavuşturmak gerekmektedir. Komisyon Halkevlerinin cemiyet şeklinde değil de tesis şeklinde hükmü şahsiyete kavuşturulmasını vurgulamaktadır. Zira Cemiyetler Kanunu incelenmiş ve bu Kanunun cemiyet haline getirilecek Halkevinin gelişmesine engel olacağı düşünülmüştür. Hazırlanacak tesis senedinde partinin belirleyeceği idare heyeti oluşturulması ve senedin tescili için parti temsilcisine yetki verilmesi teklif edilmektedir (CHP Yedinci Büyük Kurultayı, 1948, ss. 199-201).

Raporda Halkevlerinin neden cemiyet değil de tesis haline getirilmesi gerektiği tavsiye edildiği sorulduğunda Komisyon sözcüsü İstanbul delegesi Ekrem Özden, cemiyetin cemiyetler kanununa uygun olması, yani bir heyeti umumisinin bulunması ve cemiyeti bu heyetin idare etmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bu aynı zamanda CHP'den bağımsız olma anlamına gelecektir ki komisyon bunu istememektedir. Öte yandan Cemiyetler Kanununa uygun bir cemiyete dönüştürüldüğünde Halkevleri herhangi bir şekilde kapanırsa bu cemiyete ait bütün menkul ve gayrimenkuller devlete geçmektedir. Ancak tesis şeklinde kalırsa herhangi bir kapanmada malvarlığı CHP'ye kalacaktır (CHP Yedinci Büyük Kurultayı, 1948, s. 215). Kurultay Genel Kurulu komisyonun rapordaki tavsiyelerini kabul etmiştir. Aynı tavsiyeleri CHP Parti Divanı da kabul etmiştir. Hatta Halkevlerini birer tesis haline getirilmeye de çalışılmıştır. Ancak tesis senedinde Halkevlerinin mal kaynaklarının da belirtilip yazılması gerekmektedir. Halkevlerinin belirtilecek bir mali gelir kaynağı olmadığı için Uran'a göre bu girişim sonuçsuz kalmıştır (Uran, 2008, s. 388). Uran Halkevleri için İnönü'nün "...inkılabımızın geniş halk tabanlarına yayılmasına hizmet eden bu kültür müesseselerinin her iki parti gençliğini de çatısı altında, eşit haklarla, çalıştırmaya yarar bir duruma getirilmesini sağlamak istemişti" (Uran 2008, s. 387) ifadesini aktarmaktadır. Bu söylemden Halkevlerinin bağımsız bir gençlik merkezi olarak değil siyasi partilerin gençlik

örgütü olarak düşünüldüğü ortaya çıkmaktadır. Bu görüşümüzü 1961 Anayasasına göre kurulan Anayasa Mahkemesi'nin 5830 sayılı yasayı iptal etmesine rağmen CHP'nin kendi binaları ile birlikte Halkevleri mallarını da geri alma hakkına kavuşmasına rağmen böyle bir girişimde bulunmaması destelemektedir. Zira CHP'nin Halkevlerini tekrar kurma girişiminde bulunmaması 1954'ten sonra DP ve CHP'nin kendi gençlik örgütlerini kurmasıyla, partiye bağlı bir kültür kurumundan ziyade gençlerin parti içinde tutularak politize edilmesi ve ileri dönük eleman yetiştirilmesi olarak değerlendirilmelidir (Özacun, 1996, s. 95). Yani genel bir gençlik kuruluşu yerine parti gençlik örgütleri partiler açısından daha kullanışlı görülmektedir. İsmail Habib Sevük ise Halkevlerinin kapatılması sürecinde bu tür kültür kuruluşlarının yerine partilerin gençlik örgütü kurmasına eleştirel bakmaktadır. Ona göre asıl önemli olan kuruluşların isimleri değil, parti ve devlet baskısından uzak tutulmasıdır (Sevük, 1950, s. 2).

CHP 7. Kurultayında Hamdullah Suphi Tanrıöver'in Halkevleri hakkındaki fikirleri henüz Türk Ocağı'nın yeniden faaliyete geçirilmesi gündeme gelmemişken dahi dikkat çekmektedir. Tanrıöver Kurultayda milliyetçilik bahsi konuşulurken sözü Türk Ocağına getirmiş ve Türk Ocaklarının yirmi yıllık ömründe Türkler arasında dayanışmayı sağlamak adına cemiyetler kurup dergiler çıkarmasından bahsetmektedir. Halkevlerinin de Türk Ocağı gibi bir millet yuvası olması beklenmektedir. Ancak Tanrıöver, bir kuruma dışardan fikir verilmesinin, müdahale edilmesinin yanlış olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre bir kurum içinde bütünleşmeyi sağlayan o kurumun bağımsız çalışabilmesidir. Bu bakımdan "*Halkevlerimizin fevkalâde muhtaç olduğumuz bir müessese olduğuna kat'i kanaatim vardır. Biz, putperest değiliz, isme tapmıyoruz, fikre tapıyoruz. Halkevleri Türk Milletinin ocağı, kaynağı haline getirildiği vakit, en çok muhtaç olduğumuz müesseselerden birini temin ettik, demektir*" söylemiyle esas olanın faaliyet olduğunu, kurum isminin önem taşımadığını vurgulamaktadır (CHP Yedinci Büyük Kurultayı, 1948, ss. 400-401). Tanrıöver, Halkevlerinin bağımsız bir kuruluş haline getirilmesiyle paralel olarak milliyetçiliğin de partiler üstü tutulmasını istemektedir. Bu fikrini Türk Ocağı'nın kurulduğu zamandan İttihat ve Terakki ile Hürriyet ve İtilaf'ın en çok mücadele ettiği yıllardan bir misal vererek açıklamaktadır. Ocağın kapılarını herkese açtığını, böylece her kesimden insanın Türk Ocağı'nda bulunduğunu ve bir süre sonra siyasi yönlerin artık dışarıda bırakılıp Türklük ideali etrafında kenetlenmenin yaşandığını anlatmaktadır. Yine aynı idealler Türk gençliğine verilmelidir. Bunun da Türk gençliğine kendini idare etme fırsatı, gençlerin parti çekişmelerinden uzak olmasını sağlayarak, tarih şuuru verilerek sağlanabileceğini ifade etmektedir (CHP Yedinci Büyük Kurultayı, 1948, s. 402; Ulus, 2 Aralık 1947, s. 5). Yine Tanrıöver Kurultaya Halkevlerinin "*Türk Milliyet Ocağı*" haline getirilmesini teklif etmektedir. Böyle Halkevleri tamamen gençlere teslim edilecektir. Gençler devlet makamlarında idareci olmadan önce bu kuruluşta tecrübe kazanmalıdır. İlerde önemli makamlara gelecek olanlar böylece Halkevlerinde keşfedilmiş olacaklardır (CHP Yedinci Büyük Kurultayı, 1948, s. 404). Uran'ın Cumhurbaşkanı İnönü'nün beklentilerini aktarırken dile getirdiği her iki partili gençlerin aynı çatı altında çalışması için uygun bir ortam haline getirilmesini istediği Halkevleri yapısıyla Tanrıöver'in bağımsız, günlük politikadan uzak ve gençlerin kendilerini

yönettikleri Halkevleri yapısı arasında anlayış farkı olduğu ortadadır.

CHP Yedinci Kurultayı'nda Halkevlerine dair bazı şikayetler de dile getirilmiştir. Behçet Kemal Çağlar parti içi eleştirilerinden birini Halkevleri konusuna yöneltmiştir. Halkevlerinin verimli çalışmadığından, kimsenin Halkevlerinden faydalanmadığından, faaliyet yürütemediğinden, yürütülenlere vatandaşın katılmadığından, doğru düzgün dergi çıkaramadığından, çıkan dergilerden vatandaşın haberi olmadığından, Ülkü'nün dahi düzensizliğinden bahsetmektedir. İnönü'nün açılış konuşmasındaki temennileri desteklediğini söyleyip Kurultay'dan Halkevlerinin durumunun iyileştirilmesini dilemektedir (CHP Yedinci Büyük Kurultayı, 1948, ss. 86-87). Halkevleri Komisyonu raporu üzerine yapılan konuşmalarda Trabzon delegesi Kemal Kefeli aynı zamanda bir Halkevi başkanı olarak Halkevlerinin, hem harcanan emeklere hem de harcanan paralara karşın istenen hizmetleri veremediğini dile getirmiştir. *"Hatta bir Türk Ocağı muvaffakiyetini dahi gösterememiştir"*. Kefeli'ye göre birçok Halkodası sadece isim olarak vardır, açılışı yapılmış, nutuklar çekilmiştir ama verilen rakamın 4'te 1'i ancak faaliyet halindedir. Öte yandan Halkevleri tesis haline gelirse birçok yerde Parti ve Halkevi ortak binada çalıştığından bu binaları ayırmak gerekecektir (CHP Yedinci Büyük Kurultayı, 1948, s. 208). Halkevlerinin durumu özellikle bütçe görüşmeleri sırasında ciddi tartışmalara neden olmaktadır. Mesela 1948 bütçe görüşmeleri sırasında Halkevleri ödeneği konusu üzerinde CHP ve DP anlaşmazlığa düşmüştür. CHP tarafı Halkevlerinin yeni Türkiye için çok önemli kurumlar olduğunu, inkılapların yerleşmesini sağladığını, vatandaşın sosyal ve kültürel bakımdan ihtiyaçlarının karşılandığını ileri sürmektedir. DP tarafı ise işlevinin olumlu ya da olumsuz olmasının bir öneminin bulunmadığını, meselenin Halkevlerinin CHP'ye yani bir siyasi partiye aidiyeti olduğunu dile getirmektedir. Bütçede Halkevlerine ödenek konduğu durumda bu para doğrudan CHP kasasına gidecektir. İtirazlar yüksek sesle dile getirilse de Halkevleri bütçesi CHP'den üç olumsuz oy fiyesiyle tahsisatı almıştır (Yeni gazete 18 Aralık 1947, ss. 1-2). 1949 yılı bütçesinin görüşülmesinde ise DP Afyon Milletvekili Hasan Dinçer Halkevlerine bütçeden yüksek meblağlar verildiğini, bu paranın milletin parası olduğunu, oysa Halkevlerinin sadece CHP'ye hizmet ettiğini söyleyerek Halkevlerinin millete mal edilmesinin zorunlu olduğunu ifade etmiştir. Bu kapsamda Başbakan Hasan Saka'ya da bir sözlü soru önergesi vermiştir (Cumhuriyet 25 Kasım 1948, s. 4). Yine 1949 yılı Maliye Bütçesi görüşmelerinde Tanrıöver'in de konuya müdahil olmasıyla birlikte Halkevleri ve Türk Ocakları kıyaslanarak tartışılmıştır. Halkevinin tarafsız ve bağımsız bir kuruluş olması gerektiğini, hiçbir partiye yakın olmamasının Türk milletini kucaklaması bakımından mühim olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca Türk Ocağı'nın yeniden açılacağını, Halkevlerine verilen mallarının geri alınmak istediğini dile getirmiştir. CHP Milletvekili Cevat Dursunoğlu, Tanrıöver'in Halkevleri hiçbir siyasi partiye yakın olmamalı yaklaşımına karşı geçmişte kendinin de Türk Ocaklı olduğunu, Türk Ocağı'nın İttihat ve Terakki ile Ziya Gökalp üzerinden bağlantı kurduğunu ve Harbiye Nazırı Cemal Paşa'nın Türk Ocaklarına yardım ettiğini, bunun da milliyetçi bir hükümetin milliyetçi bir kuruluşu desteklemesi ve doğal bir durum olduğunu ifade etmiştir. Yine

Dursunoğlu CHP iktidarda olsa da iktidardan düşse de ülkeyi kurtaran milliyetçilik prensibine bağlı Halkevlerine sahip çıkacak ve onu geliştirecektir demektedir. CHP milletvekili Yusuf Ziya Ortaç ise CHP'nin Türk Ocakları'nın borcunu da devraldığını ve bunu ödediğini ifade etmiştir. Tanrıöver buna Türk Ocağı'nın malvarlığı yanında borcunun çok küçük bir meblağ olduğu karşılığını vermiştir (Ulus, 26 Şubat 1949, ss. 3-4; Son Posta, 26 Şubat 1949, s. 7)

Halkevlerinin CHP'den ayrılması yönünde kamuoyunun oluşmasından sonra bu ayrılık gerçekleşmediği için birtakım protestolar görülmeye başlamıştır. Buna göre Halkevleri binalarına CHP'ye bağlı farklı kademelerdeki idare heyetlerinin yerleştirilmesi yüzünden DP ve müstakil milletvekilleri Cumhuriyet Bayramında Halkevlerinde yapılan törenlere katılmamıştır. Eminönü Halkevinde yapılacak kutlamalara DP İstanbul İl Başkanı davet edilse de iştirak etmemiştir. Dışardaki binalardan ayrılan CHP teşekkülleri Halkevleri yönetmeliğine aykırı olarak bu binalara yerleşmiştir (Cumhuriyet 1 Kasım 1948, s. 2). Her sene düzenlenen müstakil konferanslar serisini 1948-1949 döneminde Şevket Evliyagil başkanlığında bir komisyon hazırlamış ve yeni dönemde konferans verecek isimleri bulma konusunda birtakım zorluklarla karşılaşmıştır. Öte yandan bazı gazete başyazarları ve profesörler henüz durumu meçhul olan Halkevlerinde siyasi konuşmaların yasaklanmasını olumlu karşılamamıştır. Bu yüzden CHP milletvekillerinden bu iznin nasıl verildiğini sormuşlardır. Diğer partilere mensup kişiler ise bu durum nedeniyle Halkevlerinde konferans vermeyeceklerini açıklamıştır (Cumhuriyet 1 Kasım 1948, s. 2). Yine 16 Nisan 1949'da Halkevleri ve Halkodalarının mevcut durumunu görüşmek, çalışmalarını gözden geçirmek, yeni çalışma yolları aramak üzere Eminönü Halkevinde bir toplantı yapılmış, Eminönü delegesi İhsan Gencer Halkevlerinin idealist özelliklerini kaybettiklerini, peynir gemisinin lafla yürümeyeceğini söyleyerek mevcut durumu eleştirmiştir. Gencer Halkevlerinin vatandaşın ciddi meseleleriyle ilgilenmediğini, hayat pahalılığından, veremin yaygınlığından bahsederek bu tür konulardan kaçınıldığını dile getirmiştir. İstanbul'da Beyazıt Halkodası'nın uzun süredir kilitli olması da eleştirilen konulardan biridir. Önce bu kuruluşların açılmasını ve düzgün işlemesini sonra da zihniyetin değiştirilmesi gerektiğini dile getirmiştir (Cumhuriyet, 17 Nisan 1949, ss. 1, 3).

Halkevlerinin Kapanma Süreci

14 Mayıs 1950 seçimlerinde iktidarın el değiştirmesinden sonra DP yönetimi Halkevleriyle ilgili bazı adımlar atmaya başlamıştır. Mesela 15 Haziran 1950 tarihinde İçişleri Bakanlığı bütün valilik ve belediyelere acele telgraf göndererek yerel yönetimlerin bütçelerinden Halkevleri için ayrılan tahsisatın ikinci bir emre kadar verilmemesini ve o güne kadar ne kadar yardım yapıldıysa İçişleri Bakanlığı'na bildirilmesi iletilmiştir (Milliyet, 16 Haziran 1950, s. 1). DP'nin Halkevlerini denetim altına aldığı bir dönemde CHP 8. Kurultayı'nın 29 Haziran 1950'de Ankara Halkevi'nde toplanması meseleyi iyice hararetlendirmiştir. DP, CHP'nin hala tek parti dönemi alışkanlıklarını devam ettirdiği fikrindedir. CHP'nin hala Halkevlerini kullanma girişimleri 1946'dan beri tartışılan Halkevleri konusunda DP'nin yeni hamleler yapmasının zeminini hazırlamıştır (Toker, 1991, ss. 66-

67). Aralık 1950'de DP ve CHP kendi aralarında görüşerek Halkevlerinin geleceğini tayin etme konusunda mutabık kalmıştır. Aralık ayı içinde iki kez daha görüşülmüş ve Halkevlerinin Atatürk'ün yadigarı birer tesis olarak yaşamalarına karar verilmiştir. Böylece Halkevleri hem işlevlerini koruyacak hem de çok partili hayatın gerekliliklerine göre yeniden düzenlenecektir. Bundan sonra CHP hazırladığı ilk tasarımı 31 Ocak 1951'de DP'ye vermiştir. CHP'nin devredeceği mallar Halkevleri, Türk Ocakları ve Halk Odalarıdır. CHP tasarıya göre bu kuruluşları her türlü politik amaçtan uzak birer tesis haline getirecektir. *"Genel yönetim kurulu şöyle oluşacaktır: TBMM'ndeki her partiden bir yasama dönemi için birer milletvekili, Yargıtay - Danıştay - Sayıştaydan dört yıl için birer, üniversitelerden dört üye, üç barodan birer avukat, öğretmenlerden, yargıçlardan, tarih, dil ve hukuk kurumlarından, basın birliğinden birer üye, halkevleri danışma kurulundan on üye"*. Bu tasarıdan sonra 1951 yazına kadar iki tasarı daha hazırlanmıştır. DP genel yönetim kurulunu genişletmekte ve malların sayısını arttırmaktadır. İki parti arasındaki görüşmeler bir süre devam ettiyse de sonuç alınamamıştır. Bundan sonra DP, CHP'nin malları vermeye yanaşmadığı tezini işlemeye başlamıştır. DP parti gurubunda Halkevleriyle ilgili verilen dört teklifi birleştirerek *"Resmi daire ve müesseselerin siyasi partilere bedelsiz mal devredemeyeceklerine ve bu daire ve müesseselerle münfesi derneklere ait olup siyasi partilere terk edilmiş olan gayrimenkul mallarla bu partiler tarafından genel menfaatler için yaptırılmış olan binaların sahiplerine ve hazineye iadesine dair kanun tasarısı"*nı hazırlamıştır. 8 Ağustos'ta TBMM'de yapılan oylamayla Halkevlerinin kapatılması ve gayrimenkullerin bir ay içerisinde hazineye aktarılması kabul edilmiştir (Toker, 1991, ss. 136-140).

Milliyetçilikte Farklılaşmalar ve Türk Ocağı'nın Yeniden Faaliyete Geçmesi

1945 yılında çok partili siyasi hayata geçiş ve siyasi alanda olduğu gibi fikri alanda yaşanan genişleme milliyetçiliğin de farklı tonlarda ifade edilmeye başlamasını sağlamıştır. 1931 yılında Türk Ocaklarının kapatılmasının ardından Büyükelçi göreviyle Bükreş'e gönderilen eski Türk Ocakları Genel Başkanı Hamdullah Suphi Tanrıöver 8 Aralık 1944 tarihinde merkeze alınarak Türkiye'ye dönmüştür (BCA,30-11-1-0/171-35-17) . 1946 seçimlerinde CHP'den İstanbul milletvekili seçilerek siyasi faaliyetlerine devam etmiştir . Bu dönemde Tanrıöver'in ismi siyasette ön plana çıkmaya başlamıştır. Mesela çok partili hayata geçişle birlikte CHP'de tartışılan konulardan biri Genel Başkan Yardımcısının Başbakanlık görevinden ayrılması ve bu iki makamda farklı isimlerin görev alması yönündedir. Kabinede de değişikliklerin olacağına dair tartışmalar yaşanırken Parti Genel Sekreterliği için Hüseyin Cahit Yalçın ve Hamdullah Suphi Tanrıöver'in isimleri geçmektedir (Akşam, 28 Temmuz 1946, s. 1). CHP'de ikinci adamı temsil eden Genel Sekreterlik makamı için Tanrıöver'in isminin geçmesi dikkat çekicidir. Keza kabinenin istifasından sonra Tanrıöver'in ismi düşük ihtimal olsa da yeni kabineyi kuracaklar arasında zikredilmektedir. Tanrıöver'in Milli Eğitim Bakanlığı'na ya da Halkevleri teşkilatının başına getirilme ihtimalinin ise çok daha yüksek olduğu basında yer almaktadır (Cumhuriyet, 31 Temmuz 1946, s. 1). Tanrıöver ismi etrafında ileri sürülen iddialara rağmen kabinede ya da bürokrasinin önemli

mevkilerinde görev almamıştır. Buna karşın fikirleri ve faaliyetleriyle milliyetçi düşüncenin dönüşümü noktasında önemli bir yer işgal etmiştir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Türk aydını, dini etkilerden uzak bir milliyetçiliğin topluma hem evrensel anlayış kazandıracağını hem de milli kültürü benimseteceğini düşünmektedir. Bundan dolayı geçmişle ilişkisi olan her şeyden alakayı kesmek gerekmektedir (Karpaz, 2010, ss. 329-330). İnkılabın ve ilerlemenin ayrılmaz bir parçası olarak milliyetçilik, laiklik ve cumhuriyetçilik ile birlikte birbirlerini tamamlayan ilkelere. Geçmiş ve din ile bağlantısını kesen bir milliyetçiliğin laik ve materyalist olması doğal bir sonuçtur (Kılıç, 2012, ss. 192-193). Osmanlı son döneminden devralınan pozitivist mirasın cumhuriyetin ilk yıllarında zirveye çıkması göz ardı edilmemelidir. Özellikle dini unsurların milliyetçilik bağlamında törpülenmesinde bilime mutlak inanılan bir ortamda ırk ve kültür ön plana çıkarılmıştır. Pozitivist etkiyle bir bilim hegemonyası kurulmuş, ileri sürülen iddialar eleştirilmeden bilime dayandırılarak doğruluğu kanıtlanmış sayıldığından kabul edilmiştir. Maksudyan burada pozitivist kurnazca cumhuriyet elitleri tarafından kullanıldığını dile getirmektedir (Maksudyan, 2016, ss. 74-76). Öyle ki Tek parti döneminde bir ara dinin yerini milliyetçilikle doldurma umutlarının olduğu görülmektedir. 1926 yılı Ekim ayında Samsun Milletvekili Ruşeni Barkın'ın kaleme aldığı *"Din Yok, Millet Var"* başlıklı 247 sayfalık yazmanın çeşitli sayfalarına Atatürk'ün işaret koyması dikkat çekmektedir. Yine Mehmet İzzet'in *"Millet Nazariyeleri ve Milli Hayat"* isimli kitabında din ile milliyetin bağdaşmadığından, birinin yerine ötekini koymaktan bahsetmektedir (Tunçay, 1981, ss. 219-220). Bu anlayışa yaslanan milliyetçilik tek parti rejiminde savunulmuş ve Halkevleri aracılığıyla da yayılmaya çalışılmıştır. Bu yaklaşıma Türkçüler ilk tepkiyi 1932 yılında toplanan Türk Tarih Kongresi'nde göstermişlerdir. Kongrede Zeki Velidi Togan ve Fuat Köprülü'nün getirdiği itirazlar Türkçüler için bazı yeni yollar açmıştır. Ancak örgüt kurmak veya yayın yapmak mümkün olmamıştır. 1930'ların Türkçü dergilerinin kapatılması dikkat çeken hususlardan birisidir (Ertekin, 2008, ss. 359-360).

Tek parti dönemindeki akılcı, laik ve materyalist milliyetçilik anlayışı küçük bir aydın kesiminin kabul edebileceği bir kimlikte bulunmaktadır. Toplum bu milliyetçilik anlayışının kültürel cephesini benimserken milliyetçiliği din ile eş tutma eğilimi göstermiştir. Ancak tek parti dönemi sona erdiğinde özellikle basın faaliyetlerinin artmasının sonucunda milliyetçilik konusunda iki yaklaşımın olduğu görülmüştür. Bu milliyetçilik türlerinden biri aydınların zikredilen tasavvuru, diğeri ise halkın tasavvurudur ve birbirleriyle çatışır duruma gelmiştir (Karpaz, 2010, s. 332). Öte yandan 1945 sonrasında akılcı ve materyalist bir milliyetçilik anlayışının Soğuk Savaş dönemi boyunca Türkiye için tehlike olarak görülen sola karşı mücadele edemeyeceği fikri önem kazanmaya başlamıştır. Özellikle 1946 sonrasında kurulan sol partiler ve dernekler bu yaklaşıma kanıt olarak gösterilebilir. Bu yüzden 1946 sonrasında yeni bir milliyetçilik anlayışı gündeme gelmeye başlamıştır. Bu fikrin öncüsü de Hamdullah Suphi Tanrıöver olmuştur (Karpaz, 2010, s. 234).

Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Mukaddesatçı Milliyetçilik

Tanrıöver, CHP'yi rahatsız edecek nitelikteki muhafazakâr konuşmalarını ilk olarak Aralık 1946'da TBMM'de yapmaya başlamıştır. Özellikle din eğitimi konusunda ileri sürdüğü fikirlerle dikkat çekmiştir (Ayvazoğlu, 2013, ss.144-145). Tanrıöver'in dikkatleri çektiği din eğitimi konusu CHP 7. Kurultayı'nın da önemli gündemlerinden biri olmuştur. Öyle ki CHP delegeleri dinin toplumsal hayattaki rolü ve din öğretimi konusunda, 1947 yılına kadar yapılan uygulamaların aksine bazı istekler ileri sürmüşlerdir (Uzun, 2012, s. 124). Kurultay'da din eğitimi konusunda özellikle Tanrıöver ve Sinan Tekelioğlu ön plana çıkmaktadır. Din eğitiminin ailelerin isteğine bırakılan seçmeli bir ders konumuna getirilmesinin doğru olmadığı, bazı ailelerin din eğitimi verme görevini yerine getirirken bazılarının getirmediği, imam hatip ve ilahiyat eğitiminin eksikliğinden camilerde bilgi ve kültür seviyesi yüksek görevlilerin bulunmadığı ifade edilerek taleplerde bulunulmaktadırlar. Her iki milletvekili de Türkiye'de dini duyguların zayıfladığını ve din hizmetlerinin görülemediğini ileri sürerek savunmalarını yapmaktadır. Tekelioğlu içki, kumar ve ahlaki konularda düzelmenin din sayesinde olacağını ileri sürerken Tanrıöver meseleyi daha farklı bir noktaya, komünizm karşısında dinin bir silah olduğuna getirmektedir (Öymen, 2004, s. 278).

Yine 7. Kurultay'da milliyetçilik tartışmalarında önde gelen isim Tanrıöver olmuştur. Tanrıöver milliyetçiliğin tarihten ve milli mefkûreden bağımsız olamayacağını, aynı zamandan toprağa bağlılık kadar manevi değerlere de dayanması gerektiğini vurgulamıştır. Tanrıöver, o güne kadar süregelen CHP'nin laik ve pozitivist milliyetçilik anlayışının tamamen aksi yönde fikirler beyan etmiştir. Tarihi unutmak ve geçmişin manevi değerlerinden kopmak altı çizilen hususlardır. Manevi yönü eksik bir milliyetçiliğin zararlı akımlarla yani komünizmle mücadele etmesi beklenemez (Kılıç, 2012, ss. 197-198). Tanrıöver'e göre milletlerin dayandığı manevi temellerden birisi milliyettir. Milliyetin kaynağı da tarihtir. Fakat 25 yıldan beri Türk tarihini yapanların türbeleri kapalı durumdadır. Bunun için "*Milliyetçi Kurultay: Türk gençliğinin yetiştirilmesi mevzuubahis olduğu zaman, Türk tarihini yapanların türbelerinin niçin böyle bırakılmış olduğunu bir dakika düşünmek istemez mi?*" sorusunu sormaktadır. Yine Tanrıöver çeşitli misaller vererek türbelerin yani tarihi şahsiyetlerin kabirlerinin açılması gerektiğini, son zamanlarda bu şahsiyetler kadar önemli olmayan kimselerin kabirlerinin tamir ettirildiğini ve heykellerinin dikildiğini, Osmanlı padişahlarının kabirlerinin de yeni dönemde açılması gerektiğini dile getirmektedir (CHP Yedinci Büyük Kurultayı, 1948, ss. 402-403). Fahri Kurtuluş ise milliyetçiliği tam olarak komünizmin karşısına koyup komünizmle mücadele edilmesini dile getirirken milliyetçiliğin güçlendirilmesi gerektiğinin de altını çizmektedir. Kendisinin komünizmle mücadele konusunda bazı tekliflerinin olacağını ifade etmektedir. Yine Kurtuluş partinin bir gazetesi olmadığını, Ulus'taki kadronun tamamen değişmesi gerektiğini ve bu gazetede ki sayfaların milliyetçi gençlere açık olmasına ihtiyaç duyulduğunu söylemektedir (CHP Yedinci Büyük Kurultayı, 1948, ss. 190-191). Aslında komünizmin karşısına manevi yönü güçlü bir milliyetçilik

çıkarma fikri çok partili döneme geçişten sonraki milliyetçilik anlayışının en belirgin özelliklerinden birisi olmuştur. Bu bağlamda Tanrıöver'in hemen tüm konuşmalarında Sovyet Rusya komünizmin yani kötülüğün ana kaynağı olarak yer almıştır. Hatta Tanrıöver bütün konuşmalarını komünizmin fenalığı üzerine kurgulamaktadır (Baydar, 1969, s. 189). Mesela Nisan 1949'da İzmir'de verdiği üç konferansta ağırlıklı olarak komünizmin dünya medeniyetini tehdit etmesinden, dinin insan ve toplum yaşamı için olan öneminden bahsetmiştir. Türkiye'de irticanın tehlikeli bir boyut aldığını söyleyen dinleyicilere ise dinin gerçek din bilgileri elinde parlayacağını, modern dünyada din eğitimi ve dini müesseselere önemli derecede kaynak ayrıldığını dile getirmiştir (Hamdullah Suphi Tanrıöver'in Konferansları, 1949, ss. 14-15).

Komünizm karşısında mukaddesatçı, dini vurgusu yüksek bir milliyetçiliğin belirmesi tam da 1940'ların ikinci yarısına denk gelmektedir. Bu durum Komünizm karşıtlığı keskin bir söyleme sahip ve Anadoluocular tarafından pek tutulmayan Türkçüler ile İslamcıların birbirine yaklaşmasını sağlamıştır. Bu noktada 1947 yılında yayımlanmaya başlayan Serdengeçti dergisi ortak düşman karşısında iki grubu birbirine yaklaştırmıştır. Tanrı Dağı kadar Türk, Hıra Dağı kadar Müslüman sloganı bu dönemin ürünüdür (Ayvazoğlu, 2013, ss. 130-134). Dinin ve tarihin milliyetçiliğin en önemli unsurları olduğunu savunmak da dönemin dikkat çeken özelliklerindedir. Ayrıca din ve tarih üzerinden tek parti dönemine ciddi eleştiriler yapılmaktadır. Mesela Tarık Buğra Türkiye'de yakın zamandaki milliyetçilerin din ve milliyetçilik kavramlarını asla yan yana getirmediğinden şikayet etmektedir. Çünkü onlar Türk milliyetçisi değildir. İnkılapçı diye bilinen bu grup uzun zaman Türk milliyetçiliğini sindirmeyi başarmıştır. Aslında onlar inkılap istismarcıdır. Oysa din, milliyetçiliğin en güçlü unsurlarından biridir (Buğra, 1951, s. 3). İsmail Hami Danişmend ise DP'nin ilk Milli Eğitim Bakanı Tefik İleri'nin Arap harfli Türkçe eserleri Latin harfli Türkçeye çevirme projesini milli Rönesans olarak değerlendirirken harf inkılabını yapıp milleti köksüzleştiren ve kültürden yoksun bırakanların kendine milliyetçi demesinin ne kadar çelişkili bir durum olduğunu vurgulamaktadır. Bir tarafta milliyetçilik anayasaya kadar girmiştir diğer tarafta millet kendinden önceki nesillerin kültürünü sanatını anlayamamaktadır. Danişmend'e göre millet sadece halde olanlar değil geçmişten gelip hale uğrayan ve geleceğe devam eden bir sürekliliktir (Danişmend, 1952, s. 2). Söylemlerin bu yöne kaymasında Tanrıöver'in 1946 yılı sonundan başlayarak hemen her demecinde, konuşmasında konuyu tarih ve mukaddesata getirmesi ve basın aracılığıyla bu yaklaşımın bir kamuoyu oluşturması göz ardı edilmemelidir.

CHP Yedinci Kurultayında milliyetçilik bağlamında söz konusu olan meselelerden birisi de kavramlara ilişkin tanımlamalar ve bu kavramların sınırlarının belirlenmesidir. Özellikle Rize Milletvekili Fahri Kurtuluş'un bu konudaki talepleri dikkat çekmektedir. Kurtuluş, gençliği ana konu yaptığı konuşmasında nesillerin milliyetçi yetişmesini dile getirmektedir. Öte yandan milliyetçiliğin parti eliyle sınırlarının çizilmesini istemektedir. "*Bu itibarla gençliği her şeyden evvel kuvvetli milliyetçi olarak yetiştirmek yine bizim altı okumuzun emrettiği bir vecibedir. Yalnız bir nokta var. Milliyetçilik te nereye kadar bir milliyetçiliktir, nereden nereye kadar bir şövenluktur, nereden nereye kadar*

ırkçılıktır? Bunun parti yolu ile tesbit edilmesi lazımdır". Bu vesileyle sözü ırkçılık-Turancılık davasına getirip *"masum milliyetçi gençlere ırkçılık damgasıyla kan kusturulmuştur; türlü işkenceler yapılmıştır"* demektedir. Aslında işkenceye uğrayan gençler komünizme karşı cephe almaktan başka bir iş yapmamıştır (CHP Yedinci Büyük Kurultayı, 1948, s.190, 396). Gaziantep Milletvekili Cemil Sait Barlas da milliyetçilik konusunda bir kavram karmaşası yaşandığını dile getirmektedir. CHP'nin iktidar partisi olması nedeniyle milliyetin ne olduğunu net olarak ortaya koymasını istemektedir. Zira Barlas'a göre *"Asya'dan gelen ve Küçük Asya'da oturan Millete kendi 'Türk' damgasını basmıştır. Nasıl ki, İngiltere'de bir 'Cermen' ırkını tanımayıp da doğrudan doğruya Anglo-Sakson vasfını koymuşsa Anadoludaki Türklere de 'Türk' vasfı fariki konmuştur"* diyerek Türk kavramının bir ırka değil bir millete karşılık geldiğini vurgulamaktadır. *"Binaenaleyh, Türkiye'de 'Türk' dediğimiz zaman, muayyen bir ırk anlamadığımız için, 'Türk Irkı' dediğimiz zaman da Avrupaî mânada bir ırkçılık anlamıyoruz"*. Bu yüzden yakın zamanda Türkçülük diyen gençlerin yanlış anlaşıldıklarını, Avrupai manada ırkçılık yaptıkları düşünüldüğünü dile getirmiş ve komisyon tarafından Türk ırkı dendiğinde bundan Türk milletin anlaşıldığına dair fikir beyan etmelerini istemiştir (CHP Yedinci Büyük Kurultayı, 1948, ss. 395-396).

Yine Kurultay'da milliyetçilik bağlamında Fahri Kurtuluş'un dış Türkler için söylemleri ilgi çekicidir. Kurtuluş Türkiye dışında kalan Türklerle his birliği halinde Türkiye Hükümetinden onlar için bir çare aranmasını istediklerini ve yine isteyeceklerini dile getirerek, *"Biz, Türkiye haricindeki Türkler ile aynı hissi taşımış olmanın zevki içerisinde olmakla asla ırkçı sayılmayız"* demektedir. Öte yandan tıbbi yöntemlerle, kan gruplarına dayanan ırkçılığın aleyhinde olduğunu, böyle bir fikriyatın gerçeğe örtüşmeyeceğini de ifade etmektedir (CHP Yedinci Büyük Kurultayı, 1948, ss. 396-397).

Tanrıöver, Kurultay'da ileri sürdüğü ilahiyat fakülteleri, dini eğitim, türbelerin yeniden açılması isteği nedeniyle kendi partisi tarafından ciddi şekilde eleştirilmiş ve 30 Aralık 1947'de CHP'den istifa etmiştir. Basına yansıyan gerekçe ise CHP'nin son zamanlarda yaptığı ıslahatlardan herhangi bir fayda sağlanamayacağı, tutulan yolu beğenmediği gibi nedenlerdir. Tam bu süreçte Tanrıöver'in eski Türk Ocaklılarla İstanbul'da sık sık bir araya gelmesi yeni bir parti kurulması için bir girişim olarak değerlendirilmektedir (Vakit, 30 Aralık 1947, s. 1). Kurulması beklenen partinin ideolojik yöneliminin Tanrıöver'in son zamanlarda dini konulara eğilmesi, din eğitiminin yapılması gibi nedenlerle muhafazakâr ve eski Türk Ocaklılarla temas halinde olması nedeniyle de Türkçü bir karakterde olması tahmin edilmektedir (Son Posta, 31 Aralık 1947, ss. 1, 7). Tanrıöver'in CHP'den ayrılması milliyetçiler tarafından son derece olumlu bir gelişme olarak değerlendirilmekte ve milliyetçileri harekete geçirecek bir sürecin başlangıcı olarak görülmektedir. Mesela Tevfik Noyan'a göre CHP Türkiye'ye hiçbir şey kazandırmamış, kendi koyduğu ilkeleri işine geldiği gibi kullanmış; hak, adalet gibi kavramlara kulağını tıkamış bir partidir. Türklüğe önemli hizmetler etmiş büyük mütefekkir Tanrıöver'in CHP'den istifa etmesi de bu bakımdan son derece önemli bir göstergedir. Yine Noyan'a göre Türk gençliğini ardından sürükleyebilecek güce sahip Tanrıöver bundan sonra CHP'nin karşısına dikilmeli ve onunla mücadele etmelidir. Türk gençliği de onu yalnız

birakmayacaktır. Milliyetçilerin ondan faaliyete geçmesini beklemesi en doğal haklarıdır (Noyan, 1948, ss. 3, 15). Bu faaliyetin türü 1948 yılı Mart ayında belli olmuştur. CHP'den istifasının ardından bir süre Tanrıöver'in Türkçü bir parti kuracağı basında dolaşsa da maksadının parti kurmak değil Türk Ocağı'nı yeniden faaliyete geçirmek olduğu kesinleşmiştir. Basında Halkevlerinin Türk Ocağı'nın yerini tutmadığı, bu nedenle Türklük şuurunu uyanık tutacak Türk Ocağı'nın yeniden açılmasını halkın memnuniyetle karşıladığı yönünde haberler göze çarpmaktadır (Vatan, 8 Mart 1948, ss. 1, 3).

Türk Ocaklarının Yeniden Faaliyete Geçmesi

Türkiye'nin 1948-1949 yılları 1930'lu yıllarda Türk Ocakları ile birlikte kapatılan diğer derneklerin de yeniden faaliyete geçtiği yıllar olmuştur. Mesela Mason Derneği'ni tekrar açmak için 5 Şubat 1948'de İstanbul Valiliğine başvuru yapılmış (Akşam, 6 Şubat 1948, s. 2), 15 Şubat'ta ise dernek faaliyete geçmiştir (Akşam, 16 Şubat 1948, s. 3). Yine 1930'larda kapatılan Türk Kadın Birliği de 13 Nisan 1949'da gerekli evrakları vilayete vererek derneği kurmuştur (Cumhuriyet 14 Nisan 1949, s. 3). Şüphesiz derneklerin yeniden faaliyete geçmesinde çok partili dönemin devam edeceği, geriye dönüş yaşanmayacağına dair güvenin oluşması önemli bir faktördür.

Eski Türk Ocağı muhitinin bir süreden beri daha dar bir çevrede devam eden Türk Ocaklarını yeniden faaliyete geçirme toplantıları 1948 sonbaharından sonra sıklaşmış ve basın da bu konuyu yakından takip etmeye başlamıştır. Türk Ocağı'nın eski üyeleri 25 Ekim 1948'de Tanrıöver'in İstanbul'daki evinde bir araya gelmiştir. Toplantıya Halide Edip Adivar, Dr. Fahri Can, Dr. Şevki Uludağ, Vali Yardımcısı B. Şükrü Ülgen, Avukat Kemal, Dr. Süheyl Ünver, Türk Ocağı Eski Müdürü Cemil, Hasan Ferit Cansever, Ispartalı Hakkı, Fethi Erden, Öğretmen Rıza İzzet, Tekel İdaresi Müfettişlerinden Hamit, Tekel Şube Müdürlerinden Cevat katılmıştır. Toplantıda Türk Ocağı'nın hiçbir teşekküle bağlı olmadan kendi binası içinde bulunacağı, Türk Ocağı'nın 1949 yılının ilk günlerinde açılacağı, eski idare heyetinin bir an önce faaliyete geçerek hemen kurultayı toplayacağı kararları alınmıştır (Akşam, 27 Ekim 1948, s. 1). Yine 1948 sonbaharında Tanrıöver'in kendi konağında yaptığı bir toplantıda gençler tarafından Türk Ocağı'nın açılışındaki gecikme ve 1948 Mayıs'ında iki ay içerisinde açılışın yapılması düşünüldüğü halde gecikmenin nedeni sorulduğunda Tanrıöver, geçen altı aylık zaman diliminde iki ay Amerika'da bir ay Lüksemburg'da bulunduğunu, ayrıca faydalı işler için gecikmenin bir sorun yaratmayacağı cevabını vermiştir. Daha sonra bir altı ay ya da bir sene daha beklenmesi gerektiğini ancak mutlaka murada erileceğini söylemiştir. Neden gecikme yaşandığına ilişkin ise 1931 yılında Türk Ocağı'nın kapatılma sürecini anlatan bir konuşmadan sonra sözü Türk Ocağı binalarına el konmasına getirmiş ve hâlihazırda binaları geri istediğini söylemiştir. *"Bunu dostlarımla konuşarak alabileceğimi ümit ediyorum ve binde bir ümitle bile olsa bir anlaşmağa varmak gayretine devam edeceğim. Olmazsa mahkemeye başvurabiliriz. Bu sonuncu çareye şimdi tevessül etmiyorsam ortaya yeni bir hercümerç çıkarmamak içindir. Bakınız partimdeki dostlarım bana bugün 'Gel, sende bu binaların bir köşesine sığın faaliyetine başla, diyorlar'"* (Balınoğlu, 1948, s. 10). Bu da Türk Ocakları'nın yeniden açılması için maddi ihtiyaçların karşılanması ve faaliyet gösterecek

bir mekan bulunmasına ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir. Maddi sıkıntılarının çözümü için de Tanrıöver'in ılımlı bir tavır sergilediği dikkat çekmektedir.

Türk Ocağı'nın kesin açılış tarihi 1949 yılı bütçe görüşmeleri sırasında TBMM'de Tanrıöver tarafından duyurulmuştur. Buna göre Türk Ocağı 1949 yılı Mayıs ayından önce İstanbul'da açılacaktır. Merkez olarak İstanbul'un seçilmesi bina konusunun çözülmediğini ve bu nedenle Tanrıöver'in babasından kalma Abdülatif Suphi Paşa Konağı'nı kullanacağını netleştirdiğini göstermektedir. Yine gazetelere verdiği beyanatta Türk Ocağı'nın ırkçılık değil kültür esasına dayanarak kurulacağını, geçmişinde de yasanın ilk maddesinde millet tarifini kültüre ve vicdana dayandığını ifade etmiştir. Hatta Türk Ocağı'nın kuruluşunda öyle isimler vardır ki ırkçılığı sadece nazariyatta değil uygulamada da reddetmektedir (Son Posta, 28 Şubat 1949, ss. 1-2). Mart ayı itibarıyla toplantılara hız verilmiş, yayınlanacak beyanname, gerekli evrakların hazırlanması, tüzükte bazı değişiklikler yapılması gibi işlerle meşgul olunmuştur. Yeni teşkilat, kadro ve bütçe gibi konular da toplantıların gündemindedir (Cumhuriyet, 22 Mart 1949, s.2; Cumhuriyet, 26 Mart 1949, s. 2). Kurucular Heyeti asıl toplantısını ise 2 Nisan'da Tanrıöver'in evinde gerçekleştirmiş ve bu toplantıdan sonra Türk Ocakları'nın 10 Mayıs 1949 tarihinde faaliyetlerine başlayacağı duyurulmuştur. Toplantıda Kurucular Heyeti kendi aralarından seçtikleri 9 kişilik bir idare heyeti tarafından hazırlanan Türk Ocakları Yasası'nı değerlendirmişlerdir. Tanrıöver'in belirttiğine göre Türk Ocakları faaliyete geçtikten üç ay sonra kurultayını toplayacaktır (Cumhuriyet, 3 Nisan 1949, s. 5). Müteakiben Türk Ocağı Yasası 21 Nisan'da Hamdullah Suphi Tanrıöver tarafından vali ve belediye başkanı Lütfi Kırdar'a verilmiştir. Tüzük 70 maddeden oluşmakta ve ocaklılarda aranacak şartlar şu şekilde belirtilmektedir: *"Milliyet şuuruna ve Türklük hüviyetine sahip olan her Türk üye olabilir. Türk Ocağının gayesi, Türklüğün kuvvetlenmesine, yükselmesine çalışmak, milli harsın bütün sahalarında gelişmesini temin etmektir. Türk Ocağı Türklüğün saadet ve selametini, beşeryetin müşterek selamet ve saadetinde görür"*. Ocaklıda aranan vasıflar ise şu şekilde ifade edilmiştir: *"Ocaklı geçici kıymetlere değil, daimi kıymetlere gönül vermiş, amme menfaatlerini kendi menfaatlerinin üstünde tutan, bütün endişelerine milli menfaat hissi hakim olan, ruhu daima tarihi şuurun emri altında bulunan bir insandır. Milliyet şuuruna sahip her Türk Ocağa âza olabilir"* (Cumhuriyet, 22 Nisan 1949, ss. 1, 4).

Türk Ocaklarının yeniden açılması için Tanrıöver tarafından vilayete verilen tüzük tasarısı CHP Genel Sekreteri ve Konya Milletvekili T. Fikret Sılay tarafından değerlendirilerek Genel Başkan Vekili Hilmi Uran'a sunulmuştur. Raporda açılması düşünülen Türk Ocağı'nın ne yapacağını tahmin etmek için geçmişte neler yaptığına bakılması gerektiğinin uygun olacağı ifade edilmektedir. Türk Ocakları kapatılmadan önce aşağılık duygusunu gidermeye ve Türkün övünmesini sağlamaya çalışmıştır. Bu durum Cumhuriyet döneminde tamamen ve birazda abartılarak gerçekleştirilmiştir. Yine Türk Ocağı dilde sadeliğe gitmeyi amaçlamıştır. Bu konuda da Türkiye oldukça ileri gitmiş, sadelikten başka özlüğü de sağlamıştır. Yine Ocağın asri, başka bir tabirle modern Avrupa devleti ve milleti haline gelmeye çalışmak diye bir amacı vardı. Cumhuriyet devrinde bu istek de

fazlasıyla gerçekleştirilmiştir. Türk Ocakları Balkan Savaşları sırasında kurulmuş, sınırları İskodra'dan Basra'ya kadar uzanan imparatorluk coğrafyasında Türk nüfusun toplam nüfusun yarısını oluşturduğu ve aşağılık duygusu nedeniyle Türklerin dahi kendine Türk diyemediği dönemde faydalı faaliyetler yürütmüştür. Ocağın amaçları modern bir Türk milleti ve Türk devleti yaratmaktır. Bu amaçlar Cumhuriyet döneminde gerçekleştirildiği için Türk Ocakları'nın varlığına da gerek kalmamıştır. Yeniden kurulmak istenen Türk Ocakları bu nedenle gençler arasında bir rağbet de görmeyecektir. Hatta *"Bugün İstanbul'dan gayrisi som Türk olan şehirlerimizde yaşayan gençlik ocaklarının neşretmek istedikleri fikirleri gerçekleşmiş hakikatler olarak göreceğiz böyle bir hareketi abes sayacaklardır"*. Halkın bir kısmı Türkçeden başka dil konuşan şehirlerde Türk Ocağı fikri halk arasında ayrılık ifade edeceğinden zararlı olacaktır. Bütün bu olumsuzluklara karşın Türk Ocağı kurulursa bütün iyi niyetlere rağmen ilerleyen süreçte politikaya sapacaktır. Zaten eski Türk Ocakları da politikaya dahil olmuşlardı. *"Bu takdirde bunların temsil edecekleri cereyan bir nevi muhafazakarlık olacak ve belki de, Tüzüklerinde kaçınmak istedikleri ırkçılık fikrine düşeceklerdir"*. Sıralanan bu gerekçeler nedeniyle Türk Ocakları'nın yeniden açılması faydasız ve hatta ayırıcı olması bakımından zararlı görülmekte, *"kökleşmeyecek bir cereyan uğrunda enerji sarf etmek"* olarak değerlendirilmektedir (BCA, 490-1-0-0 / 600-78-3).

Tanrıöver henüz Bükreş'te büyükelçilik görevini yaparken gazeteci Ali Naci Karacan'a Abdülatif Suphi Paşa Konağı'nı tamir ettirmek ve Türk Ocağı'nı yeniden açmak hayalleri olduğunu söylemişti. 10 Mayıs 1949'da Tanrıöver her iki hayaline de kavuşmuş, Türk Ocağı'nı Abdülatif Suphi Konağı'nda faaliyete geçirmiştir (Halıcı, 2008, s. 9). Ocağın açılışına Vali Lütfi Kırdar, Ahsan Ferit Cansever, Tefik Noyan, Müfide ve Ahmet Ferit Tek, Selim Sırrı Tarcan, Abdülhak Şinasi Hisar, Zeki Velidi Togan, Ord. Prof. Kemal Atay, Prof. Ali Fuat Başgil, Prof. Kamil İsmail Gürkan, Ord. Prof. Fahrettin Kerim Gökay, Yahya Kemal Beyatlı, Foto Süreyya, Burhaneddin Develioğlu, Abdülvahap Kocamemi, Nakiye Elbi, Nuri Demirağ, Ayaz İsakı, Abdurrahman Munip gibi siyaset ve bilim dünyasından çok sayıda isim katılmıştır (Son Posta, 11 Mayıs 1949, s. 7; Halıcı, 2008, s. 10). Türk Ocağı Yasası'nda amaç *"Türklüğün kuvvetlenmesine, yükselmesine çalışmak; milli harsın, bütün sahalarında, gelişmesini temin etmektir. Türk Ocağı Türklüğün selâmet ve saadetini, beşeryetin müşterek selâmet ve saadetinde görür"* şeklinde ortaya konmuştur (Türk Ocağı Yasası, 1949, s. 3). Türklüğün selamet ve saadetinin insanlığın ortak selameti ve saadetinde görülmesine dair ifade dikkat çekmektedir. Bu anlayış insanîyetçi bir milliyetçiliğe işaret etmektedir. Açılıştan Tanrıöver Türk Ocağı'nın çalışma esasını ise şu şekilde ifade etmektedir: *"Türk Ocağı evvelce olduğu gibi bundan sonra da memleket gençliğini memleketin en değerli fikir ve zanaat adamları ile daima temas halinde tutacaktır. Kürsülerimize vaktile bir sadrâzam Hakkı Paşa, bir Ziya Gökalp, bir Halit Ziya sıra sıra halka hitap ettiler. Fikrin, Zanaatin üst tabakasında ne varsa oraya davet ettik ve konuştuk. Memleketin bütün meselelerini çok eski bir milletin evlâdına lâyük vekar içinde münakaşa ettik. Aynı yolda çalışacağız. Bu işe tekrar başlarken Allahın siyaneti ve irşadı müessesemizin üzerinden eksik olmasın diye dua ediyoruz"* (Son Posta, 11 Mayıs 1949, s. 7).

Yasa'da Türk Ocağı'nın kurucuları olarak Hamdullah Suphi Tanrıöver, Dr. Hasan Ferit Cansever, Burhanettin Develioğlu, Ahmet Mazhar Akifoğlu, Dr. Fethi Erden, Ragıp Nurettin Ege, Tefvik Noyan, Cevat Mustafa Emecan ve Cemil Behçet Sonsuz'un isimleri bulunmaktadır (Türk Ocağı Yasası, 1949, s. 16).

Türk Ocağı 1949'da yeniden kurulduğu zaman ilk kurulduğu 1912'deki gibi ekonomik açıdan son derece zayıftır ve herhangi bir mal varlığı da bulunmamaktadır. Bu yüzden Türk Ocağı sıfırdan çalışmaya başlamıştır (Bozkurt, 2019, s. 63). Maddi imkânların yetersizliği şubeleşme konusunu da engelleyen bir durumdur. Zira Tanrıöver'e yeni dönemde Türk Ocağı ülke çapında örgütlenecek mi, diye sorulmaktadır. Tanrıöver ocakların geçmişte ülke çapında örgütlenmesinin sebepleri etkisini gösterecektir ancak acele etmeden yavaş yavaş yeni şubeler açılacaktır cevabını vermektedir. Henüz Türk Ocağı faaliyete geçmeden bu yönde müracaat mektupları gelmeye başlamıştır. Ancak yine de "*Bir Türk ocağını şerefli ve faydeli şekilde yaşatacak maddi ve manevi şartlar mevcut olmadıkça onun açılmasına asla müsaade etmeyeceğiz*" (Yeni İstanbul, 16 Mart 1949, s. 5; Son Posta, 16 Mart 1949, s. 7). Öte yandan bazı şube açma talepleri merkez tarafından kabul edilmediğinde farklı gerekçeler ortaya konmaya çalışılmıştır. Mesela Bursa'da şube açmak isteyenlerin başvurusu reddedilince Halkevlerinin dağılmaması için izin verilmediği ileri sürülmüş, sadece İstanbul, Ankara ve İzmir'de şubelerin olmasına izin verileceği iddia edilmiştir (Tasvir, 5 Ağustos 1949, s. 3). Daha sonra farklı il ve ilçelerde şubeler açılmaya başlayınca bu tür ithamların sonu gelmiştir.

Maddi imkânsızlıklar nedeniyle Türk Ocağı'nın Abdullatif Suphi Paşa Konağı'nda açılması Mithat Cemal Kuntay tarafından güzel bir kader olarak değerlendirilmektedir. Çünkü bu konak kurucusu olan Suphi Paşa'nın servetini değil kültürünü gösteren bir yapıdır. Suphi Paşa kadim olanın peşinde, müze yapma imkânını Osman Hamdi Bey'e veren ve numismate (sikke uzmanı) olan ilk Osmanlı veziridir. Paşa ayrıca Vezirlikten ziyade çocuklarına Türkçe ve Fransızca hocalığı yapmaktadır. Yine Paşa'nın çocuklarına Arapçayı Mesti, batı bilgilerini Mortman bu konakta öğretmiştir. Yani konak bir tür üniversitedir. Bir millet sadece heyecanla değil kültürle kendini bulabilir. Bu konağın Türk Ocağına ev sahipliği yapması tesadüf değildir. Hadiselerin mantığından doğmuştur ve güzel kadedir (Kuntay, 1949, s. 1).

Türk Ocağı'nın tekrar faaliyete geçmesinin ardından Halkevleriyle ilişkilerin ne düzeyde olacağı merak uyandıran bir konudur. Tanrıöver, Türk Ocaklarının Halkevleriyle münasebetlerinin nasıl olacağı sorusuna herhangi bir husumet olmadığı cevabını vermiştir. Buna kanıt olarak da ne zaman hangi Halkevi kendisini konferans vermek için davet etse bu talebi geri çevirmediğini, halkevlerine giderek konuşmalar yaptığını söylemiştir. Ancak Türk Ocağı'nda "*parti fikrinin nüfuzuna tesadüf*" edilmemektedir. Yani Türk Ocağı tamamen bağımsızdır. Kapandığı güne kadar da hiçbir partinin peşinden gitmemiştir. Türk Ocağı'nda günlük siyaset ve parti mücadelesinin yerine memleket meseleleri tartışılmaktadır. Tartışanlar da kimin ne düşündüğünü göz önünde bulundurmaz, herkes kendi düşündüğünü ifade eder. Türk Ocağı'nın faaliyetini tarih ve coğrafyaya dayanan milli şuur belirlemektedir (Yeni İstanbul, 16 Mart 1949, s. 5; Cumhuriyet, 16 Mart 1949, s. 4; Son Posta, 16 Mart 1949, s. 7) diyerek Türk Ocağı'nın kendi gündemini

belirlediğini, herhangi bir parti ya da oluşuma bağlı kalmayacağını altını çizmektedir.

Türk Ocağı 7 Ağustos 1949'a kadar geçici idare heyeti tarafından yönetilmiştir. Kongre öncesinde eski ocaklılara ulaşmak adına gazetelere ilan verilmiş ve Ocak merkezine üyelerin adreslerini bildirmeleri istenmiştir (Son Posta, 25 Temmuz 1949, s. 5; Yeni Sabah, 11 Temmuz 1949, s. 2). Zira üyelerin ilgisizliği (7 Ağustos' kadar üye sayısı 150'yi bulmuş fakat 77 üye toplantıya katılmıştır) ve gençliğe gereken önemin verilmediği Kongrede gündeme getirilmiş, ciddi tartışmalara neden olmuştur (Yeni Sabah, 8 Ağustos 1949, s. 2). Yine aynı kongrede asıl idare heyeti de seçilmiştir. Böylece yeni dönemde Türk Ocaklarını Hamdullah Suphi Tanrıöver, Hasan Ferit Cansever, Burhanettin Doluoğlu (Develioğlu), Bahadır Dülger, Mazhar Akifoğlu, Cemil Sonsuz, Fethi Erden, Cevat Emegen (Emecan), Ragıp Nurettin Ege, Tefvik Noyan ve Galip Güneri yönetecektir (Türkoçağı İdare Heyeti, 1949, s. 1). Yeni dönemin Hars Heyeti üyeliklerine de Hamdullah Suphi Tanrıöver, Zeki Velidi Togan, Sadri Maksudi Arsal, Reşit Saffet Atabinen, Yahya Kemal Beyatlı, Fuat Köprülü, Yusufzade Emin, Abdülhak Şinasi Hisar, Osman Nuri, İbrahim Alaaddin Gövsa seçilmişlerdir (Yeni Sabah, 8 Ağustos 1949, s. 2). Ocak'ın yayın organı Türk Yurdu Dergisi 1954'de yeniden çıkmaya başlayacaktır. Yine 1954 yılında Türk Ocağı Bakanlar Kurulu Kararıyla "*umumî menfaatlere hâdim cemiyetlerden*" sayılacaktır (BCA, 30-18-1-2/136-50-8).

Tanrıöver Türk Ocağı'nın var olma gerekçesini bağımsız faaliyet gösterebilen kuruluşların sağlam bir sosyal yaşamı da beraberinde getireceği anlayışına dayandırmaktadır. Bu nedenle Türk Ocağı'nın görevi Türkleri bir araya toplamak, sevginin gücüyle dayanışmayı sağlamaktır. Türk Ocağı ve Türk Yurdu milli görev olarak sevdiğini sevdirmeyi benimsemiştir (Tanrıöver, 1954, ss. 410-411). Ocak aynı zamanda büyük fikirlerin ortaya çıkması ve daha sonra halka mal olması perspektifinden değerlendirilmelidir. Mesela meşrutiyet önce ilan edilir meşrutiyetçiler daha sonra yetişir, cumhuriyet ilan edilir cumhuriyetçi nesiller daha sonra yetişir. Milliyet meselesi de böyledir. Milliyet fikri çoktan ortaya atılmış ancak henüz bir vuzuha erememiştir (Yeni İstanbul, 16 Mart 1949, s. 1). Türk milliyetçiliğine vuzuha kavuşturacak olan bağımsız karakterdeki Türk Ocağı'dır.

Tanrıöver'e göre tarihin her döneminde büyük milletlerin hayatında rol oynayan esas ideoloji milliyetçiliktir. Milliyetçilik, gerek millet gerekse devlet hayatının her noktasında, devleti kuran, devletin içinde çoğunluğu oluşturan milletin hem milli hem de siyasi varlığının ve milli kültürüne ait ürünlerin yüksek kıymet olarak görülmesidir. Milliyet, vatandaşların hürmet gösterdikleri ve onları birbirine bağlayan bağıdır. Nasıl tarihte Roma için Romalılık, Abbasi Devleti için Araplık, halihazırda ABD için Amerikalılık esas alınıyorsa vatanının çoğu Türk olan, Türkler tarafından kurulmuş Türkiye'nin dayanağı Türklüktür. Hangi kökten gelirse gelsin Türk'üm diyen herkes Türk'tür. Fakat Türklüğe saygılı ve bağlı olmak durumundadır. Türk'e bağlılık da Türk milliyetçiliği anlamına gelmektedir. Türk Ocağı Türk milliyetçiliğini bu manada anlamaktadır. Bu milliyetçiliğin üç hedefi vardır:

- 1) Milli mevcudiyetimizi siyasî istiklalimizi korumak,
- 2) Milli kültürümüzü yetiştirmek,

3) *Medeniyet seviyemizi yükseltmek*" (Halıcı, 2008, ss. 16-17).

Tanrıöver Türk Ocağı'nın milliyetçilik anlayışında ırkçılığa yer olmadığını ifade etmekte ve geniş anlamda bir milliyetçilikten bahsetmektedir. Türk Ocağı'nın milliyetçilik anlayışı için "O, millet müessesesini asırlarca süren bir karışma ve kaynaşmadan hasil olan bir terkip olarak kabul eder. Milliyet uzun zamanlar aynı tarih, aynı coğrafya sahalarında bir devlet etrafında toplanarak aynı maksatları, aynı menfaatleri güden müşterek bir terbiye ile yetişmiş insanların teşkil ettikleri manevi bir birlikten ibarettir. İslav ırkı vardır, İslav milleti yoktur. Germen ırkı vardır, Germen milleti yoktur. Lâtin ırkı vardır, Lâtin milleti yoktur. Milletler bir kökten gelen ve tarihi seyirleri esnasında yeni bir hüviyete erişen camialardır. Bu düşüncelerle Türk milletini ve onun milliyetini ırk esasına bağlamıyoruz" demektir (Son Posta, 11 Mayıs 1949, s. 7). Çünkü ırklar milletlere, dinler mezheplere, ana diller milli dillere bölünür. Milletler ırkların bir araya gelmesiyle oluşmaktadır. Her millet tarih ve coğrafyanın etkisiyle bir millete dönüştüğünde milletin oluşumuna başka ırkların karışmaması mümkün değildir. Bu açıdan Tanrıöver Osmanlı ile ABD arasında bir benzerlik kurmaktadır. Bu tür büyük devletler farklı köklerden gelen insanları sevgi, ihtida, devlet itibarı, dil üstünlüğü gibi yollarla birleştirdiğini ileri sürmektedir. Osmanlı'da bu süreci yürüten Yeniçeri Ocağı, Enderun teşkilatı, Acemioglanlar teşkilatı, okullar ve hatta tekkelerdir. Türk Ocağı da bu birleşmeyi sağlayan teşkilatlardan birisidir. Kurulduğu andan itibaren kökleri farklı yerlerden olan yüzlerce, binlerce üyeyi arasına almıştır. Türk gibi sevip, Türk gibi inandıktan sonra artık vicdan ortaya çıkacaktır ve Türkten bir farkı kalmayacaktır. Bu durumun en canlı örneği ABD'dir. Çok farklı köklerden gelen insanlar henüz ikinci nesilde bir nehrin farklı kolları gibi ortak bir yatakta buluşup aynı hedefe akmaktadır. "Gönülleri bizim manevi iklimimize uyanları kendimize çekeceğiz. Onlarla, bugünkü büyük dünyanın emrettiği büyük yaklaşma ve yardımlaşma yolunda beraber çalışacağız" (Tanrıöver, 1954, s. 411). Yine Tanrıöver'in Türk Talebe Birliği'nin açılış toplantısında milliyetçik bahsinde söyledikleri ırkçılığı reddeden bir milliyetçik anlayışından hareket ettiğini ve Türk Ocağı'nın da bu esasa dayandığını ortaya koymaktadır. "Bugün ırka, ete, kemiğe bağlayacağımız bir milliyet yoktur. Biz milliyetçiliği kültür üzerine kurabiliriz. Bu biraz da vicdan birliğine dayanır. Türkçe konuşan, benimle ağlayan, benimle mazilere kadar giden; bendendir! Vicdan birliği, müşterek tarih, aynı terbiye milliyette esas olmalıdır. Size, eski bir milliyetçi olarak söyleyebilirim ki; ecdada giden bir milliyetçilik olamaz. Benden değildir diye arasındaki küçük unsurları atmak istiyen, Balkan ve Makedonya komitecilerinden başka bir şey değildir!" (Akşam, 18 Nisan 1947, s. 2). Kendisi de bir Türk Ocaklı olan Bahadır Dülger Türk Ocağı'nın milliyetçilik anlayışını yansıtan ve ırkçılığı reddeden bu görüşlerin daha fazla işlenmesini ve Ocak faaliyetlerinde bu konular üzerinde daha fazla durmasını istemektedir (Dülger, 1949a, s. 2).

Türk Ocağı'nın milliyetçilik anlayışına göre Türk milliyetçiliği hiçbir milletin aleyhinde çalışmaz. Türk milletçileri devletlerin ülke bütünlüğüne saygı göstermektedir (Halıcı, 2008, s. 17). Türk Ocağı'nın faaliyet sahası Türkiye hudutlarıyla sınırlıdır. Vaktiyle Bulgaristan, Kıbrıs gibi yerlerden gelen Türk Ocağı açma talepleri olduğu gibi reddedilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin politikası gibi

Türk Ocağı da Türklerin azınlıkta buldukları ülkelerde çoğunluk aleyhine Türklerin tahrik edilmesinden çekinmektedir (Son Posta, 11 Mayıs 1949, s. 7). Türk Ocağı'nın milliyetçilik anlayışı istilacı bir görüşe değil korumacı bir anlayışa sahiptir. "Bizim milliyetçiliğimiz yalnız korunma endişesi ile vücut bulmuş, Türk milletinin şerefini, hakları, kendi topraklarında tam hâkimiyetini hedef tutan bir fikir hareketidir" (Yeni Sabah, 11 Mayıs 1949, s. 5). Türk kuvvetini aşan ve Türkiye'yi tehlikeli mecralara sokan bir milliyetçilik anlayışı yanlış bir anlayıştır. Türk siyasetini fütuhata yönlendirecek bir görüş hiçbir Türk aydınının görüşü de olamaz (Baydar, 1968, ss. 60-61). Dünyadaki bütün Türkleri Türkiye içine ya da herhangi bir devlet içine toplamak hem imkansız hem de lüzumsuzdur. Bu nedenle de Türk Ocağı siyasi bir Pantürkizm'den uzaktır. Fakat Türk Ocağı'nın başka devletlerin vatandaşı olan Türklere karşı sempati beslemesi, milliyetlerini muhafaza etmesini istemesi doğal bir durumdur. Türkiye dışındaki Türklerin uluslararası şartlar göz önünde bulundurularak kültürlerinin geliştirilmesi sağlanmalıdır. Türkiye ile dışardaki Türklerin yaşadıkları ülkenin ilişkilerine zarar vermeyecek şekilde yardım etmek Türk Ocağı'nın ideallerindedir. Keza Türkiye'ye gerek okumak için gelenler, gerekse muhacir olanlara yardımda bulunmak Türk Ocağı'nın vazifesidir (Halıcı, 2008, ss. 17-18).

Türk Ocağı'nın tekrar açılmasından sonra yürüttüğü faaliyetler Türk gençleriyle en kıymetli fikir ve sanat insanlarını temas halinde tutmaktır. Nasıl vaktiyle en önemli fikir ve sanat insanları Türk Ocağı'nın kürsüsünde konuşturulmuş ve memleketin her meselesi tartışılmışsa bundan sonra da aynı yolda çalışılacaktır. Bu nedenle 25 Ekim 1949'da Ziya Gökalp'i anma günü (Akşam, 21 Ekim 1949, s. 3), 65. Doğum gününde Yahya Kemal günü (Yeni İstanbul, 2 Aralık 1949, s. 2), 1 Ocak 1950'de Pierre Loti anması (Yeni İstanbul, 15 Ocak 1950, s. 4), 31 Ağustos 1949'da İstanbul ve İstanbul'u fethi hakkında Yahya Kemal Beyatlı'ya konferans verilmesi (Tasvir, 4 Eylül 1949, s. 1) gibi toplantılar düzenlenmektedir.

Tanrıöver'e göre Türk Ocağı Türkiye ve Türklük için zararlı görüşlerle mücadele etmeyi amaçlamaktadır. Bu yüzden üç görüşten husumet duyulduğu ifade edilmektedir. Bu görüşlerden birincisi her unsuruyla dışarıdan gelen komünizmdir. Bu ismi her önüne gelene takmak oldukça tehlikelidir, daha ihtiyatlı davranmak gerekmektedir. 23-24 sene önce Türkiye'de bu düşüncenin ilk örnekleri gözükmeye başladığında fikre fikirle mücadelenin sonuç vereceği, mahkeme ve polisle mesafe kat edilemeyeceğini savunmuş ve şimdi haklı çıktığını dile getirmektedir. Ayrıca komünizm hâlihazırda Rus damgası taşıdığı için tarihi tecrübesi çok olan Türkiye'de revaç bulamamıştır. Türk Ocağı'nın görevlerinden biri de gençleri komünizmden korumaktır. Tanrıöver'e göre mücadele edilecek ikinci fikir inkılâp tufeyileridir. Bunlar din sözünden o kadar rahatsız olmaktadır ki din kavramını duydukları zaman ürperirler. Eski yazı gördükleri zaman uğursuzluk sayarlar. Eski harfle yazmak inkılâpların en büyük zaferlerini tehlike düşürmek olarak algılanır. İnkılâp tufeyileri hemen her şeyi tehlike saymaktadır. Oysa din milletlerin en eski ve en devamlı müessesesidir. Esir düşmüş milletlerin son dayanak noktası dindir. Din bazen eski devlet kaybolda da yaşar. Yeni kurulan devletin de ilk kaynaştırıcısı yine dindir. Din, o dini benimsemiş yetersiz bir insanla

karıştırılmamalıdır. Türkiye uzun bir süredir inkılap sürecindedir ve bu inkılaplardan geriye dönüş olmayacaktır. Geri dönmek isteyenler de cezalandırılmaktadır. Türk Ocağı sahnesine Türk kadını çıkarıldığında henüz üniversitede kadın ders veremiyordu. İlk temsilini, ilk şiirini, ilk hitabesini Türk kadını Türk Ocağı'nda okumuştur. Yine Tanrıöver'e göre mücadele edilecek üçüncü fikir irticadır. İrticaya mücadele edilmeyecek, bu konuda geri dönüş olamayacaktır (Son Posta, 11 Mayıs 1949, s. 7). Soğuk Savaş dönemi Türkiye'sinde en büyük tehlikenin komünizm olduğu düşünülürse Türk Ocağı'nın faaliyete geçmesi komünizmle mücadelede yeni bir safhaya girildiğini göstermektedir. Bu safha polis, jandarma ya da mahkeme yoluyla mücadele değil, fikre karşı fikirle mücadeledir ve çok daha etkili sonuçlar elde edilecektir (Dülger, 1949b, s. 2). Başbakan Yardımcısı Samet Ağaoğlu'nun Türk Ocağı'nı ziyaretinde Genel Sekreteri Fethi Erden'in komünizmle mücadele kapsamında Ocağın hem merkez hem de şubeleriyle hükümetin yanında yer alacağını ifade etmesi dikkat çekicidir (Son Posta, 5 Eylül 1950, s. 7). Burhan Felek ise meseleye tersinden bakarak Türk Ocağı'nı ırk, nesep, irsiyet gibi unsurlara dayanarak olumsuz yönde gelişecek aşırı cereyanlara karşı önleyici bir kuvvet olarak görmekte ve faydalı bulmaktadır (Felek, 1949, s. 3).

Sonuç

Türk Ocağı 1949 yılında tekrar faaliyete geçerek Türk milliyetçiliğinde maneviyat ve mukaddesat yönleri ağır basan muhafazakar milliyetçi kadının önünü açmıştır. Aslında bu süreç henüz Türk Ocağı yeniden faaliyete geçmeden önce Tanrıöver'in gerek CHP içerisinde bulunduğu sırada gerekse bağımız milletvekili olarak farklı ortamlarda, hemen her konuşmasında milletin dayanaklarından ve en önemli unsurlarından birinin din olduğunu ifade etmesi, tarihi şahsiyetlere saygı duyulması gerektiği, türbelerin ziyarete açılması gibi girişimleri manevi cepheyi ön plana çıkarmasıyla başlamıştır. Şüphesiz maneviyatla tahkim edilmiş milliyetçiliğin materyalist bir fikir olan komünizm karşısında mücadele şansı daha yüksek olacaktır. Toplum ve siyaset de bu yaklaşımı benimsemiştir. Bunun en belirgin örneği CHP 7. Kurultayı'nda CHP'li delegelerin dahi manevi yönlerin ön plana çıkarılmasına taraftar olmaları, hiç değilse karşı durmamalarıdır. Öte yandan Türk Ocaklarının herhangi bir oartieye bağlı olmayıp bağımsız bir dernek konumunda bulunması kamuoyu tarafından olumlu bir hareket olarak karşılanmıştır. Nihayetinde Türk Ocağı'nın yeniden faaliyete geçiş sürecinde ileri sürülen milliyetçilik sayesinde Komünizm karşısında muhafazakar kanat milliyetçilere yaklaşmış ve Türklük ile İslam birlikte ifade edilmeye başlamıştır. Zaten Tanrıöver ve Türk Ocağının asıl başarı sağladığı nokta burası olmuştur. Sonraki süreçte toplum tarafından mukaddesatçı/muhafazakar milliyetçilik seküler milliyetçilikten daha fazla benimsenmiştir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

- Akçuraoğlu, Y. (2009), Türk yılı 1928, Arslan Tekin - Ahmet Zeki İzgöer (Haz.), Türk Tarih Kurumu.
- Akder, N. (1960, Ağustos), Türkocakları, Halkevleri ve Kültür Dernekleri I. Türk Yurdu, 2(5), 4-8.
- Akşam (1946-1948).
- Ayvazoğlu, B. (2013), Tanrıdağı'ndan Hıra Dağı'na: milliyetçilik ve muhafazakârlık üzerine yazılar. Kapı Yayınları.
- Balimoğlu, A. İ. (1948, Kasım), Türk Ocaklarına dair bir hasbihalden. Hareket, 3(21), 10-11.
- Baydar, M. (1968), Hamdullah Suphi Tanrıöver ve anıları. Menteş Kitabevi.
- BCA, 30-11-1-0/171-35-17
- BCA, 30-18-1-2/136-50-8
- BCA, 490-1-0-0 / 600-78-3
- Bozkurt, C. (2019), Türk Ocakları Umumî Kâtibi Dr. Fethi Erden'in ocak hâtıraları. Altınordu Yayınları.
- Buğra, T. (1951, 15 Aralık), Bir makale. Milliyet, 3.
- CHP Yedinci Büyük Kurultayı, 1948.
- Cumhuriyet (1948-1949).
- Çeçen, A. (1990), Halkevleri. Gündoğdu Yayınları.
- Danışmend, İ. H. (1952, 12 Temmuz), Tevfik İleri'nin milli rönesans hamlesi. Milliyet, 2.
- Dülger, B. (1949a, 4 Nisan), Türk Ocakları ırk fikrini reddediyor. Tasvir, 2.
- Dülger, B. (1949b, 12 Mayıs), Artık Türkocağı vardır. Tasvir, 2.
- Erdem, F. D. (2007), Korporatizm ve Türkiye'de tek parti yönetimi (1930-1945). [Yayımlanmamış doktora tezi], Ankara Üniversitesi.
- Ertekin, O. (2008), Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce 4 Milliyetçilik. T. Bora, M. Gültekinil (Eds), Cumhuriyet döneminde Türkçülüğün çatallanan yolları, (3. Baskı, ss. 345-387), İletişim Yayınları.
- Felek, B. (1949, 17 Mart), Türk Ocakları. Cumhuriyet, 3.
- Goloğlu, M. (2009), Tek partili cumhuriyet (1931-1938). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Güntekin, R. N. (1945, 27 Şubat), XIII üncü yıldönümü dolayısıyla Halkevleri. Ulus, 2.
- Halıcı, Ş. (2008, Şubat), Türk Ocaklarının yeniden açılışı ve Hamdullah Suphi Tanrıöver'in beyannamesi. Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, (172), 7-20.
- Halkevleri Yönetmeliklerindeki Son Değişiklikler Hakkında. (1947, Ocak), Ülkü Mecmuası, 1(1), 47-48.
- Hamdullah Suphi Tanrıöver'in Konferansları. (1949, 30 Nisan), Müslüman Sesi, 1(9), 14-15.
- Karpat, K. H. (2010), Türk demokrasi tarihi: sosyal, kültürel, ekonomik temeller. Timaş Yayınları.
- Karpat, K. H. (2011) Osmanlı'dan günümüze kimlik ve ideoloji, Timaş Yayınları.
- Kılıç, M. (2012, Bahar), Tek parti döneminde milliyetçilik ve CHP'nin yedinci büyük kurultayı. Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, 12(24), 189-202.
- Kuntay, M. C. (1949, 14 Mayıs), Bir konağın güzel kaderi. Son Posta, 1.

- Maksudyan, N. (2006), Türklüğü ölçmek: Bilimkurgusal antropoloji ve Türk milliyetçiliğinin ırkçı cephesi 1925-1939. Metis Yayınları.
- Milliyet (1950).
- Moralı, S. S. (1960, 2 Mart), Hamdullah Suphi ve Türk Ocakları. Hayat Tarih Mecmuası, 1(2), 71-77.
- Noyan, T. (1948, 9 Ocak), Hamdullah Suphi Tanrıöverin Halk Partisinden çekilmesi. Kızılelma, (11), 3. 15.
- Okay, C. (2019), Halkevleri üzerine kısa notlar dergiler-belgeler. Doğu Kitabevi.
- Oral, M. (2016), Kemalist cumhuriyetin inşası: bir ideolojik aygıt olarak Ülkü dergisi. Yeni İnsan Yayınevi.
- Öymen, A. (2004), Değişim yılları. Doğan Kitap.
- Özacun, O. (1996), Halkevlerinin dramı. Kebikeç, 2(3), 87-96.
- Rado, Ş. (1947, 19 Kasım), Halkevleri. Akşam, 2.
- Sarınay, Y. (1994), Türk milliyetçiliğinin tarihi gelişimi ve Türk Ocakları 1912-1931, Ötüken Neşriyat.
- Sevük, İ. H. (1950, 24 Kasım), Ocak, ev, konak. Cumhuriyet, 2. Son Posta (1947-1950).
- Tanrıöver, H. S. (1954, Aralık), Ne istiyoruz?. Türk Yurdu, (239), 409-411.
- Tasvir (1949).
- Tevetoğlu, F. (1986), Hamdullah Suphi Tanrıöver hayatı ve eserleri. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Timur, T. (1993), Türk Devrimi ve sonrası. İmge Kitabevi.
- Toker, M. (1991), Tek partiden çok partiye 1944-1950. Bilgi Yayınevi.
- Tunçay, M. (1981), Türkiye Cumhuriyetinde tek-parti yönetimi'nin kurulması (1923-1931). Yurt Yayınları.
- Türk Ocağı Yasası. (1949), Halk Basımevi.
- Türkoğlu, Ö. (1996), Halkevlerinin kuruluş amaçları, örgütsel yapısı ve bazı uygulamaları. Kebikeç, 2(3), 97-103.
- Ulus (1947-1949).
- Uran, H. (2008), Meşrutiyet, tek parti, çok parti hatıralarım (1908-1950). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Uzun, H. (2012, Güz), İktidarını sürdürmek isteyen bir partinin kimlik arayışı: Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1947 olağan kurultayı. Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi, 12(25), 101-139.
- Üstel, F. (2004), İmparatorluktan ulus-devlete Türk milliyetçiliği: Türk Ocakları (1912-1931), İletişim Yayınları.
- Vakit (1947).
- Vatan (1948).
- Yeni İstanbul (1949).
- Yeni Sabah (1949).
- Yeşilkaya, N. G. (2009), Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce 2 Kemalizm. T. Bora, M. Gültekinil (Eds), Halkevleri, (6. Baskı, ss. 113-118), İletişim Yayınları.

İngiliz Kolonisi Bengal'in Yazılı Metinlerinde Atatürk

Atatürk In The Written Texts Of The British Colony Bengal

Shakil Reja EFTI

İstanbul Gedik Üniversitesi Bangladeş
Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi
Müdürü, İstanbul, Türkiye

Geliş Tarihi/Received 01.02.2024
Kabul Tarihi/Accepted 04.06.2024
Yayın Tarihi/Publication Date 15.06.2024

Sorumlu Yazar/Corresponding author:
Shakil Reja Efti
E-mail: shakilreja144@gmail.com

Cite this article: Efti, S. R. (2024) Atatürk
In The Written Text Of The British
Colony Bengal. *Journal of Atatürk*,
13(1), 36-47.

Atıf: Efti, S. R. (2024). İngiliz Kolonisi
Bengal'in Yazılı Metinlerinde Atatürk.
Journal of Atatürk, 13(1), 36-47.

Content of this journal is licensed under a
Creative Commons Attribution-Noncommercial
4.0 International License.

ABSTRACT

Türkiye, which emerged victoriously under the leadership of Mustafa Kemal following the dissolution of the Ottoman Empire, historically recognized as the guardian of Islam through the caliphate, and subsequently transitioned into the Republican regime after enduring struggles, has consistently served as a source of inspiration for the people of Bengal and the contemporary sovereign state of Bangladesh. This admiration stems from the Bengal region's historical confrontation against colonial powers, with Türkiye embodying an anti-imperialist standpoint. In this study, selected written texts about Kemal Atatürk by leading intellectuals of Bengal's history, Rabindranath Tagore, Ramnath Biswas, and Kazi Nazrul Islam, have been examined to understand how Atatürk and the Turkish War of Independence were perceived in Bengal during the period these works were written. Using documentary analysis, this study presents Turkish translations of selected works by these three Bengali writers that have not been previously discussed in Turkish literature, and conducts text analysis. In various works by Rabindranath, Ramnath, and Nazrul examined in this study, it is observed that all three writers were supporters of Kemal Atatürk and endorsed the Turkish War of Independence under the leadership of Mustafa Kemal Pasha, as well as the modern secular Republic of Türkiye.

Keywords: Atatürk, Bengal, Rabindranath Tagore, Ramnath Biswas, Kazi Nazrul Islam

Öz

Hilafetle birlikte Müslümanlığın koruyucusu olarak görülen Osmanlı İmparatorluğu ve akabinde çetin mücadeleler sonucu cumhuriyet rejimi ile birlikte Mustafa Kemal Paşa sayesinde tekrar küllerinden doğan Türkiye, anti-emperyalist duruşu nedeniyle bir zamanlar sömürgeciliğin altında mücadele eden Bengal bölgesi ve günümüz bağımsız Bangladeş halkı için hep ilham kaynağı olmuştur. Bu çalışmada, Bengal tarihinin önde gelen aydınlarından Rabindranath Tagore, Ramnath Biswas ve Kazi Nazrul İslam'ın Kemal Atatürk hakkında yazdığı seçkin eserler incelenmiş ve bu eserlerin yazıldığı dönemde Bengal'de Atatürk ve Türk Kurtuluş Savaşı'nın nasıl anlaşıldığı ortaya konmaya çalışılmıştır. Belgesel tarama yöntemi kullanılarak bu çalışmada, bu üç Bengalli yazarın Türkiye literatüründe hiç değinilmemiş seçkin eserlerinin Türkçe çevirilerine yer verilmiş ve metin analizi yapılmıştır. Bu çalışmada ele alınan Rabindranath, Ramnath ve Nazrul'un çeşitli eserlerinde, her üç yazarın da Atatürk taraftarı olduğu ve eserlerinde Mustafa Kemal Paşa liderliğindeki Türk Kurtuluş Savaşı'nı ve modern laik Türkiye Cumhuriyeti'ni destekledikleri görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, Bengal, Rabindranath Tagore, Ramnath Biswas, Kazi Nazrul Islam

Giriş

Bengal bölgesi, Güney Asya'da konumlanan günümüz Bangladeş'i ve Hindistan'ın Batı Bengal eyaletini kapsamaktadır. Bölgedeki Müslümanlar, Osmanlı hükümdarlarını İslam'ın koruyucusu olarak görmekteydiler. Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı İmparatorluğu yıkılma riskiyle karşı karşıya kaldığında, Hindistan Yarımadası'nda onları korumak amacıyla ortaya çıkan Hilafet Hareketi, dinsel motivasyon ve anti-emperyalist düşünceler gibi birçok etkene dayanmaktaydı. Ancak Mustafa Kemal Atatürk, halifelğin kaldırıldığını ilan ettiğinde, Hindistan Yarımadası'ndaki Hilafet Hareketi etkisiz hâle gelmişti ((*Khilafat Andolon*, 2015; Trivedi, 1981).

Mustafa Kemal'in Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkıldığını açıklaması, Hindistan'da ve genel olarak İslam dünyasında geniş çapta tartışmalara yol açmıştı (Trivedi, 1981: 461-462). Bengal Müslümanlarının bir kısmı, diğer İslam ülkelerinde olduğu gibi, onun getirdiği reformları kabul etmekte zorlanmıştı (Khilafat Andolon, 2015). Ancak birçok Bengalli Müslüman entelektüel, Mustafa Kemal Paşa'yı desteklemek için ortaya çıkınca durum değişmeye başlamıştı. Kazi Nazrul İslam (24 Mayıs 1899 – 29 Ağustos 1976) tarafından 1921 yılında Bengalce yazılmış 258 mısralık “Kamal Paşa” (Kemal Paşa) şiiri buna en iyi örneklerden biridir (Efti & Gönenç, 2023: 136-137).

Kemal Paşa, sadece Bengalli Müslüman toplumuna değil, aynı zamanda Hindu aydınlarına da bir ilham dalgası getirmiştir. Nobel ödüllü Bengalli şair Rabindranath Tagore (7 Mayıs 1861 – 7 Ağustos 1941) ile bisikletle dünyayı gezen Bengalli yazar ve gezgin Ramnath Biswas'ın (13 Ocak 1894 – 1 Kasım 1955) yazıları bu bağlamda Türkçe literatürde hiç ele alınmamıştır. Bunun yanı sıra Kazi Nazrul'un editörlüğünü yaptığı Dhumketu (Kuyruklu Yıldız) dergisinde 1922 yılında Hindu kadın şair Sri Sarsibala Basu'nun (1886 - 1929) Atatürk hakkında bir şiirinin yayımlandığı görülmektedir. Basu, elimizdeki bilgilere göre Atatürk hakkında Bengalce şiiri yayımlanmış olan ilk kadın şairdir.

Günümüzde Türkiye ile Bangladeş arasındaki coğrafi uzaklığa rağmen iki ülke arasında yakın ilişkiler görülmektedir. İki ülke arasındaki bu bağ, esas olarak kamu diplomasisi aracılığıyla güçlendirilmiştir. Nazrul'un “Kemal Paşa” şiirine baktığımızda, Atatürk'ün önderliğindeki Türk Kurtuluş Savaşı ve devriminin tüm hikâyesinin burada şiirsel bir şekilde anlatıldığı görülmektedir. Bengalli okurlar, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundaki inkılapları bilmeseler de bu şiirle Kemal Paşa taraftarı olmuşlardır. Kemal Paşa, Bengal'de o kadar popüler olmuştu ki birçok aile

erkek çocuklarına “Kamal” adını vermişti. Kemal kelimesinin kendisi bir kahramanlık sembolü hâline gelmişti. Bengal ulusunun babası Bangabandhu Şeyh Mujibur Rahman bile oğluna Kemal adını vermişti. Mustafa Kemal'in, Bangabandhu'nun siyaset felsefesi üzerindeki derin etkisi de dikkate değerdir. Kısaca, Bangladeş'in bağımsızlık tarihinde ve bağımsız Bangladeş'in felsefi temellerinde Mustafa Kemal'in önemli bir etkisi olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Mustafa Kemal önderliğindeki Türk Kurtuluş Savaşı sırasında Bengal bölgesi İngiltere sömürgesiydi. Bengal bölgesi başta olmak üzere o dönemde tüm dünyadaki sömürge güçlerine karşı duran halklar için Mustafa Kemal bir ilham kaynağı olmuştur. O zamanlar bir İngiliz Kolonisi olan Bengal bölgesinin çeşitli yazılı metinlerinde Mustafa Kemal ve Türk Kurtuluş Savaşı'nın ele alınış biçimi bunu açıkça ortaya koymaktadır.

Bu çalışma, Bengal'in önemli aydınlarından Rabindranath Tagore, Ramnath Biswas ve Kazi Nazrul İslam (bu sıralama doğum tarihlerine göre yapılmıştır) tarafından Atatürk hakkında yazılmış seçkin eserleri inceleyerek o dönemde Bengal bölgesinde Atatürk ve Türk Kurtuluş Savaşı'nın ne anlam ifade ettiğini ortaya koymaktadır. Belgesel tarama yöntemi kullanılarak bu çalışmada, bu üç Bengalli yazarın Türkiye literatüründe hiç değinilmemiş seçkin eserlerinin Türkçe çevirilerine yer verilmiştir ve metin analizi yapılmıştır.

Rabindranath Tagore'un Atatürk Hakkındaki Makalesi

Bengalli şair ve yazar Rabindranath Tagore, Asya'nın ilk Nobel ödüllü şairidir ve eserleri tüm dünyada takdir görmektedir. Rabindranath, eserleri Türkçede yayımlanan tek Bengalli yazardır (Topkaya, 2022). Rabindranath'ın Nobel Edebiyat Ödülü'nü aldığı, Bülent Ecevit tarafından da Türkçeye çevrilen Gitanjali (İlahiler) eseri yanında daha birçok eseri Türkçeye çevrilmiştir.¹ Rabindranath'ın eserleri arasında dikkate değer olanlardan biri de Türk Kurtuluş Savaşı ve Atatürk hakkında yazdığı makaledir.

Bu makale; 24 Aralık 1938'de, Kemal Atatürk'ün ölümünden kısa bir süre sonra, Hindistan İlerici Yazarlar Derneği'nin ikinci oturumuna hastalığı nedeniyle katılamayan Rabindranath Tagore tarafından oturumda okunmak üzere yazılı olarak gönderilmişti (Bhattacharya, 2017). Rabindranath'ın Kemal Atatürk ile ilgili görüşlerini içeren bu yazı, ertesi gün, 25 Aralık 1938'de

başlayarak İbrahim Hoya ve Mehmet Şükrü Erdem tarafından da birçok Tagore eseri Türkçeye çevrilmiştir. İbrahim Hoya, 30'lu-40'lu yıllar gibi oldukça erken tarihlerde, Tagore'un yalnızca “Gitanjali”sini değil, Bahçivan, Meyva Zamanı, Büyüyen Ay, Acıkan Taşlar gibi eserlerini de Türkçeye kazandırmıştır. Daha sonra özellikle “Gitanjali”, farklı tercümanlar tarafından Türkçeye çevrilmiş ve bu çeviriler farklı yayınevleri (Remzi, Dergâh, Doğu-Batı, Kırmızı Kedi, Türkiye İş Bankası...) tarafından basılmıştır. Gitanjali, son olarak, Bülent Ecevit çevirisiyle Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları tarafından 2021 yılında basıldı.” (Topkaya, 2022)

¹ Bu bağlamda, Bangladeş'in ulusal gazetesi “Kaler Kantho”da, Musa Topkaya'nın şu yazısı yer almaktadır: “Türkçedeki Bengal Edebiyatı çevirilerinden bahsetmek gerekirse, bugüne kadar Bengalceden Türkçeye çevrilen eserler yukarıda da belirttiğim gibi daha çok Rabindranath Tagore'dan. En ünlüleri, ilk baskısı oldukça eski bir tarihte, 1941'de, Bülent Ecevit tarafından dilimize “İlahiler” olarak çevrilen “Gitanjali”. Fakat bu ilk değil; benim tespit edebildiğim kadarıyla ilk çeviriler 1920'li yılların sonlarında Osmanlıca olarak başlıyor. Örneğin Tagore'un 1916 tarihli “The Home and the World” romanı Bedri Tahir tarafından “Yurt ve Dünya” olarak 1928 yılında İngilizceden çevrilerek Osmanlı Türkçesi olarak basılmış. 1930'lu yıllardan

Anandabazar Patrika'da² yayımlanmıştı. Yazının ana konusu Atatürk'ün emperyalizme karşı duruşu ve Türk Kurtuluş Savaşı'na değinmeden önce, Rabindranath Tagore bu metinde ağırlıklı olarak geçmiş ve bugün, Doğu'nun ihtişamı ve Batı'nın önemsizliğinden bahsetmiştir. Eski Asya'nın kültürü, geleneği ve güzelliğinin Batılı güçlerin gelişiyle büyük ölçüde zarar görmüş olmasından yakınmıştı. Rabindranath'a göre, Hindistan halkı giderek aşağılanmıştı ve özgüvenini yitirerek bağımlı hâle gelmişti. Mustafa Kemal önderliğinde Türk kurtuluş savaşı bu bağlamda anti-emperyalizm zihniyeti barındırdığı için Hindistanlılara bir umut ve motivasyon kaynağı sunmuştu. Gazetenin arşivinden ulaşılmış bu tarihi belgenin Türkçesi aşağıda yer almaktadır.

“Bir zamanlar Asya'da, Satya Yuga³ olarak adlandırılabilir bir çağ geldi. Bu çağ, çeşitli yönlerde medeniyetin ev sahipliğini yaptı. Eski Asya medeniyetlerinin ışık kaynağı olan Çin, Hindistan, Arabistan, İran dinlerinde, eylemlerinde, davranışlarında ve bilgilerinde çeşitli ışıkları yaktı. O ışıktan alev alarak, Batı'da özellikle din konusunda medeniyet ortaya çıktı. Bir zamanlar Asya'da yanan alevin sönme vakti geldi. Sonra, içsel utancı gizlemek ve içsel ihtişamı korumak için Bhishma, Drona, Bhimarjuna'nın isimlerini⁴ tekrar tekrar zikrettik. Bunun nedenini araştırarak olursak, geçmişin ihtişamı ve bugünün değersizliği konusunda zihnimizde derin bir acı olduğunu anlarız. Zengin medeniyetimizin temelinde yatan eşsizlik ve köyden köye yayılan kültür, Batı selinde boğuldu.

Yavaş yavaş, eğitimimiz yabancı okul müdürlerinin ellerinde olgunlaştıkça, yetersizliğin içimizde var olduğunu, cehaletin doğamızda olduğunu ve sonsuza dek hurafe ve aptallığın yükünü taşıyacağımızı hissetmeye başladık. O zaman, yabancı yöneticiler tarafından manipüle edilmenin ötesine geçme gücümüzün olmadığını kesin olarak kabul ettik. Kıyamete kadar onların lütfuyla şereflenenin kaderimiz olduğunu düşündük. O zamanın Kongre⁵ kahramanları bile kendi güçleriyle kazanmaları gereken macerayı düşünmediler. Dilekçelerle kraliyet hizmetkarlarını kapı kapı dolaştılar; bekçiler tarafından dilencilik yaptıkları için defalarca aşağılandılar. O zamanlar, oldukça az maliyetle mutlu olmanın,

hayatta kalmamız için tek yol olduğunu düşündük. Onlar bizden çalacaklar ve biz şikayet etmeden onlara ne isterlerse vereceğiz. Daha sonra bizden aldıklarının çok azını yine bize bahşedecekler ve biz o bağışları yiyip onlara teşekkür edeceğiz ve onlara karşı çıkmaya cesaret edemeyeceğiz. Boyun eğmek kabullenildi, Batı yüceldikçe yüceliyor ve Doğu herkes tarafından çiğnenen toz yatağında yuvarlanıyor. Zaman zaman bizim ruhani olduğumuzu, onların materyalist olduğunu söyledik. Hastalıktan yıpranmış, oruçtan zayıflamış, cehaletle boğulmuş, küçük ya da büyük tüm felaketlerle karşı karşıya kalmış olabiliriz; ama onlar gibi değiliz.

Böyle bir zamanda, bir atılım ortaya çıkmıştı. Doğu Asya'nın ortasında yeni bir gün ışığının doğuşunu gördük. Uzun süredir Karanlıkta kalınca gelişmenin sadece batıda değil, daha doğuya da yolculuk yapabileceğini hayal bile edemedik. Bir gün, Uzak Doğu'nun en küçük ülkesi Japonya'nın zorlu rakibini kolayca alt ettiğini ve uygar toplumun yüksek mevkilerine çıktığını hayretle gördük. Çok kısa bir sürede Japonya, büyük Batı medeniyetinde depolanmış olan gücü ve bilgiyi elde etti. Batı'nın ölümsüz zaferi, tarih boyunca yavaş yavaş beslendi, yavaş yavaş genişledi, birçok mücadeleden sonra sağlam bir şekilde yerleşti ve yarım asır içinde özgürlüğüne ulaştı. Bunun bu kadar kolay olacağını düşünmemiştik. Şaşırtıcı bir şekilde, bu durumun garip olmadığını fark ettik. İnsanın kendisini tamamen koruyabilmesini ve ayakta kalabilmesini sağlayan mekanizmalarda ustalaşmak uzun bir öğrenim gerektirmez.

Elbette birkaç yıl içinde, zorunlu askerlik yoluyla da olsa, Hint halkını askerliğe alıştırmak mümkündür. Ancak kutsal yazılarımız bizi ruhumuzun gücüne inandırmaya çalışıyor, bu güç yalnızca erdemle elde edilebilecek bir güçtür silahla değil. Dolayısıyla bunu başarmanın yolu da kolay değildir. Buna hazırlanmak zaman alır, kendi zihnimizle savaşmamızı gerektirir. Mahatma'nın talimatı; özgürlüğün silah zoruyla değil, erdemle elde

² Anandabazar Patrika, 1922 yılında Bengal'in Kalküta bölgesinde yayına başlayan bir gazetedir ve hâlâ yayın hayatına devam etmektedir.

³ Hinduizm'e göre, dünyanın dört döngüsü var. Bunlar Yuga olarak adlandırılmaktadır. Satya Yuga, dört Yuga'nın ilki ve en önemlisidir. Bilgi, meditasyon ve kefaretle bu çağda özel bir öneme sahiptir.

⁴ Sanskritçe dilinde yazılmış Hindu destanı Mahabharata'nın ana karakterleri

⁵ Hindistan Ulusal Kongresi, Hindistan Cumhuriyeti'ndeki ulusal bir siyasi partidir. Bu parti genellikle Kongre olarak bilinir. 1885 yılında kurulan bu parti Hindistan'ın özgürlük mücadelesine öncülük etti. Hindistan'ın 1947'de İngilizlerden bağımsızlığını kazanmasının ardından Kongre, Hindistan'daki egemen siyasi parti haline geldi.

edilmesi gerektiğidir. O'nun sözünü kabul edenler, Ruh'un gücünü arıyorlar. Bu yolun takibi, gecikmeyle sonuçlanır.

Bu içsel yoldan ayrı olarak, bireyselliğin hedefi olan bir dışsal yollar da vardır. Bu yollar: yiyecek yolu, şifa yolu, ıstırap yoludur. Bu yolda başarabilmenin tek yolu bilimdir. Sırf bilim peşinde koşarak yaşam mücadelesini vermek bu yolun ana mantrasıdır. Bu yolda İnsan satanizminin hiçbir engeli yoktur. Hatta bu cahillik bilimi de yanına çekmekte ama bunun için bilimi suçlamak haksızlık olur; çünkü bilimin doğal ilişkisi zekayladır, erdemle değil. Burada suçlanması gereken bütün dinler, onları aşağılayan, zulmeden, akıllarını kör eden, birbirini tecrit eden, yargısız davranışlarını yolda yük haline getiren dinlerdir.

Yüzyılı aşkın bir süredir, güçlü Batılı ulusların yönetimine tabiyiz. Ancak yirminci yüzyılda, makine gücünün bu aşırı gelişme çağında bile yemeksiziz, hastayız, yoksulluğa ciddi bir şekilde maruzuz. İnsanları hakaretlerden ve musibetlerden koruyan ilime biz henüz ulaşamadık. Bu ilim Japonya'ya ait, bize değil, her ne kadar Japonlardan daha az zeki olmasak da. Japonya gözlerimizin önünde o kadar güçlü hale geldi ki Avrupa'nın uluslarının gururu bu küçücük adanın önünde aşınıyor. Japonya, aradan geçen yüzyıllarda batı ilminde ustalaşarak bu ihtişama kavuşunca, aklımızın kapısına güçlü bir darbe indirildi, yüreğimize bir uyanış çağrısı geldi. Asya'nın en batıdaki yurdunda, Avrupa'da Avrupa'nın Hasta Adamı diye hor görülen Türk'ün nasıl bir kuvvetle hakaret bağlarını kırdığını gördük. Asya'da bu iki ülkenin kendilerini yüceltme örneklerini görünce, sıkıntılı tarihimizin karanlığına bir güven ışığı vurdu. Özgürlük beklentimiz imkânsız olmadığını ve istediğimizi elde edebileceğimizi anladık.

Asya semalarında dalgalanan Türk bayrağını tüm fırtınalardan korumuş devlet adamının vizyoner, kahraman, uhrevî ruhunu selamlıyoruz. Sadece Türkiye'ye güç vermekle kalmamış, o gücün çarkı Hindistan topraklarını da sallamış. Kararlılığın, büyük azmin ve yılmaz ümidin önündeki en çetin engellerin bile kalıcı olamayacağını anlatan bir mesaj geldi ondan. Kemal Paşa bir gün korkusuzca çetin yolları gezdi. O gün önünde yenilgi olasılığı da vardı ama kararlılığından asla vazgeçmedi. Avrupa'nın yükselen aslanını mağarasının ağzında durdurdu. Bu cesaret, onun Asya'ya armağanıdır.

Biyografisi hakkında her şeyi bilmiyorum, anlatacak zamanım da yok. Her şeyden önce

Türlere verdiği siyasi özgürlükle, Türkleri içinde buldukları tehlikelerden kurtardığını söylemekle yetinelim. Müslüman inancının şevkinin ortasında durarak dinin körlüğünü şiddetle inkar etti. Bu körlüğü yendikten sonra Kemal'in nasıl zarar görmediğini biz şaşırarak gördük. Savaş alanında gösterdiği cesaret nadirdi. Zekanın görkeminde körlüğü bastırmak onun en büyük vasfı, en büyük özelliğidir.

Diğer topluluklar hakkında konuşmak istemiyoruz, bunu söylemek güvenli değil. Kendimize baktığımızda, zihin umutsuzluğa kapılır. Hindistan'ın Müslüman toplumuna söylenmesi gerekenleri bizzat Müslüman lider Kemal Paşa söyledi, İranlı Rıza Şah Pehlevi söyledi.

Türkiye'yi özgürleştirdiği için değil, aptallıktan çıkarıp özgürlük mantrasını okuduğu için tüm Asya Mustafa Kemal'in yasını tutuyor. Bu mantrayı kabul etmeyen zavallı millet acınacak durumda. Türkleri verdiği canlılık hiç bitmeyebilir ama biz sefilleriz, Asya'da kime bakacağız. Artık Japonya'ya sırtımızı dönecek zamanımız yok. Şimdi, Çin'in canlılığının iki katına çıkacağı ve Japonya'yı mağlup edeceği umuduyla teselli buluyoruz. Yenilse bile yenilmez. Böyle büyük bir kast uyandırılabilirse, bu uyanışın gücü Hindistan'ı etkileyecektir. Dolaylı olarak Hindistan'a fayda sağlayacaktır.

Siz ilerleme yolundaki genç seyyahlar, bugün birlik olduğunuz gün, şanlı tarihiyle tüm Asya kıtalarının fethine öncülük eden, tüm Asya'nın önünde ilerleme yolunu açan Mustafa Kemal'a Hindistan'ın yeni çağ selamlarını gönderiyoruz." (Tagore, 1938)

Rabindranath'ın bu makalesine göre, Hindistan'da bu kadar çok inancın, dinin ya da hurafenin altında yatan sebep, ölümden sonraki hayat ve cennet beklentisidir. Hindistan halkı o kadar bağnaz bir düşünce içindedir ki sanki batıların alınlarında dünyadaki tüm saadetleri alma hakkı, Hintlilerin alınlarında ise ölümden sonra cennet yazmaktadır. Hindistan halkı, İngiliz yönetiminin sömürsünü protesto etmek yerine bu acıyı alın yazısı olarak kabul etmişti. Ve bu krizin ortasında, Kemal Atatürk'ün bir kahraman olarak ortaya çıkması ve eşi benzeri olmayan bir zafer kazanması, tüm Asya için bir gün doğumu gibiydi. Rabindranath bu metinde Japonya'nın yükselişinden bahsetmişti. Japonya, Hintlilerin imkansız gördüklerini başardı ve çok kısa bir sürede batı öğretileri ve mühendisliğinde ustalaştı. Mahatma Gandhi'nin "Özgürlük zorla değil, erdemle elde edilmelidir" sözüne atıfta bulunan Rabindranath, bu ilkeye karşı olmadığını ancak bu şekilde başarılı olmanın uzun zaman aldığını düşündüğünü söylemişti. Kazi Nazrul İslam'ın Gandhi ile ilgili bir yorumu da bu açıdan önemlidir. Nazrul, "Dhumketu" (Kuyruklu Yıldız) dergisindeki ilk başyazısında şöyle yazmıştır: "Kendinizi bilerseniz, liderinizin zihnindeki gerçeğini bilerseniz, kendinize sarsılmaz bir inancınız olur. Mahatma Gandhi bu özgüveni ve

kişinin kendine olan sarsılmaz inancını öğretiyordu. Ama biz onu anlamadık. "Ben varım!" demeden herkes "Gandhiji var!" demeye başladı. Bizi devre dışı bırakan bu düşüncedir. Bu en büyük köleliktir. Kalbinde bu kadar esaret hissedenler, dış esaretlerden nasıl kurtulabilirler?" (İslam, 1922b).

Hindistanlılar için ilk umut ve ilham kaynağı Japonya iken, daha sonra yerini Kemal Paşa almıştır. Rabindranath makalesinde bunu anlatmaya çalışmıştı. İmkansız gibi görünen bağımsızlığı kazanmanın mümkün olduğu görüşünü Kemal Paşa'yı örnek göstererek ifade etmiştir. Kemal Paşa, Asya'nın Avrupa'ya karşı mücadelesinde Rabindranath'ın idolü olmuştur. Rabindranath, bir Hindu olarak, Hindistan Yarımadasında Müslüman bir lideri örnek göstermenin yaratmış olabileceği potansiyel sorunların tamamen farkındaydı. Ayrıca Atatürk, Hindistan yarım adasındaki Müslümanların bir kısmı tarafından da hilafet karşıtı olduğu gerekçesiyle kabul görmüyordu (Trivedi, 1981: 463). Biraz ümitsizce, "Kendime baktığımda, zihnim umutsuzluğa kapılıyor. Hindistan'daki Müslüman topluluğa söylenmesi gerekenleri Kemal Paşa ve İranlı Rıza Şah Pehlevi söyledi." diye belirtmişti. Rabindranath ayrıca Kemal Paşa'nın ölümünden sonra "Bugün tüm Asya onun yasını tutuyor, Türkiye'yi özgürleştirdiği için değil, aptallıktan kurtuluş mantrasını⁶ okuduğu için." ifadelerini kullanmıştır. Arap dünyasını kastederek Rabindranath, "Mantrasını kabul etmeyen sefil milletin durumu içler acısı" demişti (Bhattacharya, 2017).

Rabindranath "dünya şairi" olarak kabul edilse de her şeyden önce Asyalı bir adamdır. Kimliği bu kıtada kök salmıştır. Onun gözündeki devrimci kahraman, Avrupa'nın ya da Amerika'nın lideri değil, kendisi gibi bir Asyalı, Kemal Atatürk'tü. Rabindranath, bu düşüncesinden Mustafa Kemal'in ölümünün ardından yaptığı açıklamada da bahsetti. Orada hem Hindulara hem de Hintli Müslümanlara şöyle seslendi (Bhattacharya, 2017):

"Hindu yurttaşlarıma, dinimizle ilgili söyleyebileceğim şey, toplumumuzun anlamsız ritüeller ve törenlerle dolu olduğudur. Hurafelerinizden vazgeçmez ve yeni çağın çağrısına kulak asmazsanız yok olursunuz. Herhangi bir eleştiriye kızan Müslüman hemşerilerimin dikkatlerini ancak Türkiye ve İran örneğine çekebilirim." (Anandabazar Patrika, 22 Kasım 1938)

Bunun dışında da Rabindranath, "Parosshe" (Pers'te) adını verdiği İran seyahatnamesinde de Atatürk önderliğindeki yeni Türkiye'den bahsetmişti. Rabindranath, seyahatnamesinde, Türkiye, Kemal Paşa'nın önderliğinde modernleştikten sonra yeni hükümetin Adalet Bakanı'nın, modern ulusun 'efsanevi hurafeleri' ortadan kaldıracağını söylediğini aktarmıştı. Türk bakanın bu medeni milleti inşa etme yönündeki umut dolu sözlerine yer vermişti (Roy, 2017). Örneklerde görüldüğü gibi, yazıları ve konuşmaları Rabindranath'ın Atatürk'ten son derece etkilendiğini ve onu örnek aldığını açıkça ortaya koymaktadır.

⁶ Mantra kutsal Hindu ezgilerine verilen addır. Burada "aptallıktan kurtuluş mantrasını okumak"tan kastedilen toplumun bağnaz düşünceleri terk etmesini sağlayarak, çağdaş ve bilimsel düşünceye davet etmektir.

Ramnath Biswas'ın Yazdığı "Torun Turki" (Genç Türk) Kitabı

Ramnath Biswas (1894 - 1955), 1930'ların ortalarında Türkiye'ye gittiğinde Mustafa Kemal Paşa iktidardaydı. Hilafetin kaldırılması, o dönemde Bengalli Müslüman toplumunda oldukça heyecan yarattı. Türk milletinin Kemal Paşa önderliğindeki bu ilerlemesi, Bengalliler de dahil olmak üzere tüm dünyada emperyalist güçlerin hakimiyetinde yaşayan milletlere ilham vermişti. Buna rağmen birçok Bengalli Müslüman da bu ilerlemeyi kabul edememişti (Trivedi, 1981: 463). Bu konular Ramnath'ın kitabının çeşitli bölümlerinde ortaya koyulmaktadır. "Torun Turki" (Genç Türk) sadece bir seyahatname değil, aynı zamanda modern Türkiye'yi anlatan bir belge niteliğindedir. Bu kitap ilk kez 1941 yılı Aralık ayında yayımlanmıştır.⁷

Bu kitapta yazar, Türkiye'ye yaptığı eşsiz seyahat deneyimini ele almıştır. Eser, Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki Türkiye'nin, Osmanlı'dan modern Türkiye'nin başlangıcına kadar olan sosyo-ekonomik tablosunu kapsayan bir seyahatnamedir. Ramnath, kitabı "Torun Turki"de Mustafa Kemal Atatürk'ün başarılarından bahsetmiş ve Atatürk'e ilişkin değerlendirmelerde bulunmuştur. Ramnath, Doğu Asya'ya seyahat ettikten sonra şimdi Avrupa'ya gitmektedir. Adana üzerinden Ankara'ya, oradan da Haydarpaşa üzerinden İstanbul'a gidecektir. Yazar, Ankara yolunda, daha sonra polis olduğunu öğreneceği üst düzey bir memur ile tanışır. Bu memurla sohbetleri yazarın yolculuğu hakkında bilgi vermektedir. Tüm bu yolculuğu bisikletle yapan yazar daha sonra İstanbul'a giderken bir güvenlik görevlisiyle karşılaşır. Görevli yazara, "Muhtemelen Türkiye tarihinde bisikletle seyahat eden ilk turistsin." der. Yazar, "Çok iyi, bir rekor oldu." ifadesinde bulunur. Yazar, kimliğini gizleyen üst düzey polis memuruyla sohbet ederken, Ankara'da nerede kalabileceği konusunda tavsiye ister. Polis memuru, "Bunu düşünmenize gerek yok. Polisler sizi karakoldan alacak ve bütçenize göre otel bulacak." der ve yazar da polislerin bu iyiliği neden yapacağını sorar. Memur şöyle cevaplar: "Böyle bir iyilik bize değil, sadece size. Belki de Hint dini adına hoş olmayacak bir şeyi yaparsınız diye tedbirlerimizi alıyoruz. Güvenlik açısından böyle yapıyor."

Yazar bu sefer şunu sorar: "Bizim memleketten vaaz vermek için bu ülkeye gelen oldu mu?"

Memur, "Vaaz vermeye değil, Atatürk'ü öldürmeye gelmişlerdi. O zamandan beri hiçbir Hindistanlının Ankara'ya girmesine izin verilmiyor. Ama senin durumun farklı. Senin dinin farklı, Müslüman ya da İslamcı değilsin, o yüzden serbest bırakıldın."⁸ Daha sonra yazar, "Türkiye'ye Türklerle düşmanlık yapmaya değil, dost olmaya geldim" der. (Biswas, 1941: 57)

Mustafa Kemal'in önderliğinde kurulan modern Türkiye Cumhuriyeti ve yapılan yenilikler, Hindistan'ın Nazrul ve Rabindranath gibi yazarları tarafından emperyalizme karşı koyabilmek için yeni bir güç olarak anlaşılmıştı. Ancak öte yandan bir grup hilafetin kaldırılmasını Türkiye için bir gerileme olarak

⁷ Kitabın kapağında bu bilgi bulunmaktadır. Yayınevi olarak "Porjotok (Gezgin) Yayınevi, Kolkata, Hindistan" yazmaktadır.

⁸ Bu ifade yazar Ramnath Biswas'a aittir. Bu çalışma için bu bilginin doğruluğu kontrol edilmemiştir.

değerlendirmişti ve bunun Kemal Atatürk'ün bir komplosu olduğunu düşünerek, Atatürk'ü suçlamıştı (Trivedi, 1981: 464). Bu sebeple bazı kişilerin Atatürk'ü öldürmek üzere Ankara'ya kadar geldikleri "Torun Turki" kitabında anlatılmıştı.

Yazar Ramnath, Ankara'da konaklarken yine bir polis memuruyla görüşmesinin Türkiye'nin ulusal güvenliği adına resmî bir kural olduğunu belirtmiştir (Biswas, 1941: 61). Bu seferki polis memuruyla sohbetinde yazarın dinî kimliği, o dönemde Hindistan'daki dinî hareketler ve yazarın Mustafa Kemal Atatürk ile ilgili yorumları gündeme gelmektedir. Bu konuşmanın can alıcı kısmı şöyledir:

Adınız ne?

Benim adım Ramanath Biswas.

Hangi dine mensupsunuz?

İnanığım din Budizm'dir.

Dininize göre Tanrı kimdir?

Kişiyeye göre değişiyor.

Yine de dininizin bu konuda bir emri yok mu?

Hayır, özel bir emri yoktur. Dinimize göre, Tanrı yoktur diyenlerin de toplumda yeri vardır.

Tanrı hakkında ne düşünüyorsunuz?

Şimdi Tanrı hakkında hiçbir düşüncem yok ama Tanrı'ya durmadan dua edenlere karşı ciddi bir öfkem var. Diyelim ki biri size sürekli sebepsiz yere sesleniyor, ne yapardınız?

Yanaklarına iki tokat atardım.

Ben de öyle düşünüyorum. Bu dualar değersizdir. Ama bunun fakirleri kandırmak için bir oyun olduğunu söyleyebilirim.

Tıpkı sizin gibi... Siz de bizi aptal yerine koyarak kandırmaya geldiniz. Öyle değil mi?⁹

Aldatılmaya müsaitseniz, ben yapmasam da başkası mutlaka aldatır. Dikkat edin.

Dikkat ettiğimiz için zaten saklanamadınız.

Benim gibi bir insanın hareketini gözlemleyerek dikkatinizin değerini belirlerseniz, büyük bir hata yapmış olursunuz.

Nasıl yani?

Her şeyden önce benim ülkemle, devletimizle sizin ülkeniz arasında hiçbir ilgi ya da ilişki bulunmamaktadır. Ülkemizden binlerce kişi bile gelse bundan dolayı zarar görebileceğiniz bir durum söz konusu değildir. Duymuş olabilirsiniz, Türkiye'ye Mustafa Kemal'i öldürmeye gelen iki Hintli'nin dini İslam'dı.¹⁰ Daha önce de dinî görüşümü duydunuz. Müslüman olmadığımı da kanıtladım. Dolayısıyla, beni yanlış anlamanız için bir sebep yok.

Mustafa Kemal ile tanışmak ister misiniz?

Hayır, efendim.

Neden?

Görüşmemek daha iyidir. Müslüman olmadığımı biliyorsunuz, ancak para düşüncesi her zaman aklımda. Para için neler yapabileceğimi kim bilebilir? İkincisi, bu tür insanlarla tanışmadan çalışmalarının sonuçlarını görmek daha iyidir. Kırsal kesiminizdeki ilerlemeleri gördüm. Her ilerleme Atatürk'e olan saygımı arttırdı. Dahası, Atatürk'ün yaptıklarını gördükçe ona olan saygımın daha da artacağını düşünüyorum. (Biswas, 1941:61-63)

Yukarıdaki sohbetinde, Müslüman Hindistanlıların Atatürk karşıtı olduğuna dair bir ima olsa da, yazar burada Atatürk'e zarar vermek için mutlaka Müslüman (hilafet destekçisi) olmak gerekmediğine para için de bunun yapılabileceğinin mümkün olduğuna dikkat çekmiştir. Bir kere, Müslüman olmak Atatürk düşmanı olmak demek değildir. Bengalce yazılmış "Kemal Paşa" adlı meşhur şiirin sahibi Kazi Nazrul İslam'ın kendisi bir Müslümandı. Öte yandan, bir devletin, dinî kurullarla yönetilen bir devlet olmaktan çıkıp modern bir devlet oluşunu din düşmanlığı olarak kabul edenler Atatürk'ün düşmanıdır. Ayrıca belirtmek gerekir ki böyle düşünen insanlar için hilafetin kaldırılması sömürgeleikten kurtulmaktan daha zararlı ve gerileticidir.

Aynı zamanda yukarıdaki sohbetin son kısmında yazar Ramanath Biswas'ın Atatürk'le şahsen tanışmak istememesine rağmen Türkiye'nin modernleşmesinin yazarın Atatürk'e karşı olan saygısını artıracığı ifadeleri Mustafa Kemal Atatürk'ün şu sözleriyle de örtüşmektedir.

"Beni görmek demek mutlaka yüzümü görmek değildir. Benim fikirlerimi, benim duygularımı anlıyorsanız ve hissediyorsanız, bu kâfidir."

Bu kitapta Hindistan ve Türkiye arasındaki ilişkiye, yazarın deneyimi açısından yer verilmiştir. En önemlisi o dönemde modernleşmeye çalışan Türkiye, yazarın gözünden çok çeşitli açılardan anlatılmıştır. Doğal güzelliklerden modern Türkiye'nin Türk halkının ruhu üzerindeki etkisine, Kemal Atatürk'ün temsiline ve Türkiye'nin genel dinî ve siyasi geçmişine dair yazar kendi yorumlarını yapmıştır. Böyle bir pasaj, kitabın 65. sayfasında yer almaktadır. Yazarın sinemaya gittiği gün, sinemada Atatürk'ün bir konuşması gösterilmiştir. Yazar, Atatürk'ün konuşmasına ve bu konuşmadaki güçlü liderliğine ilişkin analizinin yanı sıra, Türk dinleyicilerinin tepkisini derinlemesine gözlemlemiştir.

"O gün Atatürk'ün bir konuşması vardı. O konuşma yaparken bazı kişiler onun konuşmasını yarıda keserek dinî yönetimi destekleyen sloganlar atıyorlardı. O sıralarda Atatürk'ün yüzündeki ifade inanılmaz derecede değişiyordu. Gözleri yanıyor gibiydi, boğazındaki damarlar öne çıkıyordu ve elleri yumruk haline geliyordu. Daha önce filmde, ara sıra öfke patlamaları yaşasa da muhakemesini

⁹ Burada polis memuru, yazarın Türkiye ziyaretinin amacını ve bu ziyaretin Türkiye'nin güvenliği açısından herhangi bir zarar teşkil edip etmediğini anlamak için ters sorular soruyor.

¹⁰ Bu ifade yazar Ramnath Biswas'a aittir. Bu çalışma için bu bilginin doğruluğu kontrol edilmemiştir.

kontrol edebilen Lenin'in konuşmalarını da görmüştüm ama Atatürk'ün konuşmasında muhakeme ve öfke birbirine karışıyordu. Seyircilerin yüzlerindeki ifadeleri görebiliyordum. Muhafızlar ne zaman slogan atsa, kalabalık öfkeyle kükrüyordu. Halkın Atatürk'e olan sempatisi seyircilerin yüzlerinden okunuyordu." (Biswas, 1941: 65)

Yazar, Ankara'da bulunduğu sırada Atatürk'ü bir kahvehanede oturup sohbet ederken görmüştü. Ama yanına gitmemişti. Atatürk'ü gördüğünü kitabında şöyle anlatmaktadır:

"Atatürk aristokrasiden nefret ederdi, bu yüzden sıradan kahvehanelerde sıradan subaylarla bir arada bulunabiliyordu. Bir gün onu böyle bir durumda bulma fırsatım oldu. Ülkemizde fırsatı iyi kullanmak, bir çıkar elde etmek demektir. Ama Türkiye'de çıkar düşünmeyerek fırsattan yararlanmak istedim. Atatürk'ü gördükten sonra yanına gitmeden başka bir kahvehaneye gittim." (Biswas, 1941: 72-73)

Yazarın Mustafa Kemal Atatürk'e olan bağlılığı, kitabın çeşitli kısımlarında kendini göstermektedir. Yazar, güvenlik görevlilerinden başlayıp sıradan Türk vatandaşlarına kadar birçok kişiyle yaptığı sohbetlerde Atatürk'ün Yeni Türkiye'si ve Atatürk hakkında övgü dolu sözler ve ifadeler duyduğunu belirtmiştir. Yazar kitabında, kendi kendine konuştuğu bazı bölümlerde bile Atatürk ve modern Türkiye hakkında övgü dolu ifadeler yer vermiştir.

Yazar, bisikletle dünyayı gezen bir turist olarak, bazen ormanlarda, uzak bölgelerde uyumak ve geceyi geçirmek zorunda kaldığını belirtmiştir. Türkiye seyahati sırasında kendisiyle şakalaşarak şöyle demiştir: "Atatürk yüzünden ormanın vahşi hayvanları bile kaçmıştır (orman güvenli hâle gelmiştir), dolayısıyla ormanda güvendedim." Kitabın 96. sayfasında yazar şu notu düşmüştür:

"Geceleri bile su basmış ormanda uyumaktan korkmuyordum. Buradaki ormanın derinliklerinde belki vahşi hayvanlar vardır. Çocukken zihnimi dolduran tüm hayaletler artık aklıma gelmiyor. Sürekli şöyle bir şey aklıma geliyor, ormandaki vahşi hayvanlar bile Atatürk korkusundan kaçmış. Ormanda uyurken tıpkı evimde uyurmuşum gibi hissettim." (Biswas, 1941: 96)

107. sayfada, İstanbul'a gelen yazar, Türklerin misafirperverliğinden etkilenmiş, Atatürk önderliğinde Türkiye'nin laikleşmesini Türklerin misafirperverliğinin nedeni olabileceğini belirtmiş ve takdir etmiştir. Türkler bağnaz bir millet olsaydı, gayrimüslim olarak Türkiye'de böylesine güzel bir misafirperverliği asla göremeyeceğini düşünen yazar şöyle yazmaktadır:

"Bugün Türk milleti yobaz kalmış olsaydı, onlardan gördüğüm yardım ve sempatiyi görmem zor olurdu. Dahası, birçok Avrupa medeniyetinde de dinin dar görüşlülüğünden

sık sık rahatsız olmuşumdur. Bugün Atatürk sayesinde dinin etkisi devlet ve millet bilincinden silinmiştir." (Biswas, 1941: 107)

Atatürk'ün önderliğinde yeni Türkiye'de atılan çeşitli adımların canlı anlatımı da bu kitaba ayrı bir boyut katmaktadır. Örneğin, bir köy gezisinde yedi yaşındaki bir çocuktan yetmiş yaşındaki bir yetişkine kadar herkesin Latin harfli Türkçe öğrenmeye başladığını görmüştür. Yine kitabın farklı kısımlarında Türk milliyetçiliğinin Kemal Atatürk önderliğinde gelişimini kendi düşünceleri üzerinden tahlil etmiştir. Kısaca Yazar Ramnath Biswas, Kemal Atatürk'ün büyük bir hayranıydı. Atatürk, yazar gibi dönemin küresel emperyalist güçlerinden kurtulmak isteyen tüm aydınlara ilham kaynağı olmuştur.

Kazi Nazrul İslam'ın Edebiyatında Türkiye

Bangladeş'in millî şairi Kazi Nazrul İslam'ın (24 Mayıs 1899 – 29 Ağustos 1976) yazdığı manzum ve mensur eserler her zaman isyanı ve devrimci ruhu ifade etmektedir. Sosyal, politik, ekonomik konular hakkında fikirlerini dile getirmektedir. Nazrul, sadece sanat konusunda değil, her türlü zorbalığa, krize ve o dönemde dünyanın en sert gerçekliği emperyalizme karşı her zaman açık sözlü olmuştur. Edebiyatında tüm bu konuları eleştirmiş ve her türlü haksızlığa isyan etmiştir. Bu bağlamda 'Kemal Paşa' şiiri buna bir örnektir (Efti & Gönenç, 2023: 137).

Birinci Dünya Savaşı'nda yenilgiyle uğrayan Osmanlı İmparatorluğu, anakarası dışındaki tüm toprakları kaybetmiş ve sonrasında yabancı işgalciler anakaraya da girmişlerdir. Yunanistan Anadolu'nun büyük bir bölümünü işgal etmiştir. Türkiye, 13 Ağustos 1921'den 12 Eylül 1921'e kadar Mustafa Kemal Atatürk önderliğindeki Türk kuvvetleriyle Sakarya Nehri kıyısında, İngiltere ve Fransa'dan askeri destek alan Yunanistan'ı Türk ankarasından çıkarmak için büyük mücadele vermiş ve bu savaşı kazanmıştır (Efti & Gönenç, 2023: 136). "23 Ağustos ile 13 Eylül arası, yani 22 gün 22 gece süren savaş 900 yıllık Türkiye tarihi açısından en kanlı ve en inatçı direniştir. Fatihlerin torunları ana yurdu savunmayı da bilmişti" (Ortaylı, 2019, s. 218).

Bu zaferin haberi Bengal bölgesine ulaşır ulaşmaz Nazrul 258 mısralık "Kemal Paşa" şiirini yazmıştır. Bengalce yazılmış şiir, Ekim ayında Kalküta'da yayımlanmıştır. Kısa sürede Bengal halkı arasında popüler olan bu şiir, Bengal halkının zihninde, emperyalist gücün zincirlerinden kurtuluşun ve hürriyetin umudunu yeşertmiştir (Davaz, 1999). Şiirin ünlü satırı o dönemde tüm Bengal'de yankılanmaktadır: "Kamal Tune Kamal Kiya Bhai" (Harikalar yarattın sen Kemal, harikalar). Şiirin yankısı, tüm Hint alt kıtasına bağımsızlık ruhuyla ilham vermiştir. 1971'de Bangladeş'in kurtuluş savaşı sırasında bile bu şiir kurtuluş savaşçılarının sesiyle söylenmiştir. Nazrul, Atatürk'ün emperyalizmin güçlerine karşı kazandığı zaferin bu şiirsel anlatımıyla Bengal edebiyatına da önemli bir katkıda bulunmuştur (Efti & Gönenç, 2023).

Bu konuyu Bangladeş'teki Türkiye'nin eski Büyükelçisi Kemal Özcan Davaz şöyle anlatmaktadır:

"Gazi Nazrul İslam; eşsiz bir kumandan, bir kahraman ve bir ulu önder niteliği ile Mustafa Kemal ve Kurtuluş Savaşımız hakkında bir ilk şiiri, hatta destanı yazan kuşkusuz ilk ve tek yabancı

şairdir. Nitekim 1921'de henüz 22 yaşında iken, Sakarya zaferi haberlerinin Kalküta üzerinden Hindistan'a ulaşması ile kaleme aldığı bu şiir, hemen Bengal Müslümanlarının dilinde bir zafer şarkısı olmuş ve bu şarkının yankısı bugünlere kadar da ulaşmıştır. Bilindiği kadarı ile o tarihe kadar Mustafa Kemal hakkında Türkiye'de bile tek bir methiye veya şiir yazılmamıştır." (Davaz, 1999)

Bangladeş'te "Kemal Paşa" şiiri kısa sürede o kadar popüler olmuştur ki Kemal Paşa'nın zaferi adeta Bengallilerin zaferiymiş gibi herkesin ağzından duyulmuştur. Kemal, yeni doğan erkek çocuklarına isim olarak verilmiştir. Savaş meydanının yiğit kahramanı Kemal, Nazrul'un şiiriyle yeniden doğuşun ve kurtuluşun simgesi haline gelmiştir. Bengal ulusunun babası Bangabandhu Şeyh Mujibur Rahman da çocuğuna Kemal adını vermiştir. Bu, Bangabandhu'nun Mustafa Kemal Atatürk'ten ne kadar ilham aldığını göstermektedir.

258 satırlık bu uzun şiirin Türkçe kısaltılmış biçimini içeren bir küçük kitapçık, 1968 yılında Türk-Pakistan Kültür Cemiyeti Genel Merkezi tarafından Ankara'da yayımlanmıştır. Bu anonim şiir için "kısaltılmış" yerine "sadeleştirilmiş" demek daha anlamlı olur; çünkü şiirin esas hali çok daha coşkulu ve askeri bir eylem çağrısı içeren asi ifadelerle sahiptir.

"Hamiyetli annenin cesur evlâdı
Kemal kükretmektedir.
Karanlıklardan imdat diye
Sesler yükselmektedir.
Kardeş Kemal! Fevkalâdesin!
Harikasin, şayanı hayretsin!
Ey Kemal! Düşmanları yok eden
Kılıcını biziz alkışlayan
Söyle var mı bu dünyada
Türk kılıcından korkmayan?
Böyle Kemallere ihtiyacımız var
Bitmeyen mucizeler yarattın sen
Kanla sıırıslıkam Kemal
Gözün yaşına bakmazsın sen
Kırık uçlu bu mavi süngü
Delmeğe deşmeğe hazırdır aman!
Yaşasın Cesur! Yaşasın Yaman!
Aldık intikam, haris düşman
Hain düşmanı ayağınla ez
Böyle ve sertçe ayağınla ez
Yaşasın Cesur! Yaşasın Yaman!
Gökte güneş kıpkırmızı kan
Mehmetçığı lekeleyen
Hırsız gibi yurda giren
Darbe ile püskürtülüyor
Hezimetle atılıyor
Zehirli solucan gibi düşman
Sinsi sinsi girdi kaldı
Vatanda hür insanları zorladı

¹¹ Yayında bu kısaltılmış biçimi hazırlayan ve çeviren kişinin adı belirtilmemektedir.

Sonunda fakat dersini aldı.
Ve Türk getirdi gâvuru dize
Yaşa kardeşler, yaşa size!
Felek bile onlara küsmüş
Onlar asker tuzağına düşmüş
Tavuk kadar kuvveti yoktu onların
Çekmeğe dizginini Türk atının
Gelmek ne ahmaklık idi.
Gökyüzünde iki renkli bulut
Biri kan kırmızı biri karanlık
Kin kanlarına siyah renk vermiş
Düşman rengidir bu kapkaranlık
Vahşi hayvan sürüsü gibi onlar!
Yanında dolaşır akbabalar
Vicdansız onlar
Şerefsiz onlar
Kanları karanlık mavi su
Vahşi hayvan ordusu
Dayaktan acımakta sırtınız
Bu kadar mıdır cesaretiniz?
Süngüler delik deşik etmiş sizi
Harbe geldiniz ölü gibi
Gidin, gidin!
Asker kanını hiç gördünüz mü?
Ne kadar taze
Ne kadar kırmızı
Ne kadar sıcak
Gidin ölüler gidin!
Yürüyün çekilin çünkü
Kemal o cesur Kemal
Peşinize düştü
Ülküsünü de yazdı şöyle
Herkes hürriyet veya kimseye
Duyuyor musunuz pencereden gelen kadın seslerini
Kimsin sen gururlu kahraman dediklerini
Bilmez misiniz cahil kardeşler
Bu bizim Kemal
Parlak görünüşlü ve yakışıklı
Kemal bizim Kemal
Evleri şenlendirin tören zamanı geldi
Çünkü Kemal bizim kardeş Kemal geldi
Şayanı hayretsin Kemal
Mucizeler yarattın Kemal."¹¹ (*Devrim Şairi Nazrul İslâm*, 1968: 8-10)

Kemal Paşa şiiri ele alınırken, Nazrul'un şiiri yazdığı dönemdeki yaşama ve olaylara da ışık tutmak gerekir. Nazrul, 1917'de henüz 18 yaşındayken, Birinci Dünya Savaşı sırasında İngiliz kuvvetleri için savaşmak üzere orduya katılmıştır. Kısa süre içinde "Habildar"¹² rütbesine terfi etmiştir. Boş zamanlarında Arapça, Farsça ve Urduca öğrenmiştir (Bhattacharyya, 2017; Sohel, 2018). Daha sonra Nazrul'un şiirlerinde bu dillerin kelimelerinin çok etkili kullanıldığını görülmektedir. Bu kullanım "Kemal Paşa" şiirinde de görülmektedir. Şiirin orijinali Bengalce yazılmış olmasına rağmen,

¹² Habildar aslen Farsça bir kelimedir ve "sorumlu kişi" anlamına gelir. Britanya İmparatorluğu'nda ordu rütbesi olarak kullanılmıştır.

Arapça, Farsça ve Urduca kelimeler de kullanılmaktadır.

Asker hayatının etkisi, şiirin tamamında görülmektedir. Nazrul, Mustafa Kemal Atatürk'ün güçlerinin bazen savaş sırasında bazen savaş sonrası zafer yürüyüşünde kullandığı sol-sağ-sol melodisi üzerinden resmetmeye çalışmıştır. Nazrul'un yazdığı gibi, şiirin ritmi askerlerin geçit törenini yansıtmaktadır. Bunu derinden anlayabilmemiz için şiirin Bangladeş'in eski Türk Büyükelçisi Kemal Özcan Davaz'ın çevirisine bakmamız gerekir.

"Drama türünde 258 mısralık bir epik eser olan Kemal Paşa şiiri, savaştan yorgun yaralıları ve şehitlerini omuzlarında taşıyarak, ama gururlu, muzaffer ve dimdik, sevinçle, şevkle zafer şarkıları, Kemal Paşa'ya övgüler söyleyerek cepheden dönen Gazilerin, tepelerden, vadilerden, köylerden geçerek Kemal Paşa'nın bulunduğu karargâha ulaşmasını ve O'nun önünde yaptıkları zafer geçidini anlatır. Şiirin son bölümünde Enver Paşa'ya da bir kısa atıf vardır. Sırf bu atıf, bazılarınca ileri sürülen ve şiirin askerliği sırasında, Basra'ya, Halep'e kadar ilerleyen İngiliz orduları arasında bulunduğu yönündeki iddiayı da kendiliğinden cerh eder. Enver Paşa'yı Millî Mücadele sırasında Anadolu'da zanneden Nazrul'un, Kurtuluş Savaşı'nı uzaklardan izlediği bellidir. Şiir bir marş ölçüsündedir, gümbür gümbür. Zafere, istiklâl uygun adım yürüyüş gibidir; Sol Sağ Sol, Bam, Den, Bam, Tram, Tram, Tram sesleriyle. Asi Şair Kazi Nazrul İslam henüz 22 yaşındadır. 1921 Ekim'inde Kalküta'da yazar, okur, çalar, söyler "Kemal Paşa"sını. Artık Bengalliler için de bağımsızlık meşalesi yakılmıştır." (Davaz, 2000: 78-79)

Asıl şiiri Bengalce'den Türkçe'ye çeviren Bangladeş'in tanınmış şairi ve Bangla Akademisi'nin yöneticisi Mohammad Nurul Huda'dır. Daha sonra Kemal Özcan Davaz tarafından İngilizceden Türkçeye çevrilmiştir (Davaz, 1999).

Bu şiir, şüphesiz Nazrul'un askerlik hayatından edindiği deneyimi de yansıtmaktadır. Nazrul, Türk askerinin savaş meydanındaki fedakârlığının, derin vatan sevgisinin, vatani düşmandan kurtarma çabasının kendiliğinden ifadesinin yanı sıra askerlerin aile fertlerinin duygularına da şiirinde özenle yer vermiştir.

Yine Nazrul, askerlerin aileleriyle olan bağlarını yansıtmıştır. Ailesini geride bırakan bir askerinin sonsuz fedakârlığının büyüklüğünü ifade etmek için 'sevdiğini hatırlamaktan ve belki de bir daha görememekten' bahsetmiştir. En önemlisi, Kemal güçleri için en önemli duygunun kendi toprakları, vatanları olduğunu vurgulamıştır.

Şiirde, Kemal Paşa'nın şahsını övmenin yanı sıra, Türk ordusundaki her askerinin ince duyguları ve fedakârlıklarının görkemini ortaya çıkarmıştır. Kemal Paşa'nın bireysel sınırları aşan, tüm Türk askerlerinin ortak bir şekli ve adı olduğu da belirtilmiştir.

"Kemal Paşa'nın (1921) yanı sıra Türkiye'nin bağımsızlık

savaşıyla ilgili Nazrul İslam tarafından yazılan ve halk tarafından sevilen diğer iki önemli şiir ise "Ranavery" (Savaş Tamburu) (1921) ve "Anwar" (Envar) (1921)'dir. "Ranavery" şiirini "Türk'e ve Atatürk'e Tutkun Şair: Gazi Nazrül İslam" adlı makalesinde, Dr. Fethi Tevetoglu şöyle anlatmaktadır:

"Türk İstiklal Savaşı sırasında, 1921 yılı sonlarında, Hind Hilafet Komite ve Kongrelerinin, Mustafa Kemal Paşa kuvvetlerini desteklemek amacıyla Gönüllü Kıt'aları teşkili ve gönderilmesi kararı, Nazrül İslam'ı çok sevindirmiş ve coşturmuştur. Yunanlılara karşı Türk cephelerinde savaşmak için 10.000 – bazı kaynaklara göre 16.000 – gönüllü asker yollanılmak istenince, Nazrül İslam, 1922 başlarında, Ranavery (SAVAŞ TÜRKÜSÜ) başlıklı şu uzun şiirini yazmış ve yayımlamıştır... (Bu kısımda şiirin Türkçe çevirisine yer verilmektedir)" (Tevetoğlu, 1989)

'Kemal Paşa' şiirinin yanı sıra Nazrul, Mustafa Kemal Atatürk ve Türk zaferini yansıtan başka şiirler ve düzyazılar/makaleler de yazmıştır. Nazrul'un Atatürk ve Türkiye'yi konu alan çoğu yazısı 1919 ve 1922 yılları arasında yazılmış ve yayımlanmıştır. "Anwar" ve "Ranavery" başlıklı şiirler de "Kemal Paşa" şiiri gibi Bengalliler tarafından beğenilerek popüler olmuştur.

Ayrıca, Kazi Nazrul 1922 yılında 23 yaşındayken, Mustafa Kemal Atatürk'ü överek Hindistan'daki din adamlarının dar görüşlülüğüne işaret ettiği "Kemal" adlı bir makale kaleme almıştır. Din, savaş, barış, hak vb. konularla ilgili Nazrul'un kişisel düşünceleri ve felsefesini içeren bu makalenin Bengalce yazım tarzı oldukça şiirsel, aynı zamanda heyecan verici ve coşkulu bir yapıdadır. Bu makale, "Dhumketu" dergisinin 17 Ekim 1922 tarihli sayısında başyazı olarak yayımlanmıştır.

"Gerçekten epeyce bir zaman sonra, inanılmaz bir insan, bir gerçek erkek görüldü sahnede. Bu erkeği gördükten sonra ayaklarının dibinde ölmeye bile razıydım. Onu görene kadar, harem ağaları ve iktidarsızların yüzlerini görmekle başlayan günahkâr yaşamamız sonunda, tekrar birer domuzcuk olarak dünyaya gelme şeklinde tecelli edecek kaderimize esef ederdik ancak. Öyle değil mi? Hayata bir harem ağasının suratını görmekle başlamak kadar korkunç bir şey var mı?

Ama birden neler duyduk. Kimdi bu savaş borularını bu kadar güçle çalan? Kimin kılıcıydı ölümlerin, ölmüş nesillerin kalplerine hayat ateşini veren? Etrafınıza bakıp kadınsı korkaklardan başka kimseleri göremediğiniz şu zamanlarda, Kemal tam bir erkekçe görünüşle çıktı ortaya. Tüm dünyaya meydan okuyan kılıcıyla kıyamet günündeki kasırgalar gibi esen "Uyanın! Uyanın!" çağrılarıyla, Ruddra'nın öfkeli, şevkli ve ateşli kızgınlığıyla, suratlarına fıskırttığı kobra zehriyle bu inanılmaz çocuk müstevlilerin yüzlerini parçaladı. Evet o gerçek bir erkek, bir kahramandı ve bu yüzden

anasının, babasının ve Yaradan'ın kudretli evladı olarak anıldı. Öyle bir coşkuya kapılmışım ki göğsüme bir hançer saplayıp ayaklarının dibinde kurban edebilirdim kendimi.

İşte buna gerçek Müslüman demek gerekir. O'dur İslam'ın kana bulanmış bayrağını dimdik tutan. Sakal uzatmak, et yemek, namaz kılıp oruç tutmakla ne Hilafeti koruyabilir ne de memleketi kurtarabilirsiniz. Kemal'in yaptığı budur işte. Yoksa Bengal'in tüm dünyevi işleri bir yana bırakmış kara cüppeli mollaları gibi muttasıl Kâbe'ye döner namaz kılar durursunuz. Kemal ispatladı ki uzun sakallar ile midenizi boş tutma ve biteviye oturup eğilip kalkma talimleriyle arş-ı âlâyı titretmek mümkün değildir. Arş-ı âlâyı sarsabilmek / sallayabilmek için haydari bir kükreme gerekir ki Yaradan bile bundan irkilsin.

İmanlarınızda akis bulan hayal kırıklığı ile İslam dünyasını koruyamazsınız. İslam'ın kılıcı ne sakal ne de duadır. Kemal bu nedenle giyinmiş kuşanmıştır sınıksız. Almıştır silahını (bambu mızrağını) eline ve düşmana saldırmıştır. İşte bu nedenle sizlere şu çağırımı yaparım benim can kardeşlerim: İkiyüzlülüğünüzü, yersiz iddialarınızı bırakın. Eğilmiş bedenleriniz ve harem ağası tavırlı dualarınızın bize bir faydası yok. Çıkmış silahınızla, kargınızla dolaşın Balaram gibi (bir yöresel kahraman), düşman hiçbir zaman silahını bırakmaz. Ancak siz silahlarınızla dövüşürseniz onu kaçarken sırtından vurmaya şansına da sahip olabilirsiniz. Silahlanın, hemen şimdiden. İşte o zaman yüce Allah sizlerin de yardımına koşar.

Uyuyan Tanrı Narayan'ın kulağına gönül alıcı tatlı kelimeler fıslıdamak onu uyandırmaz. Kapılarını kırarak kadar şiddetli infilaklar lazımdır. İsyankâr Koca Brigu gibi onun göğsüne darbe vurmaya lazım. Kızmayın dostlarım; bu, günün gerçeğidir. Dayak, kötek ve kamçıdan daha müessir bir usul bulunamamıştır halen bu dünyada." (İslam, 1922a)

Bu yazıda "kadını", "erkeksi" gibi cinsiyet ayrımcılığı içeren kelimelere yer verildiğine göre dünya çapında henüz kadın-erkek eşitliği fikrinin gelişmediği bir dönemde yazılmış olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Ama şunu da belirtmeliyiz ki Kazi Nazrul İslam döneminin birçok düşünürlerinden daha ileri görüşlüydü ve bu nedenle editörlüğünü yaptığı "Dhumketu" dergisinde kadın yazarlara ve kadın hakları ile ilgili yazılarına da yer vermiştir (Haque, 2023; İslam, 1922c). Mustafa Kemal Atatürk'ün reform hareketindeki kadın hakları ile ilgili düşünceleri ve çalışmaları bu konuda Nazrul için ilham kaynağı olmuştur. Ağustos 1922 ile Ocak 1923 arasında Nazrul'un editörlüğünde faaliyeti gösteren

"Dhumketu" dergisinin kadın yazarlarından Mustafa Kemal Atatürk'ü konu alan şiirler yazan da olmuştur.

Bu bağlamda Nazrul'un "Türk Kadınının Peçesiz Yüzü" başlıklı yazısına atıfta bulunulması yerinde olacaktır. 1919 yılında yazdığı bu makalede Nazrul, Türk kadınlarının güzelliğini anlatmaktadır. Bunun, 1919'un sonlarında Kalküta'nın "Saugat" dergisinde yayımlanan Nazrul tarafından yazılan ilk makale olduğuna dikkat edilmelidir. Karaçi Kantonunda Bengal müfrezesinde bir askerken bu makaleyi yazmış ve Kalküta'da yayınlanan bir gazeteye göndermiştir (Daily Janakantha, 2019).

Ancak, Türkiye'nin Bangladeş eski Büyükelçisi Kemal Özcan Davaz, bu makalenin Mart 1920'de Saugat dergisinde yayımlandığını söylemektedir:

"Nazrul İslam'ın Kemal Paşa şiiirinden daha bir buçuk-iki yıl önce yazdığı ve 1920 Martında Kalküta'da "Saugat" -Şevkat- dergisinde yayınlanan ilk iki makalesinden birinin "Turki Mahildar Gomta Khola" -Türk Kadınının Peçesiz Yüzü- başlıklı makalesi olduğunu ve makalenin de İtilâf Devletlerinin İstanbul'u (13 Kasım 1918) ve İzmir'i (15 Mayıs 1919) işgalini takiben tertiplenen mitinglerden en önemlisi olan Sultan Ahmet meydanı mitinginde (23 Mayıs 1919) Halide Edip'in yaptığı konuşma ile ilgili haberlerin Kalküta'ya ulaşması üzerine yazılmış ve Müslüman kadınların peçe takmak yerine Halide Edip örneğinde olduğu gibi, yüzlerini ve gözlerini açarak uluslarının hürriyet ve bağımsızlık mücadelesine katılmalarını öğütleyen bir makale olduğunu öğrendim. Bir İslam toplumunda, 1920 yılında bunları yazabilmenin, söyleyebilmenin herhalde çok önemli olduğunu da düşünmüştüm." (Davaz, 2000)

Bu makale, Amerikalı bir gazetecinin (Nazrul, "Saheb" / Beyefendi olarak hitap etmektedir) Türklerle yaşadığı olumsuz ve nahoş deneyimlerini paylaşması sonrasında yazılmıştır. Saheb, Türk kadınlarının güzelliği hakkında tatsız yorumlar bile yapmıştır.¹³ Nazrul, o beyefendinin yazılarına eleştirel bir yaklaşımla karşı çıkmıştır. Bu yazıda Nazrul, Saheb'in Türk kadınlarının güzelliğine dair olumsuz açıklamalarına karşı çok güçlü bir duruş sergilemiştir. Bu arada Nazrul, o dönemde Türk toplumunda kadınların konumuyla ilgili olarak bu makalesinde şöyle yazmıştır: "Türkler modern batı kural ve yasalarına göre modernleşmiş olsalar da kızları henüz peçelerini çıkarmadı."

Eski Büyükelçi Kemal Özcan Davaz'ın ifadesine göre, Nazrul bu makaleyi büyük ölçüde Halide Edip'in konuşmasından ilham alarak yazmıştır. Ancak Bengalce yazılmış bu makalede Halide Edip'ten hiç bahsedilmemiştir. Makalenin başlığı olarak "Türk Kadınının Peçesiz Yüzü" ifadesinin tercih edilmesinde Halide Edip faktörü rol oynamıştır; ancak Kemal Özcan'ın bu yoruma sadece bu sebeple değil, muhtemelen henüz başka bir dile çevrilmemiş olan bu makaleyle ilgili ihtimallerden yola çıkarak vardığı düşünülebilir. Bununla birlikte, Nazrul'un bu başlığı mecazi anlamda seçmiş olma olasılığı da yüksektir; çünkü makalede

¹³ Saheb, Türk kadınlarını güzel bulmadığını ifade etmiştir.

Halide Edip'e de modern Türk kadınının özelliklerine de yer verilmemiştir. Nazrul makalenin sonunda şöyle der: "Cennetteki hurileri görme şansım olursa, asla bir Türk kadınından daha güzel olmayacaklar, kesinlikle eminim." (İslam, 1919)

Nazrul Türkiye'ye, halkına, kültürüne ve yaşam tarzına derinden düşkün olduğu için bu makaleden bahsedilmesi önemlidir. Yazarın, ilk makalesini Türk kadınlarının güzelliği hakkında yazması dikkate değerdir. Daha sonra Türklerin bağımsızlık mücadelesi, yazarı derinden etkilemiş ve Mustafa Kemal Atatürk'ün ve Türklerin yılmaz ruhunu edebî eserleriyle yansıtmaya çalışmıştır. Devrimci şair Kazi Nazrul İslam, başta gençler olmak üzere Bengal halkında Türk ruhunu uyandırarak Hindistan Yarımadası'nın bağımsızlık mücadelesinin ve ardından Bangladeş'in bağımsızlık mücadelesinin ruhunun ve ilkelerinin temellerini atmıştır.

Nazrul'un edebiyatı, genel olarak Bengal edebiyatına yeni bir boyut kazandırdığı için yinelenen bir tema haline gelmiştir. Hindistan'ın o zamanlar sömürge yönetimi altındaki asi bir şair olan Nazrul, sanki doğanın dönemin ihtiyacını dikkate alarak yarattığı şahsiyettir. Nazrul'un edebî eserleri sayesinde Bölünmemiş Bengal'de komünalizme, emperyalizme, sömürgecilğe, köktencilğe ve iç ve dış sömürüye karşı mücadele hız kazanmıştır. Nazrul'un edebiyatı, aslında sanat ve edebiyatın sosyal reform aracı olarak çok güçlü bir silah olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

İngiliz hükümeti, Nazrul'un bazı kitaplarını ve dergilerini yasaklamış ve onu hapse mahkûm etmiştir. Kazi Nazrul İslam, Hindistan Yarımadası'nda bağımsız bir devlet talebini yazılı bir belge aracılığıyla dile getiren ilk kişidir. Nazrul, 'Rudramangal' (1926) kitabında "Dhumketur Poth" (Kuyruklu Yıldızın Yolu) adlı yazısında şöyle yazmıştır: "Hint topraklarının tek bir parçası bile yabancılar tarafından kontrol edilmeyecek. Hintliler, Kızılderilileri yönetmekten sorumlu olacak. Bu konuda hiçbir yabancıya bize dikte etme hakkı yoktur. Hindistan'ın kralları ya da diktatörleri olanlar ve bu toprakları ölü yakma yerine çevirenler, tüm bagajları ve eşyaları (Bengalcesi "tolpitolpa") ile okyanusu geçmeye hazır olmalıdırlar." (Akter, 2015)

Nazrul, şiirlerinde daha önce hiç kullanılmamış müstesna konu ve kelimeler kullanmıştır. Şiirleri, çağdaş siyasi ve sosyal acıları yansıttığından benzeri görülmemiş bir popülerlik kazanmıştır. Ayrıca, eserlerinde Hindu-Müslüman karma mirasına da hizmet etmiştir. Nazrul'un Bengal müziğine katkısı da oldukça önemlidir. Kendi yazdığı "Shukno Patar Nupur Paye" ve "Tribhuboner Priyo Muhammad" şarkılarının ezgilerini Türkçe "Üsküdüara Gider İken" şarkısından almıştır.

Nazrul'un edebiyatı hakkında 1968 yılında Türk Pakistan Kültür Cemiyeti Genel Merkezi tarafından yayımlanan "Devrim Şairi Nazrul İslam" adlı bir yazıda şu ifadelerle yer verilmektedir:

"Nazrul İslam, çağdaşı RUBINDRANATH TAGORE gibi büyük İngiliz Romantik şairlerinin etkisi altında çok az kalmış, lakin herhangi bir doktrine felsefenin tesiri altında kaldığı görülmemiştir. Bazı kimseler bu büyük şairde Shelley'in etkisi olup olmadığını araştırmışlardır. Ayak altında ezilen insanların müdafiliğini yapmasında ünlü Amerikan Şairi

Walt Whitmann'ın etkisi görülmektedir. Bununla birlikte Nazrul İslam'ın Mevlana Celaleddin Rumi, Hafız, Şeyh Sadi ve Ömer Hayyam gibi yabancı şairlerin tesiri altında kaldığı söylenebilir. Yine Nazrul İslam, asrının en büyük şairlerinden İkbâl'in tesiri altında kalmıştır. Ve yine İkbâl gibi Nazrul İslam da bazen büyük İranlı şairlerin mistisizminin tesiri altında kalmıştır. Bu büyük dâhinin eserler verdiği diğer bir saha da müziktir. Kendisi aynı zamanda büyük bir bestekâr olup, bu sahadaki başarıları da kendisine has stili ile kolaylıkla tanınabilmektedir." (Devrim Şairi Nazrul İslâm, 1968: 7)

"Devrim Şairi Nazrul İslam" adlı bu yazı, Ankara'nın Şark Matbaası'ndan 1968 yılında bir kitap olarak basılmıştır. Bu kitabın girişinde, Nazrul İslam'ın 69. doğum günü dolayısıyla Pakistan'ın o dönemki Cumhurbaşkanı Eyüp Han'ın bir mesajına yer verilmiştir. O dönem Hindistan'da yaşamasına rağmen Pakistan'da anılması, Nazrul İslam'ın tüm Hindistan Yarımadası için ne kadar önemli olduğunun göstergesidir. Özellikle sömürgecilikten kurtuluş sırasında Nazrul'un eşsiz katkısı, Cumhurbaşkanı Eyüp Han tarafından şöyle anlatılmaktadır: "Kazi Nazrul İslam, halkımızın uyanmasına müstesna bir katkıda bulunmuştur. Kendisine özgü stiliyle halkımızın ümit ve emellerini büyük bir cesaret ve azimle ifade etmesini bilmiştir. O bizim tarihimizdeki fikir ve hareket olarak filizlenen ve kaderimizde tecessüm eden taze bir görüşün köklerini içimize damla damla akitmiştir." (Devrim Şairi Nazrul İslâm, 1968: 3)

Hindistan Yarımadası'nda sömürgecilğe ve benzeri her türlü zulme karşı durmak, kendi hakları için mücadele etmek ve gerektiğinde savaşmak için her dönemde Nazrul'un yazıları ilham kaynağı olmuştur. karşı Doğu Pakistan'ın; Pakistan merkezî iktidarı ve askeri rejiminin zulmüne ve haksızlıklara savaşması ile 1971'de bugünkü Bangladeş'in doğuşu konusunda da Devrim Şairi Nazrul İslam'ın güçlü yazılarının etkili olduğu rahatlıkla söylenebilir.

"Türk'e ve Atatürk'e Tutkun Şair: Gazi Nazrul İslam" adlı makalesinde, Fethi Tevetoğlu şöyle yazmaktadır: "Toprak büyüklüğü kadar geniş, derin ve zengin Hint Edebiyatında, sağlık durumundan ötürü ancak yirmi yıl kadar kısa bir süreliğine bir kuyruklu yıldız olarak parlayıp geçen Nazrûl İslam'ın sanat göklerindeki izi hiç silinmemiştir. O, dünkü Büyük Hindistan'da olduğu gibi bugün de Hindistan'ın, Pakistan'ın ve özellikle öz yurdu Bangladeş'in unutulmayan büyük milli şairidir. Herkes ona "benim" diyerek sahip çıkmaktadır. Eserleri Hindistan, Pakistan ve Bangladeş'te basılmakta, piyesleri oynanmakta; şarkıları her üç ülkenin de çocukları ve gençleri tarafından söylenmektedir." (Tevetoğlu, 1989)

Sonuç

Bu çalışma boyunca Türk Kurtuluş Savaşı'nın ve Kemal Atatürk'ün, Bengal bölgesinin anti-emperyalist hareketlerindeki ve Bangladeş'in bağımsızlık tarihinde ne kadar etkili olduğu sorusunun cevabı araştırılmıştır. Bu araştırma için de Bengal'in yazılı basınında Kemal Atatürk ve Türk Kurtuluş Savaşı ile ilgili

çeşitli yazı ve şiirler ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

Kemal Paşa'nın demokratik ve cumhuriyetçi devrimi, Hindistan Yarımadası halkına, özellikle de Bengalli Müslümanlara yeni fikirler aşılamıştı. Kemal Paşa'nın modern laik bir toplum inşa edilirken gösterdiği liderlik, özellikle Bengal'in yazarlarını, edebiyatçılarını ve entelektüellerini harekete geçirmişti. Ayrıca Kemal Paşa'nın anti-emperyalist felsefesi tüm Asya'ya ilham kaynağı olmuştu. Cumhuriyeti ilan ederek modern bir ülke inşa etmek, dinin bağınazlığından kurtulmak, insanca bir toplum oluşturmak, kadın-erkek eşitliğini sağlamak Mustafa Kemal'in idealleri arasındadır.

Kemalizm, bu ideallerden etkilenen Bengal'in ilerici edebiyat yazarlarının ilgisini çekmiştir. Bu çalışmada ele alınmış olan Rabindranath, Ramnath ve Nazrul'un çeşitli eserlerinde, her üç yazarın da Atatürk taraftarı olduğu ve eserlerinde Mustafa Kemal Paşa liderliğindeki Türk Kurtuluş Savaşı'nı ve modern laik Türkiye

Cumhuriyeti'ni destekledikleri görülmüştür. Yazdıkları bazen derin bir duygusalılık içerdiğinden yazarların yer yer objektiflikten uzaklaşmış olmaları da bir olasılıktır. Örneğin, Ramnath Biswas'ın Türkiye ziyareti sırasında çeşitli kişilerle gerçekleştirdiği sohbetler tamamen yazarın tecrübelerine dayalı olarak kitabında sunulmuştur. Bu sohbetlerde geçen tarihsel olayların gerçekliğinin tarih kitapları ve ilgili kaynaklarla karşılaştırılmaması, çalışma için bir eksiklik sayılabilir. Ancak girişte belirtildiği gibi; bu çalışma, Türkçe literatürde hiç ele alınmamış tarihsel eserlerin incelenmesinin yanı sıra İngiliz kolonisi Bengal'de Atatürk'ün vizyoner liderliğinin ne anlam ifade ettiğini ortaya koymaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazarlar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The authors declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

- Akter, M. (2015). Nazrul-er Karabash o Onoshon Dhormoghot (Nazrul'un tutukluluğu ve açlık grevi, 27 Mayıs 2015). *BanglaNews24*. <https://www.banglanews24.com/> Erişim: 14 Mayıs 2024
- Bhattacharya, R. (2017). Robindronath-er Ekti Na Pora Lekha (Rabindranath'ın bir okunmamış makalesi). *Saradiya Anushtup*. s. 135 - 143.
- Bhattacharyya, P. K. (2017, Ağustos 27). Nazrul-er Prothom Prokashito Kobita (Nazrul'un İlk Yayımlanmış Şiiri). *Bangla Tribune*. <https://www.banglatribune.com> Erişim: 15 Mayıs 2024
- Daily Janakantha. (2019). Kazi Nazrul-er Probonkho Proshonge (Kazi Nazrul İslam'ın Makaleleri Hakkında, 24 Mayıs 2019). <https://www.dailyjanakantha.com/literature/news/42399> Erişim: 13 Mayıs 2024
- Davaz, K. Ö. (1999). "Kemal Paşa" adlı destan-şiirin yazarı Bangladeş Milli Şairi Gazi Nazrul İslam - Doğumunun 100. Yılında. *Atatürk Araştırma Merkezi*, s. 1149-1150.
- Davaz, K. Ö. (2000). Atatürk, Bangladeş, Kazi Nazrul İslam. *Atatürk Araştırma Merkezi*.
- Devrim Şairi Nazrul İslâm*. (1968). Türk-Pakistan Kültür Cemiyeti.
- Efti, S. R., & Gönenç, A. Y. (2023). Bangladeşli Gazeteci ve Millî Şair Nazrul'un 'Dhumketu' Dergisinde Atatürk. In *İletişim Çalışmaları 2023* (pp. 133-153). Eğitim Yayınevi.

- Haque, U. (2023, Mayıs 25). Nari Jagoroner Kobi Nazrul (Kadın Uyanışının şairi Nazrul). *Dhaka Post*. <https://www.dhakapost.com/country/196563> Erişim: 15 Mayıs 2024
- İslam, K. N. (1919). Türki Mohilar Ghomta Khola (Türk Kadınının Peçesiz Yüzü). *Saugat*.
- İslam, K. N. (1922a). Kemal (S.R. Efti Çev). *Dhumketu Dergisi*, (14), s. 3.
- İslam, K. N. (1922b). Sarathir Pather Khobor. *Dhumketu Dergisi*, (1), s. 3.
- İslam, K. N. (1922c). Narir Mukti Kon Pothe. *Dhumketu Dergisi*, (18), s. 7.
- Khilafat Andolon*. (2015, Nisan 17). *Banglapedia*. <https://bn.banglapedia.org> Erişim: 11 Mayıs 2024
- Ortaylı, İ. (2019). Gazi Mustafa Kemal Atatürk, 8. Baskı. İstanbul.
- Roy, B. (2017). Onno Kono Neshoner Khoje (Başka Bir Millet Arayışında, 2 Kasım 2017). *Anandabazar Patrika*. <https://www.anandabazar.com/> Erişim: 10 Mayıs 2024
- Sohel, S. (2018, Mayıs 25). Soinik Nazrul-er Shahitto Chorcha (Asker Nazrul'un Edebiyatı). *Daily İnqilab*. <https://m.dailyinqilab.com> Erişim: 15 Mayıs 2024
- Tagore, R. (1938). Kemal Atatürk (S.R. Efti Çev). *Anandabazar Patrika*. (25 Aralık 1938) <https://www.ebanglalibrary.com> Erişim: 14 Mayıs 2024
- Tevetoğlu, F. (1989). Türk'e ve Atatürk'e Tutkun Şair: Gazi Nazrul İslam. *TTK Belleten*, 53(207-208), s. 876.
- Topkaya, M. (2022). Bangladeş, Bangabandhu ve bir Şiir. <https://www.kalerkantho.com> Erişim: 12 Mayıs